સીરીઝ નં. ૭.　　　　　　　　　　　　કાર્યાલય અંક ૪

શ્રી જૈનતત્ત્વ પ્રશ્નોત્તર.

પ્રકાશક:

શા. માણેકલાલ જેઠાલાલ

મસ્જીદ બંદરરોડ–મુંબાઈ–૩.

પ્રથમાવૃત્તિ　　　　　　　　　　　　સંવત ૧[redacted]૮૪

નકલ ૫૦૦　　　　　　　　　　　　સને. ૧[redacted]૨૮.

મૂલ્ય જ્ઞાનપ્રચાર.

શ્રી જૈન સસ્તુ સાહિત્ય પ્રચારક કાર્યાલય, કલોલ.

તા. ૨૮-૪-૨૮ સુધી નોંધાયેલ મેમ્બરો.

૧	રા.	મનમોહનદાસ કપુરચંદ	પોરબંદર.
૨	રા.	નથુભાઇ મુળજીભાઇ	,,
૩	રા.	જેઠાલાલ ડાહ્યાભાઇ	,,
૪	રા.	દુર્લભજી ત્રિભુવનભાઈ	જેપુર.
૫	રા.	કપુરચંદ પાનાચંદ	રાજકોટ.
૬	રા.	[illegible]	પાલણપુર.

માર્ગાનુસારીનું સ્વરૂપ	,,	૧॥	૦-૧-૦	૦-૧-૬
શ્રી જૈનતત્ત્વ પ્રશ્નોત્તર	ફા. ૧૬ પેજી.	૧॥	૦-૨-૦	૦-૧-૦

અમદાવાદમાં પુસ્તકો મળવાનું ને છપાવવાનું ઠેકાણું—
સંઘવી વાડીલાલ મકુભાઇ.
સારંગપુર-તળીયાની પોળ.

શ્રી જૈનતત્ત્વ પ્રશ્નોત્તર.

મુદ્રણસ્થાન : આદિત્ય મુદ્રણાલય; રાયખડરોડ–**અમદાવાદ**
મુદ્રક : ગજાનન વિશ્વનાથ પાઠક.

અર્પણ.

જેણે
પોતાની
જીવન કલાને
આત્માનાં પ્રેરણાદાયી
તત્વોરૂપી પીંછીઓદ્વારા
વૈરાગ્યના રંગોથી રંગી છે,
અન્યને રંગવાની પણ તેટલી જ ચ્રઢ
લાગી છે, અને અજેયપણું જ
પ્રાપ્ત કરવામાં સ્વકર્ત-
વ્યની ઇતિશ્રી
માની છે
તેવા
વીર, ધીર આત્માઓને અર્પણ

પ્રકાશક.

વિષયાનુક્રમ.

ભૂમિકા.

સુખ એ આત્માનો મૂળ સ્વભાવ છે, જ્યારે સાચું સુખ મળતું નથી ત્યારે જ કલ્પિત સુખની ઇચ્છા જાગે છે.

સાચું સુખ આત્મામાં જ છે, અને મિથ્યા સુખ દુઃખ પૂર્ણ ઇંદ્રિય-જન્ય સુખ બાહ્ય પદાર્થોમાં જ છે. જીવ જ્યાંસુધી સત્ય તત્વોનું જ્ઞાન કરતો નથી ત્યાંસુધી તેને ઇંદ્રિય ભોગ બહુ ગમે છે. જ્યારે જીવ સત્ય તત્ત્વનો બોધ પામે છે ત્યારે તે વિષયભોગોને હલાહલ ઝેર જેવાં ગણી તેનો ત્યાગ કરે છે અને **સ્વસુખ**નો ભોગી બને છે.

આત્માને દુઃખ આપનાર તેના સાચા શત્રુ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હિંસા, અસત્ય, અપ્રમાણિકતા, વિષયેચ્છા, ધનમોહ, ક્રોધ, અહંકાર, કપટ, લોભ, રાગદ્વેષ, નિંદા, પ્રમાદ આદિ છે, તેને જીતવા પ્રયત્ન કરે **તે જ જૈન** કહેવાય છે..

આ ભાવ શત્રુઓનો નાશ કરવાનાં સાધન સમ્યગ્ (સત્ય) જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને તપ છે. પ્રથમ યથાર્થ જ્ઞાનબોધ કરે તો સત્ય શ્રદ્ધારૂપી સમકિતગુણ પ્રગટ થાય છે. અને જ્ઞાન, દર્શન પ્રાપ્ત કરનાર સમ્યગ્ ચારિત્ર અને તપગુણને પ્રગટ કરી શકે છે.

જ્ઞાનના મૂખ્ય બે પ્રકાર છે. એક વ્યવહારિક, બીજું તત્વજ્ઞાન. જે એક જ ભવમાં થોડી કીર્તિ અને બાહ્ય સુખો આપી શકે છે તેને વ્યાવહારિક જ્ઞાન કહે છે અને જે દરેક સ્થીતિમાં આત્માને સાચી શાંતિ અને સત્ય સુખ આપે છે તેને તત્વજ્ઞાન અથવા આત્મ-જ્ઞાન કહે છે.

તેથી જ દરેક તીર્થંકર ભગવાન કૈવલ્યજ્ઞાન પ્રગટ થયે પ્રથમ વાણીમાં આત્મજ્ઞાનનો જ ઉપદેશ આપે છે.

જૈનશાસ્ત્ર બાર ભાગમાં વહેંચાયેલ છે. જેને બાર અંગ (દ્વાદશાંગ) કહે છે તેમાં પહેલું શ્રી આચારાંગ શાસ્ત્ર છે, તેમાં બે શ્રુતસ્કંધ છે. પહેલો શ્રુતસ્કંધ બ્રહ્મચર્ય છે. બ્રહ્મ એટલે આત્મા અને ચર્ય સ્વરૂપ વિચાર–નામનો છે. તેના પહેલા અધ્યયનનાં પહેલા વચનમાં એવું આવે છે કે "આત્માનું સ્વરૂપ શું છે? ક્યાંથી આવ્યો છે? ક્યાં જવાનો છે? તે શાથી બંધાય છે? કેવી રીતે મૂક્ત થાય છે?" વિગેરે વિસ્તારથી વિવેચન છે.

વર્તમાનમાં તત્વજ્ઞાનનાં અભ્યાસની અતિ જરૂર છે. તેનાથી વંચિત આત્મા અજ્ઞાનથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે અને મિથ્યા–ખોટા સુખમાં મૂંઝાઇ રહ્યો છે.

વર્તમાનમાં હિંસા, અસત્ય, ક્રોધ, મોહ આદિનો ત્યાગ, તત્વજ્ઞાનના અભાવને લીધે કઠણ દેખાય છે. આત્માને અનૂભવપૂર્વક તત્વજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તે પોતાનું શરીર અને દરેક બ્હારની વસ્તુ જડ સમજે છે. તેને સ્વ તરિકે માનતો નથી અને સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છતો નથી. સંકલ્પ થવાનું કારણ તત્વજ્ઞાનની ખામી છે.

સાચો સુખાર્થી, મોક્ષાર્થી તત્વજ્ઞાનની જ શોધ કરશે. જગતમાં સાર વસ્તુ આત્મા છે, સિવાય જડ અને અસાર છે. આપણે આત્માને ઓળખતા થઈ જઇએ તો બધું જાણ્યું સમજવું. શાસ્ત્રમાં પણ કહેલ છે કે "જો એગં જાણઇ સો સવ્વં જાણઈ" જે એક આત્માને જાણે છે તે બધું જાણે છે "જો સવ્વં જાણઇ સો એગં જાણઈ" જગતના સર્વ પદાર્થને પોતાના આત્માથી ભિન્ન જાણે છે તે એક આત્માને જાણે છે.

એક પૂર્વાચાર્ય મહારાજ ફરમાવે છે કે,

"બાર અંગરૂપી શાસ્ત્ર–સમુદ્રનું મંથન કરી જ્ઞાનીઓએ રત્ન કાઢયાં છે અને તે સ્વ–પરને જુદા ઓળખાવનાર ભેદજ્ઞાન (સમ્યગ્‌–જ્ઞાન) તથા પર એટલે હિંસા, વિષય, કષાયનો ત્યાગ અને સ્વ એટલે

પોતાના ગુણોમાં રહેવું એ ચારિત્ર છે. આ રત્નો આપણને સહેજે મળેલ છે તો અપૂર્વ તત્વજ્ઞાન અને સચ્ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરી આ નરભવ સફળ કરવો જોઇએ ''

જે નિકટભવી આત્મા હોય છે તેને આત્મજ્ઞાન એટલે તત્વજ્ઞાન સાંભળવાની, શિખવાની ગરજ પ્રગટે છે.

તત્વનું જ્ઞાન કરી તેનો નિશ્ચય કરવાથી જ સમકિતની પ્રાપ્તિ થાય છે. ધર્મવૃક્ષનું બીજ સમકિત છે ને ફળ મોક્ષ છે. બીજ વિના ફળ ન હોય તેમ સમકિત વિના મોક્ષ નથી. આજે જેટલા રાગદ્વેષ, ક્લેશ, ઝગડાઓ થઈ રહ્યા છે તે બધા તત્વજ્ઞાનની ખામીના પ્રતાપ છે.

શરીર સમાન ધર્મક્રિયા છે અને ચૈતન્ય સમાન તત્વજ્ઞાન છે જ્યારે જીવ વિનાનું શરીર થાય છે ત્યારે ગંધાઇ જાય છે, તદ્વત જ્યારે તત્વજ્ઞાન વિનાની સમાજ થાય છે ત્યારે ક્લેશ, કદાગ્રહ ને ઝગડા ઉત્પન્ન થાય છે, વિષયવાસના અને ઇંદ્રિય સુખની ઇચ્છાઓ પ્રદિપ્ત થાય છે. માટે દરેક ધર્મના સંરક્ષકે પોતાના ધર્મની ક્રિયામાં રહેલ ગુપ્ત તત્વો સમાજને પ્રગટરૂપે સમજાવી નવચેતન અર્પવું જોઇએ. જૈનધર્મ તત્વજ્ઞાનથી ભરપૂર છે છતાં આજે પ્રમાદના લીધે તત્વજ્ઞાન કોઇ વિરલ આત્માને પ્રાપ્ત થાય છે. તેની પ્રાપ્તિ બાળક, વૃદ્ધ, યુવાન સ્ત્રી, પુરૂષ દરેક સહેલાઈથી કરી શકે તેવા આશયથી 'શ્રી જૈનતત્વ પ્રશ્નોત્તર' નામનું પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે. સાદ્યંત વાંચ્યા પછી આ જ્ઞાનથી આત્મહિત દેખાય તો પ્રશ્નોત્તરો કંઠસ્થ કરી રાત્રે શાંત મગજથી તે ઉપર ચિંતવન કરવું જેથી અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટશે અને સમકિતગુણ શિઘ્ર પ્રગટ થશે.

" દ્રવ્યાનુયોગ ભણતાં થકાં, ટળે મિથ્યાત્વ દૂર;
સમકિત સહજ આવે સહી, વર્તે આનંદ પૂર. "

બાળકને પૂછીએ કે સમુદ્ર કેટલો મોટો છે તેના ઉત્તરમાં તે હાથ પહોળા કરી મોટાઈ બતાવે તેમ આ મહાન વિષય " જૈનતત્વ

પ્રશ્નોત્તર" લખવાનું કામ આ અલ્પજ્ઞ લેખક માટે બે હસ્તદ્વારા સમુદ્રનું પ્રમાણ બતાવવા બરાબર છે. શાસ્ત્ર સમુદ્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન અનંત છે તેના અનંતમા ભાગને પણ સમજવાની બુદ્ધિ, શક્તિ કે પુરૂષાર્થ નથી છતાં ધર્મ રાગ અને અન્ય ઉદયભાવને વશ થઇ પ્રયત્ન કર્યો છે. આમાં અનેક ભૂલો હશે તે બદલ હું મ્હારી ખામી ગણું છું અને અંતઃકરણથી પશ્ચાતાપ કરૂં છું. વાંચનાર હંસવત્ સાર ગ્રહણ કરી પોતે હંસથી વધારે ઉત્તમ મનુષ્યના ઉચ્ચ ગુણોના ધારક બને. ભૂલો પ્રકાશકને લખી જણાવવાથી આ પુસ્તકની દ્વિતીય આવૃતિ વધુ શુદ્ધ બનશે.

આ પ્રશ્નોત્તર તૈયાર કરવામાં જૈન સિદ્ધાંત પ્રવેશીકા, દ્રવ્ય સંગ્રહ, કર્મગ્રંથ અને બીજા અનેક શાસ્ત્ર ગ્રંથાદિની સહાય લીધી છે તે માટે તેના ગ્રંથકર્તા, અર્થકાર અને પ્રકાશકોનો અંતઃકરણથી ઉપકાર માનીએ છીએ.

પ્રકાશક.

॥ શ્રી વીતરાગાયનમઃ ॥

શ્રી જૈન તત્ત્વ-પ્રશ્નોત્તર.

(મંગલાચરણ)

(૧) णमो अरिहंताणं णमो० નમસ્કાર કરૂં છું अरि રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપી શત્રુ. हंताणं=હણ્યા, નાશ કર્યા છે. જેમણે રાગ, દ્વેષ, મોહરૂપી શત્રુનો નાશ કર્યો છે તેવા અરિહંત દેવને નમસ્કાર કરૂં છું. હું પણ રાગ, દ્વેષ મોહરૂપી શત્રુઓનો નાશ કરીશ ત્યારે ધન્ય થશે. શ્રી અરિહંતદેવે ૧ અનંતજ્ઞાન, ૨ અનંતદર્શન, ૩ અનંત આત્મિક સુખ, ૪ અનંત આત્મશક્તિ એ ચાર ગુણ રાગદ્વેષ મોહનો નાશ કરી પ્રગટ કર્યા છે અને મારી આત્મામાં તે ઢંકાએલ છે. હું પણ તે પ્રગટ કરવાને આજથી રાગ, દ્વેષ, મોહ ઘટાડવાનો નિશ્ચય કરૂં છું.

ચોપાઈ.

ચાર ઘાતીયા કર્મ નિવારી, જ્ઞાન દરસ સુખ બલ પ્રકાશ;
પરમોદારીક તન ગુનવંત, ધ્યાઉ શુદ્ધ સદા અરહિંત ॥૧॥

(૨) णमो सिद्धाणं–णमो० નમસ્કાર હોજો, सिद्धाणं० શ્રી સિદ્ધભગવંતજીને જેમણે સર્વ કર્મ નાશ કરી આત્માના સર્વ ગુણો પ્રકટ કર્યો છે તેવા શ્રી સિદ્ધ ભગવાનને વંદન કરૂં છું, હું પણ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ દ્વારા સકલ કર્મ નાશ કરી સિદ્ધ પદ પ્રાપ્ત કરીશ ત્યારે ધન્ય થશે.

ચોપાઈ.

કરમ કાયનાસે સબ થોક, દેખે જાનૈં લોકાલોક;
લોક શીખર થીરપુર સાકાર, ધ્યાઉં સિદ્ધ સુખી અવિકાર ॥૨॥

(૩) णमो आयरियाणं–णमो० નમસ્કાર કરૂં છું. શ્રી આચાર્ય મહારાજને જેઓ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને વીર્ય એ પાંચ આચાર પોતે પાળે છે, બીજાને પળાવે છે, તેવા આચાર્ય માહારાજને વંદન કરૂં છું. હું પણ પાંચ આચાર પાળીશ ત્યારે ધન્ય થશે.

ચોપાઈ.

દર્શન જ્ઞાન પ્રધાન વિચાર, વ્રત તપ વીરજ પંચાચાર;
ધરે ધરાવે ઔરની પાસ, ધ્યાઉં આચારજ સુખરાશ. ॥૩॥

(૪) णमो उवज्झायाणं–णमो નમસ્કાર કરૂં છું. उवज्झायाणं શ્રી ઉપાધ્યાય મહારાજને જેઓ અપૂર્વ જ્ઞાન પોતે શીખે અને બીજાને શીખાવે છે તેવા ઉપાધ્યાય માહારાજને વંદન કરૂં છું. હું પણ અપૂર્વ જ્ઞાન હમેશાં શીખીશ અને બીજાને શીખાવીશ ત્યારે ધન્ય થશે.

ચોપાઈ.

સમ્યક્ રત્નત્રય ગુનલીન, સદા ધરમ ઉપદેશ પ્રવીન;
સાધુનીમૈં સુખ કરૂણાધાર, ધ્યાઉં ઉપાધ્યાય હીતકાર. ॥૪॥

(૫) णमो लोए सव्वसाहूणं=णमो= નમસ્કાર કરૂં છું लोए લોકને વિષે વિચરતા सव्व=સર્વ साहूणं=સાધુ મુનિવરોને, જેઓ અહિંસા, સત્ય, અચૌર્ય, બ્રહ્મચર્ય, અપરિગ્રહ, એ પાંચ મહાવ્રત પાળે છે તેમને હું વંદન કરૂં છું. હું પણ હિંસા, જુઠ, ચૌરી, વિષયસેવન, અને ધન મોહ છોડી પાંચ મહાવ્રત ધારી થઇશ ત્યારે અહોભાગ્ય થશે.

ચોપાઈ

દર્શન જ્ઞાન સુગુણ ભંડાર, પરમ મુનિવર મુદ્રાધાર;
સાધે શીવમારગ આચાર, ધ્યાઉં સાધુસુગુન દાતાર. ॥૫॥

૧ પ્રશ્ન--જૈન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેઓ આત્માના અંતરંગ એટલે અંદરના શત્રુ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હિંસા, અસત્ય, વિષયવાસના અને રાગદ્વેષને જીતવા (ત્યાગ કરવા) પ્રયત્ન કરે છે તેને જન કહે છે.

૨ પ્રશ્ન—જીન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેમણે આત્માના અંતરંગ શત્રુ અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, હિંસા, અસત્ય, વિષયવાસના, અને રાગદ્વેષ, સર્વથા પ્રકારે જીત્યા છે (નાશ કરેલ છે) તેને જીન કહે છે.

૩ પ્રશ્ન—અંતરંગ શત્રુઓને જીતવાથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર—આત્માના મુખ્ય ચાર ગુણ પ્રગટ થાય છે. અનંત જ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ અને અનંત વીર્ય (આત્મશક્તિ).

૪ પ્રશ્ન—અંતરંગ શત્રુઓને જીતવાનો શું ઉપાય ?

ઉત્તર—પ્રથમ તત્ત્વનું એટલે દ્રવ્યાનુયોગનું જ્ઞાન કરી સમકિત અને ચારિત્રગુણ પ્રગટ કરવાથી આ શત્રુઓ જીતી શકાય છે.

૫ પ્રશ્ન—તત્ત્વ એટલે શું ?

ઉત્તર—સત્ય વસ્તુ યથાર્થ વસ્તુ સારભૂત વસ્તુને તત્ત્વ કહે છે તેનું બીજું નામ દ્રવ્ય પણ છે.

૬ પ્રશ્ન—પ્રશ્ન પુછવાથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર—વિનયપૂર્વક સદ્દગુરૂને પ્રશ્ન પૂછવાથી અજ્ઞાન અને મિથ્યાત્વનો નાશ થઇ સત્ય જ્ઞાન અને સમકિત ગુણ પ્રગટ થાય છે.

૭ પ્રશ્ન—પ્રશ્ન કેવા પુછવા જોઇએ ?

ઉત્તર—જે પ્રશ્ન પુછવાથી સારભૂત વસ્તુનું જ્ઞાન અને તત્ત્વનો બોધ થાય તેવા જરૂરી પ્રશ્નો જ પુછવા જોઇએ.

૮ પ્રશ્ન—તત્ત્વના પ્રશ્નો કોણ પુછતા ?

ઉત્તર—જ્યારે તીર્થંકર ભગવાનના દર્શન માટે મોટા મોટા ચક્રવર્તિ, બલદેવ, વાસુદેવ, રાજા, મહારાજા, શેઠ, સેનાપતિ, વિગેરે આવતા ત્યારે પ્રભુને પ્રાયઃ કરી તત્ત્વના જ પ્રશ્ન પુછતા કે હે પ્રભો ! અમો અનંતકાળ થયાં સંસારમાં જન્મમરણ કરી રહ્યા છીએ તે કેવી રીતે તેનાથી મુકત થઈ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પ્રગટ કરી અજર અમર સિદ્ધપદ પામી શકીયે.

૯ પ્રશ્ન—પ્રભુ સંસારમાં જન્મમરણ કરવાનું શું કારણ કહેતા ?

ઉત્તર—પ્રભુ કહેતા કે–અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ અને રાગ-દ્વેષ વશ જીવ સંસારમાં જન્મમરણ કરી રહ્યો છે.

૧૦ પ્રશ્ન—પ્રભુ જન્મમરણથી છૂટવા કયો ઉપાય દેખાડતા ?

ઉત્તર—પ્રભુ તત્ત્વ સ્વરૂપનો ઉપદેશ આપતા જેથી આત્માના સત્ય સ્વરૂપને જાણી ચક્રવર્તિ જેવા પણ એક ઉપદેશમાં સર્વ વૈભવ ભોગ છોડી મોક્ષમાર્ગનું સાધન કરવા તૈયાર થયા હતા.

૧૧ પ્રશ્ન—આવા તત્ત્વનું જ્ઞાન કરવાની કેટલી જરૂર છે ?

ઉત્તર—જેમ શરીરમાં જીવ હોય તો તે સારૂં રહે છે ને ઘણું કામ આપે છે અને જીવ વિનાનું શરીર જડ છે અને સડી તે ગંધાય છે તેમ જીવને તત્ત્વનું જ્ઞાન હોય તો પરમ શાંતિ થાય નહિં તો જીવ અશાન્ત બની વિષયોની ઇચ્છા કરે છે અથવા ધર્મ કલહો અને ઝગડાઓ કરે છે.

૧૨ પ્રશ્ન—તત્ત્વજ્ઞાન કરવાથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર—(૧) તત્ત્વનું જ્ઞાન તે દરેક ભવમાં આત્માને સાચી શાંતિ આપે છે.

(૨) તત્ત્વજ્ઞાનથી આત્માના અંતરંગ શત્રુ ક્રોધ મોહ વિગેરે સહેલાઈથી જીતી શકાય છે.

(૩) તત્ત્વજ્ઞાનથી સમ્યગ્ જ્ઞાન અને સમકિત પ્રગટ થાય છે.

(૪) તત્ત્વજ્ઞાન તે જન્મ જરા મરણના દુઃખોથી છૂટવાનું અપૂર્વ સાધન છે.

૧૩ પ્રશ્ન—વ્યાવહારિક જ્ઞાન કરતાં તત્ત્વજ્ઞાન કેટલું વધારે લાભદાયી ગણાય ?

ઉત્તર—વ્યવહારિક જ્ઞાનથી એક જ ભવમાં થોડી કીર્તિ અને બાહ્ય સુખોની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તત્ત્વજ્ઞાનથી દરેક

જન્મમાં અનેક દરેક સ્થીતિમાં સાચી શાંતિ અને સત્ય સુખ મળે છે અને અંતે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૪ પ્રશ્ન—આ પુસ્તકમાં કેવા પ્રશ્નોતરો છે?

ઉત્તર—અનેક શાસ્ત્ર તથા અનેક ગ્રન્થમાંના તત્ત્વના વિષયો સરળ ભાષામાં આ પુસ્તકમાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે સહેલાઇથી સમજાવવામાં આવ્યા છે.

૧૫ પ્રશ્ન—આ જૈન પ્રશ્નોત્તર કેવી રીતે શીખવા?

ઉત્તર—બરાબર વાંચી સમજી તેને કંઠસ્થ કરી લેવા અને એકાંતમાં તે ઉપર વિચાર કરવો જેથી અપૂર્વ આત્મજ્ઞાન અને સમકિતગુણ પ્રગટ થશે.

૧૬ પ્રશ્ન—સમકિત ગુણ પ્રગટ થયે શું ફળ મળે?

ઉત્તર—સમકિત ગુણ જન્મમરણનો નાશ કરી મોક્ષના અનંત સુખ પ્રાપ્ત કરવાનું બીજ છે—મૂળ છે માટે જૈન તત્ત્વ પ્રશ્નોત્તર શીખવા પરમ હીતકારી છે.

૧૭ પ્રશ્ન—સમકિત ક્યારે પ્રગટ થાય છે?

ઉત્તર—**દોહો**—જીવાદિક નવતત્ત્વનો, સાચો અનુભવ પાય;
શ્રદ્ધા સંવેગે કરી, તે જીવ સમકિત પાય ॥૧॥

જીવ અજીવાદિ નવ તત્ત્વનું જ્ઞાન નય અને પ્રમાણુદ્વારા કરી સ્વ આત્મા અને પર દ્રવ્યનું યથાર્થ જુદાપણું જાણી સ્વ આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે તેને સમકિત કહે છે. તેના બાહ્ય ચિન્હ સં(સમભાવ), સંવેગ (ધર્મ, ધર્મી, ધર્મફળ મોક્ષની ઉત્કૃષ્ટ ભક્તિ તથા પ્રીતિ), નિર્વેગ (વિષય અરૂચી) અનુકંપા અને આસ્તા (તત્ત્વાર્થ શ્રદ્ધા) છે.

૧૮ પ્રશ્ન—સમકિતની પ્રસંશા શાસ્ત્રકારો તથા પ્રાચીન આચાર્યોએ કેવી કરી છે ?

(૧) સમકિત એકડો છે, બીજા ગુણો મીંડા સમાન છે, એકડો હોય તો મીંડા બહુ ફળ દે છે.

દોહો—સમ્યક્ દર્શન અંક હે, ઔર ક્રિયા સબ શૂન્ય;
અંક જતન કરી રાખીએ, શૂન શૂન દશ ગુણ ॥૧॥

(૨) "श्रद्धा परम दुल्लहा" શ્રદ્ધા પરમ દુર્લભ છે.

(૩) समत्त भट्ठा नासिज्झंति, चरित्तभट्ठा सिज्झंति સમકિત ભ્રષ્ટ શિઘ્ર મોક્ષ ન પામી શકે. ચારિત્ર ભ્રષ્ટ પુનઃ તે મેળવી તરત મોક્ષમાં જઈ શકે (પ્રવૃત્તિ છોડી આત્મ રમણતાથીજ મોક્ષ મળે છે, ચર એટલે પ્રવૃત્તિ, સમત્ત એટલે શુદ્ધ સ્વરૂપ)

(૪) ભવ પરંપરા જન્મ મરણ ઘટાડનાર એક સમકિત છે.

દોહા—એક સમકિત પાયા વિના, તપ જપ કિરિયા ફોક,
જન્મ મરણ ઘટશે નહિં, સમજો ચતુર લોક ॥૩॥

(૫) દ્રવ્યાનુયોગ ભણતાં થકાં ટળે મિથ્યાત્વ દૂર;
સમકિત સહજ આવે સહી, વર્તે આનંદ પૂર. ॥૪॥

આવું સમકિત રત્ન પ્રગટ કરવા આ તત્વ પ્રશ્નોત્તરોનું જ્ઞાન અવશ્ય કરવું જોઇએ.

૧૯ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) ગુણોના આશ્રયને દ્રવ્ય કહે છે.

(૨) ગુણ પર્યાય કરી સહિત હોય તેને દ્રવ્ય કહે છે.

(૩) ઉત્પન્ન થવું, વિનાશ પામવું, અને કાયમ રહેવું એ ત્રણ સ્વભાવ હોય તેને પણ દ્રવ્ય કહે છે.

૨૦ પ્રશ્ન—ગુણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે દ્રવ્યના સર્વ ભાગમાં અને સર્વ અ-વસ્થામાં રહે તેને ગુણ કહે છે.

(૨) જે દ્રવ્યની ઓળખાણ કરાવે તેને ગુણ કહે છે.

જેમ જીવના ગુણ જ્ઞાન દર્શન, સુખ અને વીર્ય, પુદ્ગલના ગુણ રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શ.

૨૧ પ્રશ્ન—પર્યાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) દ્રવ્ય-ગુણના પરિવર્તનને પર્યાય કહે છે.

(૨) પર્યાય એટલે પરિવર્તન થવું, ફરવું. જે અવસ્થાનું રૂપાંતર થાય તેને પર્યાય કહે છે. જેમ બાળકનું જુવાન તથા વૃદ્ધ થવું. મનુષ્યનું દેવ થવું, થોડા જ્ઞાનનું ઘણું જ્ઞાન થવું, માટીના પિંડનો ઘડો થવો વિગેરે.

૨૨ પ્રશ્ન—દ્રવ્યના બીજા કયાં કયાં નામ છે ?

ઉત્તર— દોહરા

ભાવ પદાર્થ સમય ધન, તત્ત્વ વિત્તવસુદર્વ,
દ્રવિણ અર્થ ઇત્યાદિ બહુ, વસ્તુ નામ યે સર્વ ॥૧॥

ભાવાર્થ—(૧) ભાવ (૨) પદાર્થ (૩) સમય (૪) ધન (૫) તત્ત્વ (૬) વિત્ત (૭) વસુ (૮) દ્રવ્ય (૯) દ્રવિણ (૧૦) અર્થ ઈત્યાદિ વસ્તુ એટલે દ્રવ્યના નામ છે.

૨૩ પ્રશ્ન—દ્રવ્યના મુખ્ય ભેદ કેટલા છે ?

ઉત્તર—દ્રવ્યના મુખ્ય ભેદ બે છે. એક જીવ દ્રવ્ય, બીજો અજીવ દ્રવ્ય.

૨૪ પ્રશ્ન—જીવ દ્રવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં જ્ઞાનદર્શન ચેતના ગુણ હોય.

(૨) જેનામાં સુખ દુઃખ અનુભવ કરવાની શકિત હોય એને જીવ દ્રવ્ય કહે છે. જેવા કે–મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, કીડી, કાચી માટી, કાચું પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ વિગેરે.

૨૫ પ્રશ્ન—અજીવ દ્રવ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં જ્ઞાનદર્શન ચેતના ગુણ ન હોય.

(૨) જેને કદી પણ સુખ દુઃખ ન થાય. તેને અજીવ દ્રવ્ય અગર જડ પદાર્થ કહે છે. જેવા કે–ચોપડી, ઘર, ટોપી, ઘડીયાળ વિગેરે.

જીવ સ્વરૂપ.

૨૬ પ્રશ્ન—જીવની ઓળખાણ કેટલા લક્ષણોથી કરી શકાય છે?

ઉત્તર—જીવની ઓળખાણ કરવાનાં મુખ્ય લક્ષણો નવ છે.

૨૭ પ્રશ્ન—જીવનાં નવ લક્ષણો કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—(૧) સદાકાળ જીવપણું કાયમ રહેવાથી જીવ.

(૨) ઉપયોગવંત એટલે જ્ઞાનદર્શનધારી.

(૩) અરૂપી એટલે ઇંદ્રિયોથી જાણી ન શકાય તેવો રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ વિનાનો.

(૪) કર્ત્તા કર્મનો કર્ત્તા છે.

(૫) ભોકતા કર્મોના ફળને ભોગવવાવાળો છે.

(૬) પોતપોતાના શરીર પ્રમાણે રહેવાવાળો.

(૭) સંસારી એટલે શરીરધારી.

(૮) સિદ્ધ અશરીરી.

(૯) સદા ઉંચે જવાના સ્વભાવવાળો.

(જેમ તુંબડીનો સ્વભાવ પાણીમાં ઉપર તરવાનો છે છતાં માટીને દોરડાથી બંધાએલ પાણીમાં ડુબે છે તેમ

જીવનો સ્વભાવ ઉપર જવાનો છે પણ રાગ દ્વેષ મોહ રૂપી કર્મ મેલથી સંસાર રૂપી સમુદ્રમાં ડુબી રહ્યો છે.

૨૮ પ્રશ્ન—જીવને જીવ શા માટે કહે છે?

ઉત્તર—જ્ઞાન દર્શન સુખ વીર્ય એ ચાર ભાવ પ્રાણુ એટલે નિશ્ચય પ્રાણે કરી સદા કાળ જીવે છે, કદી નાશ પામતો નથી, તેથી તેને જીવ કહે છે.

૨૯ પ્રશ્ન—પ્રાણુ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે વડે જીવિતવ્યને ધારણુ કરે તેને પ્રાણુ કહે છે. અર્થાત્ જેના સંયોગથી આ જીવ જીવન અવસ્થાને પામે છે અને વિયોગથી મરણુ અવસ્થાને પામે છે તેને પ્રાણુ કહે છે.

૩૦ પ્રશ્ન—પ્રાણુના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—બે. એક દ્રવ્ય પ્રાણુ (સ્થુલ પ્રાણુ) બીજો ભાવ પ્રાણુ (સૂક્ષ્મ પ્રાણુ) દ્રવ્ય પ્રાણુને વ્યવહાર પ્રાણુ અને ભાવ પ્રાણુને નિશ્ચય પ્રાણુ પણ કહે છે.

૩૧ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય પ્રાણુના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ચાર (૧) ઇંદ્રિય પ્રાણુ (૨) બલ પ્રાણુ (૩) શ્વાસોચ્છવાસ પ્રાણુ અને (૪) આયુષ્ય પ્રાણુ.

૩૨ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય પ્રાણુના વિશેષે કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—દશ, પાંચ ઇંદ્રિય,—ત્રણુ બલ,—શ્વાસોચ્છવાસ અને આયુષ્ય.

૩૩ પ્રશ્ન—પાંચ ઇંદ્રિય પ્રાણુ કયા કયા છે?

ઉત્તર—(૧) સ્પર્શેંદ્રિય (ચામડી)

(૨) રસેંદ્રિય (જીભ)

(૩) ઘ્રાણેંદ્રિય (નાક)
(૪) ચક્ષુરિંદ્રિય (આંખ)
(૫) શ્રોતેંદ્રિય (કાન)

૩૪ પ્રશ્ન--ત્રણ બલપ્રાણ કયા કયા છે ?

ઉત્તર--(૧) વિચાર કરવાની શક્તિ તે મનબલ પ્રાણ.
(૨) બોલવાની શક્તિ ને વચનબલ પ્રાણ.
(૩) શરીરની શક્તિ તે કાયબલ પ્રાણ.

૩૫ પ્રશ્ન--શ્વાસોચ્છવાસ બલપ્રાણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર--હવાને શરીરમાં ખેંચવાની અને બહાર કાઢવાની શક્તિને શ્વાસોચ્છવાસબલ પ્રાણ કહે છે.

૩૬ પ્રશ્ન--આયુષ્યબલ પ્રાણ કોને કહે છે ?.

ઉત્તર--જેના સંયોગથી એક શરીરમાં અમુક વખત રહેવાનું થાય અને જેના વિયોગથી તે શરીર છુટી જાય તેને આયુષ્ય બલપ્રાણ કહે છે.

૩૭ પ્રશ્ન—ભાવપ્રાણ અર્થાત નિશ્ચય પ્રાણના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર--ભાવપ્રાણના ચાર ભેદ છે. (૧) અનંત જ્ઞાન (૨) અનંતદર્શન (૩) અનંત સુખ (૪) અનંત વીર્ય એટલે અનંત આત્મ શક્તિ.

૩૮ પ્રશ્ન--આપણા ભાવપ્રાણમાં અને પરમાત્માના ભાવ પ્રાણમાં શું ફેર છે ?

ઉત્તર--આપણા ભાવપ્રાણ અશુદ્ધ છે અને પરમાત્માના ભાવ શુદ્ધ છે.

૩૯ પ્રશ્ન--શુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેમાં બીલકુલ મલીનતા ન હોય અને પ્રતિપૂર્ણ હોય તેને શુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કહે છે જેવા કે—અનંત જ્ઞાનાદિ તે અરિહંત અને સિદ્ધ ભગવાનને હોય છે.

૪૦ પ્રશ્ન—અશુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે મલીન અથવા અલ્પ હોય તેને અશુદ્ધ ભાવ પ્રાણ કહે છે તે સર્વ સંસારી જીવોને છે.

૪૧ પ્રશ્ન—ભાવ પ્રાણ અશુદ્ધ શાથી થાય છે ?

ઉત્તર—હિંસા, ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગ દ્વેષથી ચાર ભાવ પ્રાણ મલીન થાય છે. જેવાકે—

(૧) અનંત્ જ્ઞાન મલિન થઇ કુજ્ઞાન અથવા થોડું જ્ઞાન થવું.

(૨) અનંત દર્શન મલિન થઇ કુદર્શન અથવા થોડું દર્શન થવું.

(૩) અનંત્ આત્મિક સુખ મલિન થઇ ઇંદ્રિયોના સુખદુઃખનો અનુભવ અથવા થોડું આત્મિક સુખ થવું.

(૪) અનંત્ આત્મિક શક્તિ મલીન થઇ કુવીર્ય (હિંસા, ક્રોધાદિમાં પુરૂષાર્થ) અથવા થોડી આત્મશકિત થવી.

૪૨ પ્રશ્ન—જીવને દુઃખ થવાનું મૂળ કારણ શું છે ?

ઉત્તર—હિંસા ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગદ્વેષ કરવાથી ચાર ભાવ પ્રાણ મલીન કરી જીવ સદા દુઃખી થાય છે.

૪૩ પ્રશ્ન—જીવને સુખી થવાનું મૂળ કારણ શું છે ?

ઉત્તર—જેટલા પ્રમાણમાં હિંસા ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગદ્વેષ ઘટાડવામાં આવે છે તેટલા પ્રમાણમાં ચાર ભાવ

પ્રાણ શુદ્ધ થાય છે અને સુખ મળે છે. જ્યારે સર્વથા હિંસા ઇંદ્રિયોના ભોગ અને રાગદ્વેષનો ત્યાગ કરી ચાર ભાવ પ્રાણ પૂર્ણ શુદ્ધ થાય છે, ત્યારે અનંત અવિનાશી સુખ મળે છે. આજ પરમાત્મ અવસ્થા છે.

૪૪ પ્રશ્ન—શુદ્ધ જીવ એટલે પરમાત્માના નામો કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—પરમપુરૂષ પરમેશ્વર પરમજ્યોતિ, પરમબ્રહ્મ (પ્રધાન આત્મા) અનાદિ અનંત, અવિનાશી, અજ (ફરી જન્મ ન લે તે) મુક્ત, નિરંજન–નિરાકાર, સર્વદર્શી, સર્વ શુદ્ધ અને ભગવાનઆદિ અનેક નામો શુદ્ધ જીવના છે.

૪૫ પ્રશ્ન—જીવ અજર અમર અવિનાશી કઈ અપેક્ષાએ છે ?

ઉત્તર—ભાવપ્રાણ હંમેશાં જીવમાં કાયમ રંહે છે જેથી કરી અજર અમર અવિનાશી છે.

૪૬ પ્રશ્ન—જીવ જન્મ મરણ કઇ અપેક્ષાએ કરે છે ?

ઉત્તર—જીવ–દ્રવ્ય પ્રાણની પ્રાપ્તિથી જન્મ લે છે અને દ્રવ્ય પ્રાણના નાશથી મરણ પામે છે.

૪૭ પ્રશ્ન જીવ અજર અમર અવિનાશી છે તો કોઇ જીવને મારવામાં પાપ કેવી રીતે લાગે ?

ઉત્તર—જીવને મારવાથી યા કષ્ટ દેવાથી ત્રણ પ્રકારની હિંસા થાય છે (૧) જીવને મારવાથી યા કષ્ટ દેવાથી તેના દ્રવ્ય પ્રાણને હાનિ પહોંચે છે, અને એથી તે જીવને દુઃખ થાય તે પાપ છે એ એક હિંસા.

(૨) દુઃખ થવાથી તે જીવને રાગ દ્વેષ થઈ તેના ભાવ પ્રાણ જ્ઞાનાદિ મલિન થાય છે તે બીજી ભાવ હિંસા.

(૩) બીજાને દુઃખ આપનાર પોતે હિંસા ભોગ યા ક્રોધાદિ વશ થઇ પોતાના ભાવ પ્રાણ જ્ઞાનાદિ મલિન કરી દુઃખ પાપ કર્મ એકત્ર કરે છે, તે પોતાની ભાવ હિંસા છે એટલા માટે મન વચન અને કાયાથી કોઈને દુઃખ આપવું તે પોતે દુઃખ પામવાનું જ કામ છે.

૪૮ પ્રશ્ન—હિંસા કેટલા પ્રકારે થાય છે?

ઉત્તર—હિંસા સત્તાવીશ પ્રકારે થાય છે (૧) મનથી હિંસાનું કામ કરે (૨) મનથી કરાવે (૩) મનથી ભલું જાણે (૪) વચનથી કરે (૫) વચનથી કરાવે (૬) વચનથી ભલું જાણે (૭) કાયાથી કરે (૮) કાયાથી કરાવે (૯) કાયાથી ભલું જાણે. આ નવ પ્રકાર વર્તમાન કાળથી, નવ પ્રકારભૂત (ગત) કાળથી અને નવ પ્રકાર ભવિષ્ય (આવતા) કાળથી એમ હિંસા સત્તાવીશ પ્રકારે થાય છે.

૪૯ પ્રશ્ન—અહિંસા કોને કહે છે?

ઉત્તર—સત્તાવીશ (૨૭) પ્રકારે હિંસાનો ત્યાગ તે અહિંસા છે અને અહિંસા તેજ ધર્મ છે અને તેજ સુખનું મૂળ છે માટે હંમેશાં હિંસા છોડી અહિંસા આદરવી જોઇએ.

૫૦ પ્રશ્ન—જીવને ઇંદ્રિયાદિ દ્રવ્ય પ્રાણ ક્યાં સુધી નવાં નવાં મળતાં રહે છે?

ઉત્તર—ઇંદ્રિયાદિ દશ પ્રાણની મમતા રહે છે તે માટે હિંસા વિષય રાગ દ્વેષ કરે છે. ત્યાં સુધી દ્રવ્ય પ્રાણ મળતા રહે છે ને જીવ દુઃખ ભોગવે છે.

૫૧ પ્રશ્ન—જીવદ્રવ્ય પ્રાણરહિત અશરીરી સિદ્ધ ક્યારે થાય છે?

ઉત્તર—જ્યારે જીવ દ્રવ્ય પ્રાણની મમતા સર્વથા છોડે છે તે માટે હિંસા વિષય રાગ દ્વેષાદિ કરતો નથી. અને દશે દ્રવ્ય પ્રાણને ધર્મ માર્ગમાં સ્થીર કરે છે. જ્યારે અ-શરીરી સિદ્ધ થાય છે. એટલા માટે દ્રવ્ય પ્રાણની મમતા છોડી તેને ધર્મમાં જોડવા જોઈએ.

ઉપયોગનું સ્વરૂપ.

૫૨ પ્રશ્ન—ઉપયોગી કોને કહે છે અને તેના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—જીવનો મુખ્ય ગુણ ચેતના છે, ચેતનાની પ્રવૃત્તિને ઉપયોગ કહે છે. તેના બે ભેદ છે. એક દર્શનો-પયોગ અને બીજો જ્ઞાનોપયોગ.

૫૩ પ્રશ્ન—દર્શનોપયોગ કોને કહે છે અને તેના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—વિશેષ જ્ઞાન થતા પહેલાં કંઈક છે એવું જાણવું તેને દર્શનોપયોગ કહે છે. તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) ચક્ષુ દર્શન (૨) અચક્ષુ દર્શન (૩) અવધિ દર્શન અને (૪) કેવળ દર્શન કહે છે.

૫૪ પ્રશ્ન—ચક્ષુ દર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—આંખોથી સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને ચક્ષુદર્શન કહે છે.

૫૫ પ્રશ્ન—અચક્ષુ દર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—આંખો સિવાયની ચાર ઇંદ્રયો તથા મનદ્વારા સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને અચક્ષુ દર્શન કહે છે.

૫૬ પ્રશ્ન—અવધિ દર્શન કોને કહે છે?

ઉત્તર—અવધિ જ્ઞાન થતા પહેલાં સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને અવધિ દર્શન કહે છે.

૫૭ પ્રશ્ન—કેવળદર્શન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાનની સાથે સાથે એટલે જે ક્રમ શાસ્ત્રમાં કહ્યો છે તે ક્રમ પ્રમાણે જે સામાન્ય જ્ઞાન થાય તેને કેવળ દર્શન કહે છે.

૫૮ પ્રશ્ન—જ્ઞાનોપયોગ કોને કહે છે અને તેના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—વિશેષ જ્ઞાનને જ્ઞાનોપયોગ કહે છે અને તેના આઠ ભેદ છે, તેમાં પાંચ જ્ઞાન છે અને ત્રણ અજ્ઞાન છે.

૫૯ પ્રશ્ન—પાંચ જ્ઞાન કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—(૧) મતિ જ્ઞાન (૨) શ્રુત જ્ઞાન (૩) અવધિજ્ઞાન (૪) મનઃપર્યવ જ્ઞાન અને (૫) કેવળ જ્ઞાન.

૬૦ પ્રશ્ન—ત્રણ અજ્ઞાન કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—(૧) મતિ અજ્ઞાન અથવા કુમતિ જ્ઞાન (૨) શ્રુત અજ્ઞાન અથવા કુશ્રુત જ્ઞાન અને (૩) વિભંગ જ્ઞાન.

૬૧ પ્રશ્ન—મતિજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—ઇંદ્રિય અને મનદ્વારા જે જ્ઞાન થાય તેને મતિ જ્ઞાન કહે છે. જેમ આ ચોપડી જોઇને કહે આ ચોપડી છે.

૬૨ પ્રશ્ન—શ્રુત જ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મતિ જ્ઞાનથી જાણેલા પદાર્થના સંબંધથી તે તે પદાર્થને અગર બીજા કોઇ પણ પદાર્થને વિશેષ જાણવો તેને શ્રુત જ્ઞાન કહે છે. જેમ આ ચોપડી અમુક છે તેમાં જીવ અજીવાદિ તત્વોનું જ્ઞાન શીખવાના પ્રશ્ન અને ઉત્તર

છે, તે મોઢે કરી સમજવાથી સત્ય જ્ઞાન થાય છે તેવું ચારિત્ર થતાં મોક્ષ મળે છે એ શ્રુત જ્ઞાન.

૬૩ પ્રશ્ન—અવધિજ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવની મર્યાદાપૂર્વક [કોઇ એક હદ સુધી] રૂપી પદાર્થને સ્પષ્ટ જાણે તેને અવધિ જ્ઞાન કહે છે.

૬૪ પ્રશ્ન—મનઃપર્યવ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવની મર્યાદાથી બીજાના મનમાં રહેલા રૂપી પદાર્થોને અર્થાત્ ભાવોને જાણવાવાળા જ્ઞાનને મનઃપર્યવ જ્ઞાન કહે છે.

૬૫ પ્રશ્ન—કેવળ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—ત્રણે કાળમાં થવાવાળી હાલતો (પર્યાયો) સહિત સમસ્ત પદાર્થોને એકી સાથે (યુગવત્) જાણવાવાળા જ્ઞાનને કેવળ જ્ઞાન કહે છે.

૬૬ પ્રશ્ન—મતિ અજ્ઞાન, શ્રુત અજ્ઞાન અને વિભંગ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—પહેલાના ત્રણ જ્ઞાન મિથ્યાત્વ હોય ત્યાં સુધી અજ્ઞાન કહેવાય છે, અને સમકિત ગુણ પ્રગટ થાય ત્યારે અજ્ઞાન મટી જ્ઞાન થાય છે.

૬૭ પ્રશ્ન—સમકિત કોને કહે છે?

ઉત્તર—જીવ, અજીવાદિ, તત્વોને દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, સામાન્ય વિશેષ, વ્યવહાર, નિશ્ચય, નય, પ્રમાણદ્વારા જાણી પોતાની આત્માના શુદ્ધ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે, પર વસ્તુ શરીર ધન ભોગાદિને પોતાથી જુદાં જાણે અનુભવે તેને મુખ્ય રીતે સમકિત કહે છે.

૬૮ પ્રશ્ન—મિથ્યાત્વ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જેથી કરી જીવ પોતાની શુદ્ધ આત્માનો અનુભવ ન કરે, આત્મિક સુખ ન જાણે તેને મિથ્યાત્વ કહે છે?

૬૯ પ્રશ્ન—જ્ઞાનના બીજા કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—બે. એક પ્રત્યક્ષ અને બીજો પરોક્ષ.

૭૦ પ્રશ્ન—પરોક્ષ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે ઇંદ્રિયાદિ બીજા પદાર્થોની સહાય્યથી જાણે તેને પરોક્ષ જ્ઞાન કહે છે, તે મતિ જ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાન બે છે.

૭૧ પ્રશ્ન—પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—બે. દેશ પ્રત્યક્ષ અને સકલ પ્રત્યક્ષ.

૭૨ પ્રશ્ન—દેશ પ્રત્યક્ષ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે ઇંદ્રિયાદિ બીજા પદાર્થની મદદ વિના રૂપી પદાર્થને સ્પષ્ટ જાણે. આમાં ઇંદ્રિયાદિની મદદ નથી તે પ્રત્યક્ષપણું અને મનની મદદ છે તથા કેવળ રૂપી પદાર્થ જાણે છે, અરૂપી નથી જાણતા તે દેશપણું, આમાં અવધિ જ્ઞાન ને મનઃપર્યવ જ્ઞાન છે. (દેશ એટલે સંપૂર્ણ વસ્તુના એક ભાગને દેશ કહે છે)

૭૩ પ્રશ્ન—સકલ પ્રત્યક્ષ એટલે કેવળ જ્ઞાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કોઇની મદદ વિના કેવળ આત્માથીજ રૂપી અરૂપી સમસ્ત પદાર્થોની, ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યની સર્વ અવસ્થાઓ (પર્યાયો)ને સ્પષ્ટ એકી સાથે જાણે તેને સકલ પ્રત્યક્ષ કેવળજ્ઞાન કહે છે. આજ આપણી આત્માનો શુદ્ધ ગુણ છે અને તે પ્રગટ કરવો જોઇએ.

નયનું સ્વરૂપ.

૭૪ પ્રશ્ન—નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—વસ્તુના એક અંશ–એક વિભાગને જાણવા-વાળા જ્ઞાનને નય કહે છે.

૭૫ પ્રશ્ન—નયના બીજા નામો શું છે ?

ઉત્તર—અભિપ્રાય, આશય, અપેક્ષા, અંશ, વિભાગ આદિ અનેક નામો નયના છે.

૭૬ પ્રશ્ન—પ્રમાણુ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—સમ્યગ્જ્ઞાનને પ્રમાણુ કહે છે.

સવૈયા એકતીસા.

વસ્તુ હૈ અનંત ધર્મી, તામૈ એક ધર્મ;
નય સરવ ધરમ ગ્રાહી, પરમાણુ માને હૈં ।૧।

ભાવાર્થ—હરેક વસ્તુ એટલે પદાર્થમાં અનંત ધર્મ એટલે ગુણુ છે તેમાં કોઇ ખાસ ગુણુ લઈ વિચાર કરવો તે નય અને બધા ધર્મ ગુણયુક્ત પદાર્થ વિચારવા તે પ્રમાણુ છે.

૭૭ પ્રશ્ન—નય પ્રમાણુ ઉપર એક દૃષ્ટાંત કહો ?

ઉત્તર—જેમ હાથી છે તેને જન્મના આંધળા માણસો જોવા ગયા ને હાથ ફેરવી બોલે છે:—

૧ પગ પકડનાર કહે હાથી થાંભલા જેવો છે.

૨ પીઠ પકડનાર કહે હાથી ઓટલા જેવો છે.

૩ દંતુશળ પકડનાર કહે હાથી સાંબેલા જેવો છે.

૪ કાન પકડનાર કહે હાથી સુપડા જેવો છે, ઇત્યાદિ.

આ બધા હાથીના આખા શરીરના ભાગ છે, જો બધા ભાગ ભેળા કરે તો સાચો હાથી થાય. તેને પ્રમાણુ સત્ય જ્ઞાન કહે છે.

૭૮ પ્રશ્ન—સત્ય નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે અપેક્ષાથી વિષય વિચારે અથવા કહે તે સિવાયની બીજી બધી અપેક્ષાઓને યથાયોગ્ય સ્થાને સ્વીકાર કરે તે સત્ય નય છે એટલે સત્યનય સાપેક્ષ (બીજા નયોની અપેક્ષા સહિત) છે. સત્ય નયવાળાનું જ્ઞાન સમ્યગ્ જ્ઞાન છે.

૭૯ પ્રશ્ન—મિથ્યા નય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે અપેક્ષાથી વિષય વિચારે અથવા કહે તે શિવાયની બીજી બંધી અપેક્ષાઓને યથાયોગ્ય સ્થાને સ્વીકાર ન કરે તે મિથ્યા નય છે, એટલે મિથ્યા નય નિરપેક્ષ [બીજા નયોની અપેક્ષારહિત] છે. મિથ્યા નયવાળાનું જ્ઞાન મિથ્યા જ્ઞાન–કુજ્ઞાન છે.

૮૦ પ્રશ્ન—નયના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—નયના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. એક વ્યવહાર નય અને બીજો નિશ્ચય નય.

૮૧ પ્રશ્ન—વ્યવહારનય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—બીજાના નિમિત્તથી એક પદાર્થને બીજા પદાર્થ રૂપ જાણવાવાળા જ્ઞાનને વ્યવહાર નય કહે છે. જેવી રીતે માટીના ઘડાને ઘીના નિમિત્તથી ઘીનો ઘડો કહે જીવને કર્મના નિમિત્તથી દેવ, મનુષ્ય, તિર્યંચ રૂપ કહે.

૮૨ પ્રશ્ન—વ્યવહાર નયના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—બે. એક સદ્ભૂત વ્યવહાર નય, અને બીજો અસદ્ભૂત વ્યવહાર નય.

૮૩ પ્રશ્ન--સદ્ભૂત વ્યવહાર નય કોને કહે છે?

ઉત્તર--સદ્ભૂત એટલે સત્ય, એક અખંડ વસ્તુને ભેદ રૂપ ગ્રહણ કરવાવાળા જ્ઞાનને સદ્ભૂત વ્યવહાર નય કહે છે. જેવી રીતે જીવના કેવળજ્ઞાન, કેવળ દર્શનાદિ.

૮૪ પ્રશ્ન--અસદ્ભૂત વ્યવહાર નય કોને કહે છે?

ઉત્તર--અસદ્ભૂત એટલે અસત્ય, ખોટી, જે ભિન્ન પદાર્થોને એક રૂપ ગ્રહણ કરે, જેવી રીતે શરીર, ધન, પરીવારને પોતાના માને.

૮૫ પ્રશ્ન—નિશ્ચય નય કોને કહે છે?

ઉત્તર—વસ્તુના કોઈપણ સત્ય (યથાર્થ) અંશને ગ્રહણ કરવાવાળા જ્ઞાનને નિશ્ચય નય કહે છે, શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન આદિ ગુણ યુક્તને જીવ કહે.

૮૬ પ્રશ્ન—નિશ્ચય નયના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—બે. એક શુદ્ધ નિશ્ચય નય અને બીજો અશુદ્ધ નિશ્ચય નય.

૮૭ પ્રશ્ન—શુદ્ધ નિશ્ચય નય કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે બીજા બધા નિમિત્ત રહીત વસ્તુના શુદ્ધ સ્વરૂપ ગ્રહણ કરે. જેવી રીતે કર્માદિ સંયોગ રહિત જીવનું લક્ષણ શુદ્ધ જ્ઞાન, શુદ્ધ દર્શનાદિ.

૮૮ પ્રશ્ન—અશુદ્ધ નિશ્ચય નય કોને કહે છે?

ઉત્તર—બીજાના નિમિત્તથી વસ્તુના મૂળ ગુણનું વિકારી અર્થાત્ દૂષિત થવું. જેવી રીતે સંસારી જીવને કર્મના નિમિત્તથી કેવળ જ્ઞાનને બદલે અલ્પ જ્ઞાન અથવા મિથ્યા જ્ઞાન થવું. આત્મિક સુખને બદલે ઇંદ્રિયોદ્વારા સુખ દુઃખનો અનુભવ

કરવો. રાગ, દ્વેષ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિ કરવાવાળાને જીવ કહેવો તે અશુદ્ધ નિશ્ચય નય છે.

૮૯ પ્રશ્ન—નયનું જ્ઞાન કરવાથી શું લાભ ?

ઉત્તર—નય એટલે આશય, અપેક્ષા, અભિપ્રાય છે. જે સાચો આશય સમજે છે તેનું જ સાચું જ્ઞાન છે. અને સાચું જ્ઞાન હોય તે જ સાચો રસ્તો (સચ્ચારિત્ર) પામે છે અને તેનું ફળ અનંત સુખ મળે છે. નય જ્ઞાનનું ફળ સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ્ જ્ઞાનનું ફળ સમભાવ, સમભાવનું ફળ રાગ દ્વેષ રહિત આત્મિક સુખ અને આત્મિક સુખનું ફળ મોક્ષ છે, એટલા માટે નયનું જ્ઞાન પરમ હિતકારી છે.

૯૦ પ્રશ્ન—નયનું જ્ઞાન ન કરવાથી શું હાનિ છે ?

ઉત્તર—નય એટલે અપેક્ષા જાણ્યા વિના જીવને મિથ્યા જ્ઞાન અને ચારિત્ર રહે છે અને રાગ દ્વેષ, કલહ, હઠ, કદાગ્રહ, મતાગ્રહ, અંધશ્રદ્ધા આદિ દોષોનું સેવન કરી અનંત દુઃખને પામે છે.

૯૧ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રમાં નયનું જ્ઞાન કરવા માટે શું કહેલ છે?

ઉત્તર—प्रमाण नयै रधिगमः પ્રમાણ અને નયદ્વારા જ સત્ય જ્ઞાન થઇ શકે છે.

શિક્ષા—એટલા માટે નય પ્રમાણનું જ્ઞાન કરવું બહુ જરૂરી છે.

રૂપી અરૂપીનું સ્વરૂપ.

૯૨ પ્રશ્ન—રૂપી એટલે શું ?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ હોય તે રૂપી.
(૨) જે ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય તે રૂપી.

૯૩ પ્રશ્ન—અરૂપી એટલે શું ?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શ ન હોય તે અરૂપી.

૯૪ પ્રશ્ન—જીવ રૂપી છે કે અરૂપી ?

ઉત્તર—(૧) નિશ્ચય નયથી એટલે શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપ વિચારતાં જીવ અરૂપી છે. જ્ઞાન દર્શન સુખ વીર્યાદિ ગુણુના સમૂહ રૂપ છે.

(૨) વ્યવહાર નયથી એટલે કર્મના સંયોગથી બનેલ અશુદ્ધ અવસ્થા વિચારતાં જીવ કર્મથી બંધાએલ હોઇ રૂપી છે, શરીરધારી છે.

૯૫ પ્રશ્ન—કર્મ બંધ એટલે શું ?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, મોહ કરવાથી કાર્મણુ વર્ગણા નામના એક જાતના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો આત્માના પ્રદેશમાં એકમેક મળી જાય તેને કર્મ બંધ કહે છે.

૯૬ પ્રશ્ન—આ જગતમાં રૂપી તત્ત્વો કેટલા છે ?

ઉત્તર—જગતમાં એક પુદ્ગલ માત્ર રૂપી છે બાકી બધા તત્ત્વો અરૂપી છે.

૯૭ પ્રશ્ન—પુદ્ગલ એટલે શું ?

ઉત્તર—પુદ્ એટલે મળવું, ગલ એટલે ગળી જવું, વિખરવું, જેનો ગુણુ મળવાનો અને વિખરવાનો છે તેને પુદ્ગલ કહે છે.

૯૮ પ્રશ્ન—પુદ્ગલ દ્રવ્ય કયા કયા છે ?

ઉત્તર—જેનામાં રૂપ, રસ, ગંધ, સ્પર્શ છે જે કોઇ પણુ ઇંદ્રિયથી જાણી શકાય છે, તે સર્વ પુદ્ગલ છે. જેવા કે–

(૧) કાનથી સંભળાતા બધા શબ્દ પુદ્ગલ છે. નિંદા, પ્રશંસાના શબ્દો સંગીત વાતચીત વિગેરે.

(૨) આંખથી દેખાતા બધા પદાર્થ પુદ્ગલ છે. શરીર, કપડાં, મકાન, ધન વિગેરે.

(૩) નાકથી લેવાતી બધી ગંધ પુદ્ગલ છે.

(૪) જીભથી લેવાતા બધા સ્વાદ પુદ્ગલ છે.

(૫) ચામડીથી અનુભવાતા બધા સ્પર્શ પુદ્ગલ છે.

શિક્ષા—આ વસ્તુઓનો ગુણ જ મળવા વિખરવાનો છે. આને કોઇ કાયમ રાખી શકતું નથી માટે દરેક સંયોગમાં સમભાવ રાખવો. હર્ષ, શોક કરવો નહિ. પુદ્ગલ પોતાથી ભિન્ન અનુભવે તે સમદૃષ્ટિ એટલે સમભાવી થાય.

આ સિવાય એવા પણ સૂક્ષ્મ એટલે ઇંદ્રિયોથી જણાવાનો ગુણ છે પણ બહુ બારીક હોઇ જાણી શકતા નથી એવા પુદ્ગલ ઘણા છે જેવા કે આત્માને લાગેલ આઠ કર્મના પુદ્ગલ વિગેરે.

૯૯ પ્રશ્ન—પુદ્ગલમાં વર્ણાદિ ગુણ કેટલા છે ?

ઉત્તર—પુદ્ગલમાં વર્ણાદિ મુખ્ય ગુણ વીશ છે. પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શ.

૧૦૦ પ્રશ્ન—વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શના વીશ જ પ્રકાર શા માટે, વધારે ઓછા કેમ નહિ ?

ઉત્તર—નિશ્ચય નયથી એટલે સત્ય સ્વરૂપ વિચારતાં વર્ણાદિ દરેક ગુણના અનંત પ્રકાર છે કારણ ઓછા વધતા પ્રમાણથી તે થઇ શકે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે તે ઓળખાવવા શાસ્ત્રકારે વીશ પ્રકાર પાડયા છે.

૧૦૧ પ્રશ્ન—વર્ણ કોને કહે છે ?

ઉત્તર--ખાસ રૂપ અથવા રંગને વર્ણ કહે છે તેના પાંચ પ્રકાર છે. (૧) કાળો, (૨) લીલો, (૩) લાલ, (૪) પીળો અને (૫) સફેદ. કાળા રંગથી પછીના રંગ એક એકથી સારા ગણાય છે.

૧૦૨ પ્રશ્ન--ગંધના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર--ગંધના બે પ્રકાર છે (૧) સુગંધ (સારી વાસ) (૨) દુર્ગંધ (ખરાબ વાસ.)

૧૦૩ પ્રશ્ન—રસ કોને કહે છે !

ઉત્તર—સ્વાદને રસ કહે છે, તેનાં પાંચ પ્રકાર છે, (૧) કડવો, (૨) તીખો (૩) કષાયલો (૪) ખાટો અને (૫) મીઠો. કડવા રસથી પછીના રસ એક એકથી સારા ગણાય છે.

૧૦૪ પ્રશ્ન—સ્પર્શના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર--આઠ (૧) શીત (ટાઢો) (૨) ઉષ્ણ (ઉનો) (૩) લુખો, (૪) ચીકણો, (૫) કઠણ (૬) કોમળ (૭) ભારી અને હલકો, (શીત, લુખો, કઠણ, અને ભારી એ ચાર સ્પર્શ અશુભ અને ઉષ્ણ, ચીકણો, કોમળ અને હલકો એ ચાર સ્પર્શ શુભ ગણાય છે.)

૧૦૫ પ્રશ્ન—જીવ કર્તા કોનો છે ?

ઉત્તર—(૧) જીવ વ્યવહાર નયથી જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ દ્રવ્ય કર્મ (પુદ્ગલકર્મ)નો કર્તા છે.

(૨) અશુદ્ધ નિશ્ચય નયથી અશુદ્ધ ચૈતન્ય રૂપ રાગ, દ્વેષ, મોહાદિ ભાવ કર્મનો કર્તા છે.

(૩) શુદ્ધ નિશ્ચય નયથી શુદ્ધ ચૈતન્ય ભાવ અનંત જ્ઞાનાદિ ગુણોનો કર્તા છે.

૧૦૬ પ્રશ્ન—કર્મના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ત્રણ (૧) દ્રવ્ય કર્મ (૨) ભાવ કર્મ અને (૩) નો કર્મ.

૧૦૭ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય કર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, મોહાદિના વિચારો [પરિણામો]થી જે કર્મ વર્ગણા રૂપી પુદ્ગલોનો સંબંધ જીવ સાથે થાય તેને કર્મ કહે છે, તથા તેને પુદ્ગલ કર્મ પણ કહે છે.

૧૦૮ પ્રશ્ન—ભાવ કર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે રાગ દ્વેષ મોહાદિના ભાવો તેને ભાવ કર્મ કહે છે.

૧૦૯ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય કર્મના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર—આઠ ભેદ છે–(૧) જ્ઞાનાવરણ (૨) દર્શનાવરણ (૩) મોહનીય (૪) અંતરાય. આચાર કર્મને ઘાતિ કર્મ કહે છે. (૫) વેદનીય (૬) આયુ (૭) નામ અને (૮) ગોત્ર. આ ચાર કર્મને અઘાતી કર્મ કહે છે.

૧૧૦ પ્રશ્ન—ઘાતીયા કર્મ એટલે શું?

ઉત્તર—આત્માના મુખ્ય ચાર ગુણ=જ્ઞાન, દર્શન, સુખ અને વીર્યની ઘાત કરે તેને ઘાતીયા કર્મ કહે છે.

૧૧૧ પ્રશ્ન—અઘાતિયા કર્મ એટલે શું?

ઉત્તર—જે આત્માના મુખ્ય ગુણની ઘાત ન કરે તે અઘાતીયા કર્મ.

૧૧૨ પ્રશ્ન—ચાર ઘાતીયા કર્મ જીવના કયા કયા ગુણનો ઘાત કરે છે?

ઉત્તર—(૧) જ્ઞાનાવરણુ કર્મ જીવના જ્ઞાન ગુણુનો ઘાત કરે.

(૨) દર્શનાવરણુ કર્મ જીવના દર્શન ગુણુનો ઘાત કરે.

(૩) મોહનીય કર્મ જીવના સમકિત અને ચારિત્ર-ગુણુનો ઘાત કરે.

(૪) અંતરાય કર્મ જીવના દાન લાભ ભોગ ઉપભોગ અને વીર્ય એ પાંચ ગુણુનો ઘાત કરે છે.

૧૧૩ પ્રશ્ન—ચાર અઘાતિયા કર્મ શું ફળ આપે છે?

ઉત્તર—(૧) વેદનીય કર્મના ઉદયથી સુખ અથવા દુઃખ મળે. અવ્યાબાધ સુખની ઘાત કરે.

(૨) આયુ કર્મ-નરક, તીર્યંચ, મનુષ્ય, દેવના શરીરમાં રોકી રાખે. અટલ અવગાહ ગુણુની ઘાત કરે.

(૩) નામ કર્મ-જીવને મનુષ્યાદિ ગતિ, ઇંદ્રિય શરીર, અંગોપાંગ, શરીરનો આકાર, શરીરની મજબુતાઇ, નિંદા, સ્તુતિ આદિ પ્રાપ્ત કરાવે તેને નામ કર્મ કહે છે. અરૂપી ગુણુની ઘાત કરે.

(૪) ગોત્ર કર્મના ઉદયથી ઉંચ નીચ કૂળ (જાત)માં જન્મ થાય. અગુરૂ લઘુ ગુણુની ઘાત કરે.

૧૧૪ પ્રશ્ન—ઉંચ કૂળ કોને કહે છે?

ઉત્તર—શિક્ષા અને આચરણુ ઉત્તમ હોય.

૧૧૫ પ્રશ્ન—નીચ કૂળ કોને કહે છે?

ઉત્તર—શિક્ષા અને આચરણુ ખરાબ હોય.

૧૧૬ પ્રશ્ન—નો કર્મ કોને કહે છે?

ઉત્તર—દ્રવ્ય કર્મના ફળ, શરીર ધન, ભોગ સુખ દુઃખાદિને નોકર્મ કહે છે.

૧૧૭ પ્રશ્ન—" નો " એટલે શું ?

ઉત્તર—નો શબ્દના અનેક અર્થ છે તેમાં મુખ્ય ત્રણ અર્થ છે.

(૧) નો–એટલે કિંચિત્ થોડું, નો કર્મ જે કર્મનું ફળ છે જેથી અલ્પ અંશે કર્મ ગણાય છે.

(૨) નો–નકારના અર્થમાં, નો સંયમ–સંયમ નહિ તે.

(૩) નો–સહાય્ય અર્થમાં, નો કષાય–તે હાસ્ય, ભય આદિનો કષાય છે કારણ લોભ ક્રોધાદિ કષાયને ઉત્પન્ન કરનાર સહાય્યક છે.

૧૧૮ પ્રશ્ન—જીવ કોનો કોનો ભોક્તા છે ?

ઉત્તર—(૧) વ્યવહાર નય એટલે અશુદ્ધ અવસ્થાએ કરી જીવ જ્ઞાનાવરણાદિ દ્રવ્ય કર્મ તથા શરીરાદિનો–કર્મનો ભોક્તા છે.

(૨) શુદ્ધ નિશ્ચય નયે એટલે સત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારતાં આત્મા પોતાના શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શનાદિ ભાવોનો જ ભોક્તા છે.

(૩) અશુદ્ધ નિશ્ચય નય એટલે મૂળ ગુણના વિકારની અપેક્ષાએ રાગ દ્વેષ મોહાદિ અશુદ્ધ ભાવોનો ભોક્તા છે.

૧૧૯ પ્રશ્ન—જીવની લંબાઇ પહોળાઈ કેવડી છે ?

ઉત્ત.—(૧) વ્યવહાર નયે એટલે કર્મ સંયોગથી બનેલ અશુદ્ધ અવસ્થાને લીધે જીવ સંકોચ વિસ્તાર પામવાના ગુણવાળો હોઇ સમુદ્ઘાત સિવાય નાના અગર મોટા

પ્રાપ્ત થયેલ શરીર પ્રમાણુ જીવ રહે છે. જેવી રીતે દીવાનું અજવાળું નાના ઘરમાં નાનું ને મોટામાં મોટું દેખાય છે.

(૨) નિશ્ચય નયથી લોકોની બરાબર અસંખ્ય પ્રદેશવાળો છે.

૧૨૦ પ્રશ્ન—સમુદ્દ્ઘાત કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મુળ શરીર છોડયા વિના જીવના પ્રદેશોનું બહાર નીકળવું તેને સમુદ્દ્ઘાત કહે છે.

૧૨૧ પ્રશ્ન—સમુદ્દ્ઘાતના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—સાત ભેદ છે. (૧) વેદનીય, (૨) કષાય (૩) મરણાંતિય, (૪) વૈક્રિય, (૫) આહારક (૬) તેજસ અને (૭) કેવળ સમુદ્દ્ઘાત.

૧૨૨ પ્રશ્ન—જીવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—બે. એક સંસારી, બીજો સિદ્ધ.

૧૨૩ પ્રશ્ન—સંસારી જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે અશુદ્ધ હોય, કર્મ સહિત હોય, શરીરધારી હોય તેને સંસારી કહે છે.

૧૨૪ પ્રશ્ન—સિદ્ધ જીવ એટલે પરમાત્મા કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે શુદ્ધ હોય, કર્મ રહિત હોય, અને અશરીરી હોય, તે જીવને સિદ્ધ કહે છે.

૧૨૫ પ્રશ્ન—સંસારી જીવના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—બે. સ્થાવર જીવ અને ત્રસ જીવ.

૧૨૬ પ્રશ્ન—સ્થાવર જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે પોતાની ઇચ્છાથી હલનચલન ક્રિયા ન કરે તેને સ્થાવર જીવ કહે છે.

(૨) જે સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયથી પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિમાં જન્મ લે તે જીવોને સ્થાવર જીવ કહે છે. તેમને એક સ્પર્શ ઇંદ્રિય જ કેવળ શરીર જ છે.

૧૨૭ પ્રશ્ન—ત્રસ જીવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે ઇચ્છાપૂર્વક દુઃખથી બચવા અને સુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે, દુઃખ પડતાં પ્રગટ રૂપે ત્રાસ પામે તેને ત્રસ જીવ કહે છે.

(૨) ત્રસ નામ કર્મના ઉદયથી જે બે ઇંદ્રિય, તે-ઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય તથા પંચેદ્રિય શરીરમાં ઉત્પન્ન થાય તેને ત્રસ જીવ કહે છે.

૧૨૮ પ્રશ્ન—ત્રસ જીવોને કઈ કઇ ઇંદ્રિયો હોય છે ?

ઉત્તર—(૧) બેઇંદ્રિય જીવને શરીર અને મોઢું હોય છે તે પોરા, કીડા, અલસીઆ, શંખ, જળો, વિગેરે.

(૨) તેઇંદ્રિય જીવને શરીર, મોઢું અને નાક હોય છે તે કીડી, મકોડા, માકડ, જું, લીખ વિગેરે.

(૩) ચૌરેંદ્રિય જીવને શરીર, મોઢું, નાક અને આંખ હોય છે તે માખી, મચ્છર, ભમરા, પતંગીઆ વિગેરે.

(૪) પંચેંદ્રિય જીવને શરીર, મોઢું, નાક, આંખ અને કાન હોય છે તે મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, જલચર (માછલા વિગેરે) દેવ અને નારકી વિગેરે.

૧૨૯ પ્રશ્ન—ત્રસ સ્થાવર જીવોના ચૌદ ભેદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) સૂક્ષ્મ એકેંદ્રિય (૨) બાદર એકેંદ્રિય (૩) બેઇંદ્રિય (૪) તેઇંદ્રિય (૫) ચૌરેંદ્રિય (૬) અસંજ્ઞી પંચેદ્રિય (૭) સંજ્ઞી પંચેંદ્રિય, આ સાત જાતિના જીવ

પર્યાપ્તા અને અપર્યાપ્તા બંને પ્રકારના છે જેથી ચૌદ ભેદ થયા.

૧૩૦ પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ કોને કહે છે ?

ઉત્તર——જે પૃથ્વી આદિ પદાર્થોથી પોતે રોકાય નહિ અને બીજાને રોકે નહિ તથા આંખથી જોઇ શકાય નહિ તેને સૂક્ષ્મ કહે છે.

૧૩૧ પ્રશ્ન—બાદર કોને કહે છે ?

ઉત્તર—પૃથ્વી આદિ પદાર્થોથી જે રોકાઇ જાય તથા બીજાને રોકે તેને બાદર કહે છે.

૧૩૨ પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ બાદર શરીરધારી જીવ ક્યાં છે ?

ઉત્તર—કેવળ એક એકેંદ્રિય જીવોમાંજ સૂક્ષ્મ અને બાદર બંન્ને જાતના જીવો છે, બાકી બધા જીવો એક બાદર શરીરધારી જ છે.

૧૩૩ પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ જીવો ક્યાં છે ?

ઉત્તર—લોકમાં સર્વે સ્થાને (એક રજ પ્રમાણુ જગ્યા પણુ ક્યાંઇ ખાલી નથી) તે સૂક્ષ્મ પૃથ્વી, સૂક્ષ્મ પાણી, સૂક્ષ્મ અગ્નિ, સૂક્ષ્મ વાયુ, અને સૂક્ષ્મ વનસ્પતિના જીવો ભરેલા છે.

૧૩૪ પ્રશ્ન—સૂક્ષ્મ જીવોનું આયુષ્ય કેટલું હોય છે ?

ઉત્તર—થોડામાં થોડું આયુષ્ય હોય તો બે ઘડીમાં (અડતાલીસ મીનીટ) વનસ્પતિના જીવો, ૬૫૫૩૬ વાર જન્મ મરણુ કરે છે. આ જીવોને જન્મ મરણનું અનંત દુઃખ સદા ભોગવવું પડે છે.

શિક્ષા—જે જીવ મિથ્યાત્વ, અજ્ઞાન, હિંસા, વિષય, કષાયનું સેવન કરે છે તે આવી જીવાયોનીમાં અનંત કાળ

સુધી નિરંતર જન્મ મરણના દુઃખો ભોગવે છે. જે ઉપરના દોષો છોડે છે તેને આવાં દુઃખો કદી ભોગવવાં પડતા નથી.

૧૩૫ પ્રશ્ન–સંજ્ઞી જીવો કોને કહે છે ?

ઉત્તર–દીર્ઘ કાલિક સંજ્ઞા જેને હોય તે અર્થાત જેને મન હોય તેને સંજ્ઞી કહે છે.

૧૩૬ પ્રશ્ન–સંજ્ઞી–અસંજ્ઞી જીવ કયા કયા છે ?

ઉત્તર–એક માત્ર પંચેન્દ્રિયમાં સંજ્ઞી મન સહિત અને અસંજ્ઞી મન રહિત બંન્ને જાતનાં જીવ છે બાકી બધા જીવો અસંજ્ઞી–મન રહિત જ છે.

૧૩૭ પ્રશ્ન–પર્યાપ્તિ કોને કહે છે ?

ઉત્તર–આહારના પુદ્ગલોને શરીર, ઇંદ્રિય, અને શ્વાસોચ્છવાસ રૂપ પરિણમાવે, ભાષા વર્ગણાના પુદ્ગલોને વચન રૂપ પરિણમાવે અને મન વર્ગણાના પુદ્ગલને દ્રવ્ય મન રૂપ પરિણમાવે, તેવી જીવની શક્તિની પૂર્ણતાને પર્યાપ્તિ કહે છે.

૧૩૮ પ્રશ્ન–પર્યાપ્તિના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર–છ (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ (૩) ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિ (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ, (૬) મન પર્યાપ્તિ.

૧૩૯ પ્રશ્ન–કયા જીવોમાં કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે ?

ઉત્તર–એકેંદ્રિયમાં આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, અને શ્વાસોચ્છવાસ એ ચાર પર્યાપ્તિ હોય છે. બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચૌરેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં મન વિના પાંચ પર્યાપ્તિ હોય છે. સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં છએ પર્યાપ્તિ હોય છે.

૧૪૦ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તા કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે જીવોમાં જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ થઇ જાય તેને પર્યાપ્તા કહે છે.

૧૪૧ પ્રશ્ન—અપર્યાપ્તા કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે જીવોમાં જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ ન થઇ હોય તેને અપર્યાપ્તા કહે છે.

૧૪૨ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિ કોને કહે છે?

ઉત્તર—આહાર વર્ગણાના પુદ્ગલોને શરીર, ઇંદ્રિય અને શ્વાસોચ્છ્વાસ રૂપ પરિણમાવે, ભાષાવર્ગણાના પુદ્ગલોને વચન રૂપ પરિણમાવે અને મન વર્ગણાના પુદ્ગલોને દ્રવ્ય મન રૂપ પરિણમાવે તેવી જીવની શક્તિની પૂર્ણતાને પર્યાપ્તિ કહે છે (વર્ગણા એટલે પુદ્ગલનો સમૂહ).

૧૪૩ પ્રશ્ન—પર્યાપ્તિના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—છ. (૧) આહાર પર્યાપ્તિ, (૨) શરીર પર્યાપ્તિ, (૩) ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ, (૪) શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ, (૫) ભાષા પર્યાપ્તિ, અને (૬) મનઃ પર્યાપ્તિ.

૧૪૪ પ્રશ્ન—કયા જીવોમાં કેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે?

ઉત્તર—એકેંદ્રિયમાં આહાર, શરીર, ઇંદ્રિય, અને શ્વાસોચ્છ્વાસ એ ચાર પર્યાપ્તિ હોય છે. બેઇંદ્રિય, તેઇંદ્રિય, ચારેંદ્રિય અને અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં મન વિના પાંચ પર્યાપ્તિ હોય છે. સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયમાં છએ પર્યાપ્તિ હોય છે.

૧૪૫ પ્રશ્ન—પર્યાપ્ત કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે જીવોમાં જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ થઇ જાય તેને પર્યાપ્ત કહે છે.

૧૪૬ પ્રશ્ન—અપર્યાપ્તા કોને કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે જીવોમાં જેટલી પર્યાપ્તિ હોય છે તેટલી પૂર્ણ ન થઈ હોય તેને અપર્યાપ્તા કહે છે. અપર્યાપ્ત અવસ્થા બે ઘડીથી વધારે રહેતી નથી. જન્માંધ યા ગાંડા માણસ અપર્યાપ્તા ન કહેવાય પણ દૂષિત પર્યાપ્તિ કહેવાય.

માર્ગણાનું સ્વરૂપ.

૧૪૭ પ્રશ્ન—બીજી અપેક્ષાએ જીવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—વ્યવહાર નયે એટલે કર્મના નિમિત્તથી ચૌદ માર્ગણા અને ચૌદ ગુણસ્થાનોની અપેક્ષાએ સંસારી જીવના ચૌદ ચૌદ પ્રકાર છે વળી ચૌદ માર્ગણાના ૬૨ (બાસઠ) ભેદ જેથી બાસઠ પ્રકાર પણ છે વળી વિસ્તારથી જીવના ૫૬૩ પ્રકાર પણ છે. કર્મથી જીવની અનંત અવસ્થા થાય છે જેથી જીવના અનંત ભેદ પાડી શકાય પણ સહેલાઈથી સ્હમજવા શાસ્ત્રકારોએ જીવના અમુક અમુક ભેદો પાડેલા છે.

શુદ્ધ નિશ્ચય નયે એટલે સત્ય શુદ્ધ સ્વરૂપ વિચારતાં બધા જીવ શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન યુક્ત એકજ પ્રકારના છે.

૧૪૮ પ્રશ્ન—માર્ગણા એટલે શું ?

ઉત્તર—જે જે વિશેષ ગુણોથી જીવને શોધી શકાય, જીવનું જ્ઞાન કરી શકાય તે તે વિશેષ ગુણોને માર્ગણા કહે છે (મૃગ=ક્રિયાપદ છે. માર્ગ યતિ એટલે શોધે છે માર્ગ અથવા માર્ગણા એટલે શોધવાનો ઉપાય.)

૧૪૯ પ્રશ્ન—ચૌદ મુખ્ય માર્ગણાનાં નામ અને તેના વિસ્તારથી કેટલા કેટલા ભેદ છે તે કહો ?

ઉત્તર—(૧) ભવ્ય ૨ (૨) સંજ્ઞી ૨ (૩) આહારક ૨ ના બબ્બે પ્રકાર છે (૪) જોગ ૩ (૫) વેદ ૩ ના ત્રણ ત્રણ પ્રકાર છે (૬) ગતિ ૪ (૭) કષાય ૪ (૮) દર્શન ૪ ના ચાર ચાર પ્રકાર છે (૯) ઇંદ્રિય ૫ ના પાંચ પ્રકાર છે (૧૦) કાય ૬ (૧૧) લેશ્યા ૬ અને (૧૨) સમકિત ૬ ના છ છ પ્રકાર છે (૧૩) સંયમ ૭ ના સાત પ્રકાર છે (૧૪) જ્ઞાન ૮ ના આઠ પ્રકાર છે કુલ ૬૨ પ્રકાર છે.

૧૫૦ પ્રશ્ન—ભવ્ય માર્ગણાના બે ભેદ કયા કયા છે?

ઉત્તર—પહેલો ભવ્ય બીજો અભવ્ય.

૧૫૧ પ્રશ્ન—ભવ્ય કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં પલટવાનો સ્વભાવ છે (૨) જે સંસારી અવસ્થા છોડી સિદ્ધ થઈ શકે છે (૩) ઇંદ્રિય સુખથી ભિન્ન સત્ય આત્મિક સુખ છે તેનો નિશ્ચય અને અનુભવ કરે છે, (૪) હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય તેનો નિર્ણય કરવાની જેની અંતરેચ્છા હોય છે (૫) જે સકલ ઇંદ્રિય રહિત આત્મિક સુખ પૂર્ણ મોક્ષની અભિલાષા કરે છે. આ પાંચે ગુણ સહિત હોય તે ભવ્ય (ભવી) જીવ હોય છે.

૧૫૨ પ્રશ્ન—અભવ્ય કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) જેનામાં પલટવાનો સ્વભાવ નથી (૨) જે સંસારી સશરીરી મટી કદી સિદ્ધ થઇ શકતો નથી (૩) ઇંદ્રિય સુખથી ભિન્ન જે આત્મિક સુખ છે તેનો નિશ્ચય તથા અનુભવ જે કરી શકતો નથી તથા આત્મિક સુખની રૂચી પણ થતી નથી. (૪) હું ભવ્ય છું કે અભવ્ય તેનો નિર્ણય કરવાની જેની અંતરેચ્છા હોતી નથી (૫) જે સકલ

ઈંદ્રિય રહિત આત્મિક સુખ પૂર્ણ મોક્ષની ઇચ્છા કરતો નથી તે અભવ્ય (અભવી જીવ હોય છે)

૧૫૩ પ્રશ્ન—સંજ્ઞીના બે ભેદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—હિત શિક્ષા ગ્રહણ કરવા રૂપ દ્રવ્ય મન હોય તે સંજ્ઞી છે અને દ્રવ્ય મન ન હોય તે અસંજ્ઞી છે, (ભાવ મન સુખ દુઃખનું અનુભવવું તો દરેક જીવને હંમેશાં સર્વ ગતિમાં હોય છે)

૧૫૪ પ્રશ્ન—ભાવ મન કોને કહે છે અને તે કોને હોય છે?

ઉત્તર—સુખ દુઃખનો અનુભવ કરી રાગ દ્વેષ કરવા રૂપ ભાવ મન દરેક જીવને સર્વ સ્થાને હોય છે જે દ્વારા ભાવ લેશ્યાના પરિણામ શુભાશુભ ભાવ થઇ જીવ જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ કર્મ બધી ગતિમાં બાંધે છે.

૧૫૫ પ્રશ્ન—આહાર કોને કહે છે ?

ઉત્તર—શરીર, ઇંદ્રિય અને શ્વાસોચ્છવાસ પર્યાપ્તિને યોગ્ય પુદ્ગલ ગ્રહણ કરે તેને આહાર કહે છે.

૧૫૬ પ્રશ્ન—આહારક વર્ગણાનાં બે ભેદ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—જે આહારને ગ્રહણ કરે તે આહારક અને જે આહાર ગ્રહણ ન કરે તેને અનાહારક કહે છે.

૧૫૭ પ્રશ્ન—જીવ કયારે આહારક અને કયારે અનાહારક હોય છે ?

ઉત્તર—એક શરીર છોડી બીજા શરીર માટે જીવ જાય તે સમયે (વાટે કહેતાં) જો બે સમય લાગે તો એક સમય અનાહારક, ત્રણ સમય લાગે તો બે સમય અનાહારક, ચાર સમય લાગે તો બેથી ત્રણ સમય અનાહારક રહે

છે. આથી વધારે સમય લાગતા નથી અને કેવળી પ્રભુને વેદની આદિ ચાર અઘાતીયાં કર્મ ક્ષય થવા કેવળ સમુદ્‌ઘાત થાય તેમાં માત્ર આઠ સમય લાગે છે તેમાં ત્રણ સમય અનાહારક રહે છે. ચૌદમે ગુણસ્થાને જીવ અનાહારક રહે છે. બાકી બધા સંસારી જીવો સદા આહારક એટલે અનાહારકનો સમય બહુજ થોડો છે. આંખ મીચીને ખોલીયે તેટલા કાળમાં અસંખ્ય સમય વીતે છે તેમાંના ત્રણ સમય સંસારી જીવ અનાહારક રહે છે બાકી તો આહાર કરે છે.

શિક્ષા—જો આત્માનું શુદ્ધ સ્વરૂપ અનુભવી આહારની મમતા છોડી સમતા ભાવે તપશ્ચર્યા કરે તો અનાહારક થાય. સિદ્ધ ભગવાન સદા અનાહારક છે તેજ જીવનો શુદ્ધ ગુણ છે અને તે પ્રગટ કરવાથી સત્ય સુખને પમાય છે. આહાર ગ્રહણ કરવું, નિહાર છોડવું તેજ દુઃખોને સંસાર કહે છે. બન્ને રહિત સદા માટે થવું તે મોક્ષ છે.

૧૫૮ પ્રશ્ન—યોગ કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) મન, વચન અને કાયા દ્વારા કર્મ, નોકર્મ ગ્રહણ કરવાની જીવની શક્તિને ભાવ યોગ કહે છે.

(૨) મન, વચન અને કાયા દ્વારા આત્માના પ્રદેશ ચંચલ થાય તેને દ્રવ્ય યોગ કહે છે.

૧૫૯ પ્રશ્ન—વેદ કોને કહે છે?

ઉત્તર—(૧) વેદ મોહનીયના ઉદયથી ઉત્પન્ન થયેલ વિષય ઇચ્છાને ભાવ વેદ કહે છે. તેના ત્રણ પ્રકાર છે (૧) પુરૂષ વેદ (સ્ત્રી સંયોગની ઇચ્છા થાય) (૨) સ્ત્રીવેદ (પુરૂષ સંયોગની ઇચ્છા થાય) (૩) નપુંસક વેદ (બંને સંયોગની ઇચ્છા થાય.)

(૨) અંગોપાંગ નામ કર્મના ઉદયથી પ્રગટ થયેલ જીવે ધારણ કરેલ શરીરના ચિન્હને દ્રવ્ય વેદ કહે છે. તેના પણ ત્રણ પ્રકાર છે (૧) પુરૂષવેદ (પુરૂષ ચિન્હ), (૨) સ્રી વેદ (સ્રી ચિન્હ), (૩) નપુંસકવેદ (મિશ્ર ચિન્હ).

ગતિનું સ્વરૂપ.

૧૬૦ પ્રશ્ન—ગતિ કોને કહે છે અને તે કઈ કઈ છે?

ઉત્તર—ગતિનામા નામ કર્મના ઉદયથી જીવની અશુદ્ધ અવસ્થાને ગતિ કહે છે તે ચાર છે (૧) નરક ગતિ (૨) તિર્યંચ ગતિ (૩) મનુષ્ય ગતિ અને (૪) દેવ ગતિ.

૧૬૧ પ્રશ્ન—નરક ગતિમાં જવાનાં કેટલાં કારણ છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) બહુ હિંસા થાય તેવાં કામ કરે (મહા આરંભ), (૨) ધન પરિવાર અને વિષય ભોગોની બહુ ઇચ્છા કરે (મહા પરિગ્રહ), (૩) પંચેંદ્રિય જીવની હિંસા કરે, (૪) દારૂ તથા માંસનું ભક્ષણ કરે.

૧૬૨ પ્રશ્ન—તિર્યંચ ગતિમાં જવાના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે. (૧) કષાય એટલે ક્રોધ, માન, માયા, લોભ કરે (૨) છલ કપટ દગાબાજી વિશ્વાસ ઘાત કરે (૩) અસત્ય (જુઠું) બોલે—અસત્ય ચાલે (ખોટા તોલા માપ રાખે, ખોટી સાક્ષી આપે વિગેરે)

૧૬૩ પ્રશ્ન—મનુષ્ય ગતિમાં જવાના કેટલા કારણ છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) સરળ પ્રકૃતિ હોય (નિષ્કપટી, સત્યવાદી, શાંત હોય) (૨) વિનયી નિરાભિમાની હોય (૩) દયાળુ (દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા

સદા તૈયાર રહે) (૪) ઇર્ષા, દ્વેષ, કરીને રહિત હોય અને બધાના ગુણ ગ્રહણ કરે.

૧૬૪ પ્રશ્ન—દુઃખ કેટલી જાતનાં છે ?

ઉત્તર—મુખ્ય કરીને ત્રણ જાતનાં દુઃખો છે (૧) શારીરિક દુઃખ (૨) માનસિક દુઃખ (૩) આત્મિક દુઃખ.

૧૬૫ પ્રશ્ન—શારીરિક દુઃખ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તાપ, દુર્ગંધ, ખરાબ ભોજન, મારપીટ, છેદન, ભેદન વિગેરે.

૧૬૬ પ્રશ્ન—માનસિક દુઃખો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—કોઈ પણ પ્રતિકૂળ સંયોગ માટે ચિંતા, ભય શોક, અરૂચિ વિગેરે માનસિક દુઃખ છે.

૧૬૭ પ્રશ્ન—આત્મિક દુઃખો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—જે વડે આત્મા પોતાના મુલ ગુણો મલીન કરી શુદ્ધ સ્વરૂપ ભુલી દુઃખી થાય તેને આત્મિક દુઃખ કહે છે તે ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, કષાય, અને અઢાર પાપસ્થાનક છે.

૧૬૮ પ્રશ્ન—અઢાર પાપ કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) હિંસા (૨) જુઠ (૩) ચોરી (૪) વિષયેચ્છા (મૈથુન) (૫) ધનમોહ (પરિગ્રહ) (૬) ક્રોધ, (૭) માન (અહંકાર) (૮) માયા (કપટ) (૯) લોભ (તૃષ્ણા) (૧૦) રાગ (૧૧) દ્વેષ (૧૨) કુસંપ કજીયા કરવા (૧૩) આળ ચઢાવવું (૧૪) ચાડી કરવી (૧૫) બીજાની નિંદા કરવી (૧૬) હર્ષ, શોક (૧૭) કપટ સહિત જુઠું બોલવું (૧૮) મિથ્યાત્વ (ખોટી સમજણ).

૧૬૯ પ્રશ્ન—શરીર, મન, અને આત્માની દયામાં શ્રેષ્ઠ કઇ છે?

ઉત્તર—દયા કરવી તે સારૂં કામ છે. શારીરિક ને માનસિક દુઃખ દૂર કરવાથી શાંતિ થોડો વખત રહે છે જ્યારે આત્માના દુઃખ ટાળવાથી હંમેશની ત્રણે જાતની શાંતિ મળે છે જેથી આત્મરક્ષા શ્રેષ્ઠ છે, પોતે અઢાર (૧૮) પાપથી બચે તેને સ્વ (પોતાની) ભાવ દયા કહે છે અને બીજાના આત્માને અઢાર (૧૮) પાપથી બચાવે તે પરની ભાવ દયા છે.

૧૭૦ પ્રશ્ન—દેવ ગતિમાં જવાનાં કેટલાં કારણ છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (૧) સાધુના પંચમહાવ્રતોનું પાલન કરે તે શ્રેષ્ટ (બહુ મોટા) દેવ થાય છે (૨) શ્રાવકનાં બાર વ્રતોનું પાલન કરે તે મોટા દેવ થાય છે (૩) જે પાપ ન કરે અને અજ્ઞાન (આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યા વિના) તપ કરે તે નાના દેવ થાય છે (૪) જે પાપ ન કરે અને ઇચ્છા વિના ઘોર દુઃખ પરવશપણે સહન કરે તે તદ્દન હલકા દેવ થાય છે.

૧૭૧ પ્રશ્ન—પાંચમી ગતિ મોક્ષમાં જવાનાં કેટલાં કારણો છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર કારણ છે (૧) સમ્યગ્ જ્ઞાન (૨) સમ્યગ્ દર્શન (૩) સમ્યક ચારિત્ર અને (૪) સમ્યગ્ તપ છે.

૧૭૨ પ્રશ્ન—કષાય કોને કહે છે?

ઉત્તર–ક્રોધ, માન, માયા અને લોભદ્વારા આત્માના વિકારી ભાવ (વિભાવ પરિણામ)ને કષાય કહે છે. કષ્=સંસાર આય=વૃદ્ધિ. જે સંસારની વૃદ્ધિ કરાવે, જન્મ મરણ કરાવે તે કષાય.

૧૭૩ પ્રશ્ન—દર્શન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જેથી વસ્તુ છે એટલું (અસ્તી જવ માત્રનું) જ્ઞાન થાય તેને દર્શન કહે છે. તેના ચાર ભેદ છે (૧) ચક્ષુદર્શન (૨) અચક્ષુદર્શન (૩) અવધિદર્શન અને (૪) કેવળ દર્શન.

૧૭૪ પ્રશ્ન—ઇંદ્રિય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—આત્માને બીજા પદાર્થનું જ્ઞાન કરવાના સાધનને ઇંદ્રિય કહે છે. જે શરીરમાં પાંચ ઇંદ્રિયોનો આકાર છે તેને દ્રવ્ય ઇંદ્રિય કહે છે અને પદાર્થનું જ્ઞાન કરવાની જીવની શક્તિ છે તેને ભાવ ઇંદ્રિય કહે છે. ભાવ ઇંદ્રિય છએકાયના જીવોને હોય છે.

૧૭૫ પ્રશ્ન—એકેંદ્રિય જીવોમાં ગુપ્ત (અવ્યક્ત) ભાવ ઇંદ્રિયો બધી કેવી રીતે છે ?

ઉત્તર—એકેંદ્રિય જીવોને વ્યક્ત એટલે વિકાશ પામેલ ભાવ ઇંદ્રિય નથી હોતી પણ અવ્યકત અવિકસીત ભાવ ઇંદ્રિય હોય છે કારણ તે ઉપયોગમયી છે. આ પ્રમાણે આવશ્યક ભાષ્યમાં લખેલ છે જે હવે સાયન્સથી સ્પષ્ટ થતું જાય છે.

(૧) સ્પર્શેંદ્રિય માટે—લજામણી આદિ અડતાં સંકોચાય છે.

(૨) રસેંદ્રિય, કેટલીક વનસ્પતિ ખાસ ખાતર (વિશેષ જાતિનાં ખાતર)થી જ વધે છે.

(૩) ઘ્રાણેંદ્રિય—કેટલીક વનસ્પતિ ખાસ ધૂપની ગંધથી વધે છે, ફલે ફૂલે છે.

(૪) ચક્ષુરિંદ્રિય—ચંદ્રમુખી કમલ ચંદ્ર ઉગતાં ને સૂર્ય મુખી કમળ સૂર્ય ઉગતાં જ ખીલે છે ને તેના અભાવે બીડાય છે.

(૫) શ્રોતેંદ્રિય—તે વનસ્પતિ માનપાનના શબ્દથી ખીલે છે અને અપમાનથી કરમાય છે તેવું ડો. જગદીશચંદ્ર બોઝે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી બતાવી આપ્યું છે. આ ઉપરથી અવ્યકત (અલ્પ વિકસિત) ભાવ ઇંદ્રિયો હોય છે એ સિદ્ધ થઇ શકે છે.

છકાયનું સ્વરૂપ (થોકડો) એટલે શિઘ્ર બોધ કરવાનું સાધન.

૧૭૬ પ્રશ્ન—કાય કોને કહે છે અને તેના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ત્રસ તથા સ્થાવર નામ કર્મના ઉદયથી આત્માના પ્રદેશ પૃથ્વી કાયાદિ શરીર પ્રમાણ ગોઠવાય તેને કાય કહે છે તેના છ પ્રકાર છે (૧) પૃથ્વીકાય માટીના જીવ (૨) અપકાય પાણીના જીવ (૩) તેઉકાય અગ્નિના જીવ (૪) વાયુકાય હવાના જીવ (૫) વનસ્પતિકાય વૃક્ષવેલા કંદાદિના જીવ અને (૬) ત્રસકાય હાલતા ચાલતા જીવ.

૧૭૭ પ્રશ્ન—છકાયના ગોત્ર અને નામ એટલે શું ?

ઉત્તર—ગોત્ર બાહ્ય ચિન્હ અને પ્રવૃત્તિ પરથી પ્રાયઃ પડે છે અને નામ અંદરના કોઇ ખાસ ગુણપરથી પડે છે. દાખલા તરીકે છકાયના ગોત્રના નામ જ પ્રખ્યાત છે. પૃથ્વી

કાય વિગેરે તે ગોત્ર છે. આજે પણ માણસો ગોત્ર અટક ઉપરથી ઘણા ઓળખાય છે. જેમ મહાત્મા ગાંધીજી. અહીં ગાંધીજી ગોત્ર છે. નામ થોડા લોક જાણે છે. શ્રી ગૌતમ સ્વામી એ પણ શ્રી મહાવીર પ્રભુના મુખ્ય શિષ્યનું ગોત્ર છે ને તેઓનું નામ શ્રી ઇંદ્રભૂતિ હતું.

(૧) નામ-ઇંદ્રિથાવર કાય (ગોત્ર) પૃથ્વીકાય-સામાન્ય અર્થ ઇંદ્ર જેના સ્વામી છે.

(૨) નામ--બંભીથાવરકાય-ગોત્ર--અપકાય--જેમાં પ્રતિબિંબ પડે છે.

(૩) નામ-સપ્પીથાવરકાય-ગોત્ર-તેઉકાય-જે સંયોગ મળતાં વધતી જાય છે (સૂપ-સરકવું).

(૪) નામ-સુમતિથાવરકાય-ગોત્ર-વાયુકાય-સુબુદ્ધિ દે છે.

(૫) નામ—પયાવચ્ચથાવરકાય-ગોત્ર-વનસ્પતિકાય-જેમાં દુધિયા પાણીનો અંશ ભીનાશ સદા રહે છે.

(૬) નામ-જંગમકાય-ગોત્ર-ત્રસકાય-જે હાલેચાલે છે.

૧૭૮ પ્રશ્ન—પૃથ્વીકાયનાં નામો કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—(૧) પૃથ્વીકાય-કાચી માટી, મરડીઆ, પત્થર ખારો, ખડી, હીંગળો, હડતાલ, ગેરૂ, ગોપીચંદન, અભરક, કાચું સોનું, રૂપું, લોઢું વિગેરે ધાતુઓ, કાચાહીરા, માણેક, પન્ના વગેરે રત્નો જમીનમાંથી ખોદી કાઢેલ ખનીજ પદાર્થો બધા પૃથ્વીકાયના જીવ છે. આ જીવો બીજા તીક્ષ્ણ પદાર્થથી મરણ પામે છે. જેવા કે-શોધેલ સોનું, રૂપું, ઇંટો, રસ્તાની ધૂળ વિગેરે.

૧૭૯ પ્રશ્ન—અપકાયના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—નદી, તળાવ, ઝરણાં, કુવા, વાવડી, સરોવર સમુદ્ર વિગેરે યા કોઇપણ જળાશયનું પાણી, ખારૂં, મીઠું, મોળું, પાણી વર્ષાદિ, ઠાર, ઝાકળ, ધુમસ વિગેરેનું પાણી, આ પાણીના જીવો અગ્નિથી યા બીજા કડવા, તીખા, ખારા, ખાટા, મીઠા, પદાર્થો મળવાથી મરણ પામે છે.

૧૮૦ પ્રશ્ન—અગ્નિકાયના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—ચુલ્લા, ભઠ્ઠી, નીભાડા, આદિની અગ્નિ, ચકમક વીજળી વિગેરેની અગ્નિ. આ જીવો પાણીથી અથવા હવા અગર ખોરાક (ઇંધન) ન મળવાથી મરણ પામે છે.

૧૮૧ પ્રશ્ન—વાયુકાયનાં નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—ઉંચો, નીચો, ત્રીછો, વાયુ, વંટોળીયાનો વાયુ, આ જીવો, આખા લોકમાં સર્વ જગ્યાએ ભરેલા છે તેના જીવો ઉઘાડે મુખે બોલવાથી, પંખો નાખવાથી, સુપડે સોવાથી, યા કંઇ પદાર્થ હલાવવાથી મરણ પામે છે.

૧૮૨ પ્રશ્ન—વનસ્પતિકાયના નામો કયા કયા છે ?

ઉત્તર—(૧) સંખ્યાત કાય તે પાકેલ વનસ્પતિ જેમાં જેટલાં બી ગોટલી હોય તેટલા જીવ છે તે પાકેલ કેરી, દાડમ, નારંગી, દ્રાક્ષ, આખું અનાજ, બી, વિગેરે.

(૨) અસંખ્યાત કાય—લીલી વનસ્પતિ વૃક્ષવેલા શાક પાન વિગેરે.

(૩) અનંતકાય-કંદમૂળ, ઉગતા અંકુરા, પંચવર્ણી, લીલફૂલ, દૂધ નીકળે તેવી અથવા ઘણી કુમળી વનસ્પતિ આ જીવો અગ્નિ અથવા બીજા તીક્ષ્ણ પદાર્થથી મરણ પામે છે.

૧૮૩ પ્રશ્ન—મુહૂર્ત્તજ એટલે શું ?

ઉત્તર—બે ઘડી એટલે અડતાલીશ મીનીટને મૂહૂર્ત કહે છે. એક રાત્રિ દિવસના ૨૪ કલાક, ૩૦ મુહૂર્ત અથવા ૬૦ ઘડી થાય છે. ચાર કલાકના પાંચ મુહૂર્ત થાય છે.

૧૮૪ પ્રશ્ન—અંતર મુહૂર્ત એટલે શું ?

ઉત્તર—અંતર એટલે અંદરનું. મુહૂર્તની અંદરનો સમય તેને અંતર મુહૂર્ત કહે છે. અડતાલીશ મીનીટના નાના વિભાગ કરવાથી અસંખ્યાતા અંતર મુહૂર્ત થાય છે. જેમ એક યુવાન, નિરોગ, બલવાન, અને હોંશિઆર દરજી જીર્ણ કપડાને ફાડે છે ને તેના તરત કટકા કરે છે તેમાં એક બે સેકંડ લાગે છે પણ તેમાં હજારો તાર હતા તે દરેક દરેક એક પછી એક તુટેલ છે જેથી એક તારને તુટવામાં એક સેકંડનો અમુક હજારમો ઓછો વખત લાગે છે. બીજું દૃષ્ટાંત એક ક્ષત્રિય જુવાન, નિરોગ, બલવાન તે શાસ્ત્ર વિદ્યામાં હોંશીઆર તીક્ષણ ભાલાથી કમળ ફુલના ઢગલાને વીંધે છે તેમાં હજારો કમળ છે અને દરેક કમળમાં હજારો બારીક પાંદડાં છે તે એક બે સેકંડમાં તે ભાલાની અણી બધા કમળને વીંધી નીચે ચાલી ગઇ તેમાં દરેક કમળ અને તેનું પાંદડું વીંધાયું તેનો સમય કેટલો હોય તો ઉત્તર એક સેકંડનો અમુક લાખમો હિસ્સો આવ્યો. બસ આથી એમ નિર્ણય થયો કે વખતનું નાનું માપ સેકંડ છે. એનાથી નાનું માપ પળ વિપળ છે પણ તેથી નાનું માપ પ્રચલિત નથી, જ્યારે સર્વજ્ઞ શ્રી મહાવીર પ્રભુએ તે હજારો વર્ષ પહેલાં કેવળજ્ઞાનરૂપી દિવ્ય

ચક્ષુથી બતાવ્યું છે કે આંખ મીંચીને ખોલીએ તેમાં અસંખ્યાતા સમય જાય છે. સમય એટલે નાનામાં નાનો વખતનો ભાગ આવા અસંખ્યાત સમય એક મુહૂર્તમાં વીતે છે જેથી એક મુહૂર્તના વિભાગ અસંખ્યાત થાય છે ને બે સમયથી અંતર મુહૂર્ત ગણી મુહૂર્તમાં એક સમય બાકી હોય ત્યાં સુધી અંતર મુહૂર્ત ગણાય છે જેથી કરી એક મુહૂર્તના અંતર પણ અસંખ્યાતા થાય છે.

શિક્ષા—પાપ છોડવામાં અને ધર્મ આદરવામાં એવો એક પણ સમય પ્રમાદ (આલસ્ય) ન કરવા પ્રભુની આજ્ઞા છે " समयं गोयम मापमायए " હે ગોતમ ! સમય માત્રનો પ્રમાદ કરશો નહિ. ગોઃ એટલે ઇંદ્રિય જે ઇંદ્રિયોનો સદુપયોગ કરે તે બધા જીવો ગોતમ કહી શકાય છે.

૧૮૫ પ્રશ્ન—જઘન્ય એટલે શું ?

ઉત્તર—જઘન્ય એટલે નાનામાં નાનું જેનાથી ઓછા પ્રમાણનું ન હોય તે.

૧૮૬ પ્રશ્ન—ઉત્કૃષ્ટ એટલે શું ?

ઉત્તર—ઉત્કૃષ્ટ એટલે સૌથી મોટું જેનાથી વધારે મોટું ન હોય તે.

૧૮૭ પ્રશ્ન—છકાયના જીવોનું જઘન્ય (થોડામાં થોડું) કેટલું આયુષ્ય છે ?

ઉત્તર—પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, અને વાયુના જીવો બે ઘડીમાં ૧૨૮૨૪ (બાર હજાર આઠસો ચોવીશ) વાર જન્મ મરણ કરે છે. વનસ્પતિમાં અસંખ્યાત કાય (લીલી વનસ્પતિ)ના જીવો બે ઘડીમાં ૩૨૦૦૦ (બત્રીશ હજાર

વાર) અને અનંત કાયના જીવો બે ઘડીમાં ૬૫૫૩૬ (પાંસઠ હજાર પાંચશો છત્રીશ) વાર જન્મ મરણ કરે છે. બેઇંદ્રિયના જીવો ૮૦ (એંસી) વાર, તેઇંદ્રિયના જીવો ૬૦ (સાઠ) વાર, ચૌરેંદ્રિયના જીવો ૪૦ (ચાલીશ) વાર, અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિયના જીવો ૨૪ (ચોવીશ) વાર, સંજ્ઞી પંચેંદ્રિયના જીવો ૧ (એક) વાર જન્મ મરણ બે ઘડીમાં કરે છે.

૧૮૮ પ્રશ્ન—છએ કાયનું ઉત્કૃષ્ટ (વધારેમાં વધારે) કેટલું આયુષ્ય છે?

ઉત્તર—પૃથ્વીકાયનું બાવીશ હજાર વર્ષનું (વજ્રહીરા વિગેરેનું) અપકાયનું સાત હજાર વર્ષનું, તેઉકાયનું ત્રણ દીવસનું (૭૨ કલાકનું), વાયુકાયનું ત્રણ હજાર વર્ષનું, વનસ્પતિકાયનું દશ હજાર વર્ષનું, અનેક મોટા ઝાડનું અને અનંતકાય (કંદમૂળ, લીલ ફુલ વિગેરે)નું અંતર મુહૂર્તનું, બેઇંદ્રિય ૧૨ વર્ષનું, તેઇંદ્રિય ૪૯ દિવસનું, ચારેંદ્રિય ૭ માસનું, પંચેંદ્રિયમાં મનુષ્ય અને તિર્યંચનું ત્રણ પલ્યોપમનું અને નારકી તથા દેવતાનું ૩૩ સાગરોપમનું છે.

૧૮૯ પ્રશ્ન—જીવાયોની કોને કહે છે?

ઉત્તર—યોની એટલે જન્મ લેવાનું ઠેકાણું. જીવોને જે જે ઠેકાણાં જન્મ લેવાનાં હોય છે તેને જીવાયોનિ કહે છે અને વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ આદિની ન્યૂનાધિકતાને લીધે જીવાયોનીના ભેદો પાડેલા છે.

૧૯૦ પ્રશ્ન—ચોરાસી લાખ જીવાયોની કઇ કઇ છે?

ઉત્તર—સાત્ લાખ પૃથ્વીકાય, સાત લાખ અપકાય, સાત લાખ તેઉકાય, સાત લાખ વાયુકાય, દશ લાખ પ્રત્યેક વનસ્પતિકાય, ચૌદ લાખ સાધારણ વનસ્પતિકાય, બે લાખ બેઇંદ્રિય, બે લાખ તેઇંદ્રિય, બે લાખ ચૌરેંદ્રિય, ચાર લાખ નારકી, ચાર લાખ દેવતા, ચાર લાખ તિર્યંચ પંચેંદ્રિય અને ચૌદ લાખ મનુષ્ય પંચેંદ્રિય.

૧૯૧ પ્રશ્ન—પ્રત્યેક કોને કહે છે ?

ઉત્તર—પ્રત્યેક એટલે દરેક, દરેક જીવને જુદું જુદું શરીર હોય. એક શરીરમાં એક જીવ હોય તેને પ્રત્યેક કહે છે (આમાં બે જાતીના જીવ છે. એક અસંખ્યાતકાય પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ અને વાયુમાં એક અસંખ્યાતકાય છે એટલે ચારે સ્થાવરના રાઈ જેટલા ભાગમાં પણ અસંખ્યાતા જીવ છે, વનસ્પતિકાયમાં ત્રણ જાતના જીવ હોય (૧) સંખ્યાત કાય (પાકેલ સુકેલ વનસ્પતિ તથા અનાજ વિગેરે) (૨) અસંખ્યાતકાય (લીલી વનસ્પતિ) અને (૩) અનંતકાળ (કંદ મૂળ અતિ કોમળ વનસ્પતિ).

૧૯૨ પ્રશ્ન—અનંતકાય અથવા સાધારણ કાય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—સાધારણ-બધાને માટે, જયાં અનંત જીવોને રહેવાનું એક શરીર હોય એટલે એક શરીરમાં અનંત જીવો હોય તેને સાધારણ કાય, અનંત કાય અથવા નીગોદ કહે છે. તે જેવા કે કંદમૂળ જે જમીનમાંથી ખોદીને કાઢે તે બટાટા, ડુંગળી, શકરીઆં, (સકરકંદ) ગાજર, લીલી હલદર, આદુ વિગેરે તથા જમીન ઉપર થતાં લીલફુલ તથા તોડતાં સરખા બે ભાગ થાય અથવા લીલા પીળા

રંગ તુટેલ ભાગમાં ચળકે છે તેવી બહુ નરમ લીલોતરી અનંતકાય ગણાય છે. અનંતકાયના જીવો એક વનસ્પતિ-કાયમાં જ છે.

૧૯૩ પ્રશ્ન—અનંતકાય નિગોદના જીવોને કેટલું દુઃખ થાય છે?

ઉત્તર—તેઓનું ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય અંતર મુહૂર્તનું અને જઘન્ય આયુષ્ય એક મુહૂર્તમાં ૬૫૫૩૬ જન્મ મરણ કરે છે. તેઓને સાતમી નારકી કરતાં પણ અનંતગણું દુઃખ નિરંતર થાય છે કારણ જન્મ મરણનું દુઃખ તથા આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગના એક શરીરમાં અનંત જીવોને રહેવાનું દુઃખ. વળી આમાં જે જીવ જન્મ લે છે તે ઉત્કૃષ્ટ રહે તો અનંતા કાળ (અઢીપુદ્ગલ પરાવર્તન) સુધી તેમાં જ જન્મ મરણ કરે છે તેથી કરી આ નિગોદ અનંતકાળના જીવોને બધા જીવોથી વધારે દુઃખી કહેલ છે.

૧૯૪ પ્રશ્ન—અનંતકાય નિગોદમાં કોણ જન્મ લે છે?

ઉત્તર—જે નીચેનાં કામો કરે તે ઘણું કરી અનંત કાયમાં જન્મ લે છે. (૧) મિથ્યાત્વ એટલે આત્માને ન ઓળખે, શરીર અને ઇંદ્રિયોના ભોગમાં મોહિત રહે. (૨) અજ્ઞાન એટલે આત્માને ન જાણે (૩) કુચારિત્ર હિંસાદિ અઢાર પાપ નિર્ભયતાથી કરે (૪) અનંતકાય કંદમૂળ વિગેરે ખાય તથા ખવરાવે તે.

શિક્ષા—આવું જાણી ઉપરના ચાર દુષ્કર્મ છોડવા જેથી અનંતકાયમાં જઇ અનંત દુઃખ કદી પણ ભોગવવાં નહિં પડે.

૧૯૫ પ્રશ્ન–પાંચ સ્થાવર કાયમાં કોનામાં વધારે ઓછા જીવો છે?

ઉત્તર–કાચી માટી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિનો એક નાનામાં નાનો એક રાઇ જેટલો ભાગ લઈએ તેમાં અસંખ્યાત જીવો છે. પાંચે સ્થાવરકાય રાઇ જેટલી લે તેમાં એક એકથી અસંખ્યાત ગુણા વધારે જીવો છે એટલે પૃથ્વીકાયથી પાણીમાં અસંખ્યાત ગુણા જીવ છે તેથી વાયુકાયમાં અસંખ્યાત ગુણા જીવ છે તેથી વનસ્પતિ કાયમાં પ્રત્યેકમાં અસંખ્યાત ગુણા છે અને અનંતકાયમાં તેથી અનંત ગુણા છે.

૧૯૬ પ્રશ્ન–છ કાયમાં જન્મ મરણ કોણ કરે છે?

ઉત્તર—(૧) જે શરીર ઇંદ્રિયોના ભોગો, ધન વૈભવ માન, પૂજા, અને બાહ્યપદાર્થમાં મોહ કરે છે તેને પોતાના માને છે તેવા મિથ્યાત્વી જીવો છ કાયમાં જન્મ મરણ કરે છે (૨) જે હિંસાદિ અઢાર પાપ કરે છે તે છ કાયમાં જન્મ મરણ કરે છે. છ કાયની હિંસા કરનાર, કરાવનાર યા પરોક્ષ હિંસામાં સહાય્યક છ કાયમાં જન્મ મરણ કરે છે. (૩) જે જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર તપરૂપ મોક્ષ માર્ગ નથી આરાધન કરતાં તે છ કાયમાં જન્મ મરણ કરે છે.

૧૯૭ પ્રશ્ન—છ કાયના જીવમાં ત્રસ કાયમાં જીવ તો પ્રગટ દેખાય છે પણ પાંચ સ્થાવર કાયમાં જીવ કેવી રીતે માની શકાય?

ઉત્તર—સ્થાવર કાયમાં જીવ પ્રગટ રૂપે નથી દેખતા છતાં તેમાં જીવ છે એવાક અને ચિન્હો સ્પષ્ટ દેખાય છે

વળી ચર્મ ચક્ષુ (ચામડાની આંખો, સ્થૂળ આંખો) થી તો સ્થૂળ જીવજ દેખાય. જેમને જ્ઞાન ચક્ષુ–કેવળજ્ઞાન રૂપી ભાવ ચક્ષુ ખુલ્યાં છે તેમને બધું સ્પષ્ટ દેખાય છે. ભગવાન મહાવીર સ્વામીને શ્રી ગૌતમદેવે આજ પ્રશ્ન પુછયો છે કે હે પ્રભો ! સ્થાવરમાં જીવો પ્રગટ દેખાતા નથી. ત્યારે પ્રભુએ ફરમાવ્યું કે તેને જોવાની શક્તિ જુદી જ છે અને તે મને દેખાય છે જેથી તેમાં સંદેહ દૂર કરી જીવ માનો અને શાસ્ત્રમાં છ કાય જીવની સિદ્ધિ કરતાં કહે છે કે વનસ્પતિમાં જીવ છે કારણ તેને માણસની માફક નસા-જાળ છે તે શ્વાસોચ્છવાસ લે છે. જેમ માણસનું અંગ કપાઈ જુદું પડયા પછી સુકાય છે તેમ વનસ્પતિ જુદી પડે તે સુકાઈ જાય છે ઇત્યાદિ અનેક બાહ્ય પ્રમાણો દીધાં છે. ડોકટર બોઝ પણ ઉપરના ચિન્હ જોઈ જીવ સિદ્ધ કરી શકયા છે અને સ્થાવર જીવ એવી જ રીતે ચર્મ ચક્ષુ-વાળાની દૃષ્ટિમાં આવી શકે છે જેથી કરી સ્થાવર કાયમાં જીવ છે તે સત્ય છે.

૧૯૮ પ્રશ્ન—પૃથ્વીકાયમાં જીવ છે તેવું માનવાને શું ચિન્હ છે તે કહો ?

ઉત્તર–કાચી માટી, પત્થર તથા કોયલાની ખાણો ખોદી થોડા વખત માટે છોડી દેવામાં આવે છે અને તે ખાણો પાછી વધે છે. જેમ વૃક્ષ વધે છે, માણસ વધે છે તેમ શંકા વધે છે. (સુકું લાકડું ચોમાસામાં વધે પણ તે પાછું ઉનાળામાં બરાબર થઈ જાય છે, તેમાં પાણીના પરમાણુ ભરાવાથી વધ્યું હતું પણ સજીવ થઈ વધ્યું ન હતું)

આ ખાણો વધીને પાછી સ્વયં ઘટતી નથી જેથી સજીવન છે. જેવી રીતે મજબુત ચામડાના પગરખાં (જોડા—બુટ) વાપરવાથી એક બે વર્ષમાં ફાટી જાય છે. જ્યારે જૈનના સાધુ સાધ્વી ખુલ્લે પગે હજારો ગાઉ ચાલે અને તેમનાં પગના તળીયાં ચામડાના પગરખાંથી ઘણાં કોમળ છે છતાં પગતળાં ફાટતા નથી. કારણ જીવવાળું શરીર ઘસાય તેમ વધે છે અને અજીવ શરીર પ્રતિદિન નાશ પામે છે માટે પૃથ્વીકાયમાં જીવ છે એ સત્ય છે.

૧૯૯ પ્રશ્ન—પાણીમાં જીવ છે તે માનવા શું પ્રમાણ છે ?

ઉત્તર—તીર્થંકરોને અનંત જ્ઞાન પ્રગટ થયું હોઇ જ્યાં સુધી અલ્પજ્ઞ જીવો સમજી શકે તેનાથી ઘણી સૂક્ષ્મ વાતો તેઓ સહજે કહી શકે છે. પાણીમાં સાત જાતિના જીવ નિશ્ચયે હોય તેમ કહેલ છે (૧) પાણી પોતે જીવોનું શરીર તે એક જાતિના જીવ. હવે પાણીના શરીરમાં રહે છે તે બતાવે છે (જેમ મનુષ્યના શરીરમાં કૃમી આદિ રહે છે) (૨) નીગોદ (લીલફુલ બારીક હોય ત્યારે દેખાતી નથી. વધે ત્યારે દેખાય છે. ચોમાસામાં સ્થાન સ્થાન તે થાય છે. નદી તળાવમાં પણ બહુ હોય છે) (૩) બેઇંદ્રિય, (૪) તેઇંદ્રિય, (૫) ચૌરેંદ્રિય, (૬) પંચેંદ્રિય (૭) અને સમુચ્ચય જીવ, (સમુચ્ચય જીવ એટલે પૃથ્વીકાય આદિ બાકીમાંના કોઇ પણ જીવ. જેવી રીતે ખારા પાણીમાં પૃથ્વીકાયના જીવ ઉપજે છે જે પાણી સૂકાતાં મીઠા (લૂણ) રૂપે હોઇ સુકાતા નથી) આજથી થોડા વર્ષ પહેલાં પાણીમાં આટલા જીવ સમુહ માનનાર થોડા હતા પણ સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર દ્વારા એક પાણીના ટીપામાં ૩૬૫૪૦ જીવો છે અને તેના ફોટું લેવાયા

ત્યારે જગતે આવડી મોટી સંખ્યા માની પણ જૈન શાસ્ત્રકારો તો એનાથીએ ઘણી સૂક્ષ્મ બાબતો હજારો વર્ષ પૂર્વે જ્ઞાનચક્ષુથી કહી ગયા છે. જે શાસ્ત્ર આટલું ઉંડું સત્યજ્ઞાન કહે છે તેમાં કહેલ પાણીમાં બીજા જીવો પણ છે તે સત્ય જ મનાય.

૨૦૦ પ્રશ્ન--અગ્નિકાયમાં જીવ છે તે કેવી રીતે રહીજ શકે?

ઉત્તર--જયાં જીવ ઉપજે છે ત્યાં તે રહી શકે છે. ગરમ દેશના મનુષ્ય અને પશુને ઠંડો દેશ પ્રતિકૂળ છે છતાં ગરમ દેશમાં આનંદ માને છે, તેવુંજ ઠંડા દેશવાળા માટે ગરમ દેશનું છે. મરચાંના કીડાને સાકરમાં મુકો તો દુઃખી થશે. વિષ્ટાના કીડાને બહાર મુકો તો તે મરી જશે. વળી પાણીનાં માછલાં ને પોરા તેમાં સુખે રહે છે ને સિંહ અને હાથી જેવા પાણીમાં જીવી શકતા નથી. પાણીના જીવો જમીન પર મરી જાય છે તેમ જમીન પરના જીવો પાણીમાં મરે છે, તેવુંજ અગ્નિનું છે. અગ્નિમાં બીજા જીવો બચી ન શકે ને અગ્નિના જીવ તેની બહાર ન નીકળી શકે. મોટા અગ્નિના ચાલુ બોયલરોમાં કોઈ કોઇ વાર ઉંદર થઇ જાય છે જે તેમાંજ (અગ્નિમાં) રહે છે. થોડા વખત પહેલાં એક વાછડું અંગારા ખાતું હતું તેવું પેદા થયું હતું, જીવની વિચિત્રતા છે તે સર્વજ્ઞજ જાણે છે. વળી અગ્નિમાં તો જીવ સિદ્ધિનું સબળ પ્રમાણ એ છે કે તે પ્રાણ વાયુ લે છે ને ઝેરી હવા છોડે છે અને જો અગ્નિને હવા ન મળે તો ઠરી જાય છે. હવા લેવાનું કામ જડતું નથી જેથી અગ્નિ જીવ સહિત છે એ સત્ય છે.

૨૦૧ પ્રશ્ન--વાયુકાયમાં જીવ છે તેવું માનવાને બાહ્ય ચિન્હ શું છે ?

ઉત્તર--વાયુના મુળ જીવની કાયા (શરીર) તો અતિ સૂક્ષ્મ છે માત્ર તેમાં અનેક સ્થુળ જીવો ઉડે છે તે દેખાણું છે. એક સાયન્સ પ્રોફેસરે મોટા અરીસા સામે ઉભા રહી જોરથી શબ્દોચ્ચાર કરી પોતાના મોંઢાની વરાળ કાઢી જે અરિસા પર ચોટી ગઇ ને તેમાં જોયું તો ઘણાં જીવો હવા સાથે ઘસડાઇ તે ઉપર ચોંટેલાં દેખાયા. આટલા માટે જ ઉઘાડે મોઢે બોલવાથી વાયુના જીવો મરણ પામે છે. જેથી ધાર્મીક વાંચનમાં મુખ ઉપર જયણા રખાય છે અને ધર્મ ક્રિયામાં પંખો વિગેરે વપરાતાં નથી.

૨૦૨ પ્રશ્ન—વનસ્પતિકાયમાં જીવ છે તેવું માનવાને બાહ્ય ચિન્હ શું છે ?

ઉત્તર—વનસ્પતિકાયના જીવોની કાયા નાની તથા મોટી બંને છે. ચાર સ્થાવર જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ આંગળ ને અસંખ્યાતમા ભાગની નાની કાયા હોઇ તે મૂળ સ્થાવરના જીવ દેખવા મુશ્કેલ છે પણ વનસ્પતિની મોટી કાયા એક હજાર જોજનથી પણ કંઇક વિશેષ અધિક હોય તેમાં જીવ છે તે જાણવાને ઘણાં સાધન છે. વનસ્પતિનું શરીર મનુષ્ય શરીરથી ઘણે અંશે મળે છે. દાખલા તરીકે—

(૧) વનસ્પતિ હવા લે છે. દિવસે ઝેરી હવા (કારબોનિક એસીડ ગેસ) લે છે ને પ્રાણ વાયુ (ઓકસીજન) કાઢે છે જેથી દિવસે વૃક્ષ નીચે બેસવું લાભદાયી ગણાય છે અને રાત્રે પ્રાણવાયુ લઇ ઝેરી હવા કાઢે છે જેથી રાત્રે વૃક્ષ નીચે સુવાની મનાઈ છે.

(૨) વનસ્પતિમાં નસો છે ને મૂળીયાંથી પાંદડાં ફૂલ ને ફળમાં રસ પહોંચે છે. મૂળ કપાતાં બધું સુકાઇ જાય છે.

(૩) સ્રીકેસર અને પુંકેસર નામના તંતુ પુલમાં હોય છે જે બંનેમાંથી એક કાઢી લે તો ફળ થતાં નથી.

(૪) વળી વનસ્પતિમાં પાંચે ઇંદ્રિયોની અસર છે જે પૂર્વે બતાવેલ છે.

(૫) કલોરોફોર્મથી વનસ્પતિ બેભાન થઇ જાય છે અને કલોરોફોર્મ ઉતરતાં પાછી સચેતન થાય છે.

(૬) પાણી માટી વિગેરે ખોરાક મળતાં વધે છે અને તે ન મળે તો મરણ પામે છે; અજીવ જડ વસ્તુ આહાર કરી શકતી નથી.

(૭) કોઇ કોઇ વનસ્પતિ તો જે પશુઓ, માખીઓ, મચ્છરો વગેરે તેની નજીક બેસતા દાબી ચુસી ફેંકી દે છે તેવું આજે શોધકો કહે છે. આ સિવાય અનેક પ્રમાણોથી વનસ્પતિમાં જીવ સિદ્ધ થતો હોઇ આજે ઘણા લોકો વનસ્પતિ સજીવ છે એવું સ્વીકાર કરે છે.

૨૦૩ પ્રશ્ન—ત્રસકાયમાં જીવ છે તેવું માનવાના શા પ્રમાણો છે?

ઉત્તર--ત્રસકાય એટલે હાલતા ચાલતા પ્રાણીમાં જીવ છે તે પ્રગટ છે છતાં થોડાં પ્રમાણો કહે છે.

(૧) શરીરમાં જીવ હોય છે ત્યાં સુધી સુખ દુઃખ થાય છે પછી થતું નથી.

(૨) ત્રસ જીવો દુઃખના સંયોગો છોડી સુખના સંયોગો મેળવવા સદા ઉદ્યમ કરે છે.

(૩) વિચાર કરવાની શક્તિ છે.

(૪) આપણે પોતે પણ વિચાર કરીએ તો માલુમ પડશે કે હાથ, પગ, આંખ, કાન, નાક બધા સાધનોથી જે જ્ઞાન થાય તેનો જાણનાર જુદો જ આપણો જીવ છે.

(૫) બુદ્ધિ, સ્મરણશક્તિ, જ્ઞાન, હાસ્યભય, ઈચ્છા, મોહ, વૈરાગ્ય, ચિંતવન આદિ જે કરે છે તે જીવ છે, શરીર જીવનું ઘર છે. જેમ હીરાનો હાર અને ડાબલો બન્ને જુદા છે તેમ શરીર ને જીવ જુદી વસ્તુ છે.

૨૦૪ પ્રશ્ન—છકાયના જીવોનું જ્ઞાન કરવાથી શું લાભ થાય ?

ઉત્તર—(૧) જીવની કર્મના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થતી દુઃખ પૂર્ણ બુરી હાલતો જોઈ તે દુઃખથી બચવા જ્ઞાન થાય છે.

(૨) જીવોનું જ્ઞાન કરી તેમની હિંસા છોડવાથી આપણે પાપ કર્મથી બચીએ છીએ ને તે જીવો દુઃખથી બચે છે.

(૩) જીવનું સ્વરૂપ જાણે તેજ હિંસા છોડી અહિંસક બની શકે છે. માટે જીવ સ્વરૂપ જાણવું ખાસ જરૂરી છે.

૨૦૫ પ્રશ્ન—છકાયની પૂર્ણ રક્ષા કોણ કરી શકે ?

ઉત્તર—પૂર્ણ રક્ષા પૂર્ણ પુરૂષ જ કરી શકે. પૂર્ણ રક્ષા કરનાર સર્વજ્ઞ વીતરાગ પ્રભુ મન, વચન, કાયાને રોકનાર ચૌદમે અયોગી કેવળી ગુણસ્થાને હોય છે અને તે અવસ્થા પ્રાપ્ત થતાં પાંચ હ્રસ્વ અક્ષર “ અ, ઇ, ઉ, ઋ, ઌ ” ના ઉચ્ચારણ જેટલા વખતમાં મોક્ષ મળે છે એટલે પૂર્ણ અહિંસકને મોક્ષ મળે છે અને હિંસકને સંસાર છે એટલે જન્મ મરણ કરવાં પડે છે. જેટલી હિંસા

ઘટે તેટલા દુઃખમય જન્મ મરણુ ઘટે. અહિંસાનો અભ્યાસી પૂર્ણ અહિંસક બની શકે છે?

૨૦૬ પ્રશ્ન—જીવ અનંત છે તો શું કરવું?

ઉત્તર—જીવ અનંત છે માટે નહિં બચાવી શકાય એમ સમજનાર મોટી ભૂલ કરે છે અને તે પોતાનું અહિત કરે છે. ડાહ્યા માણુસો પોતાનું હિત કેમ થાય તેના ઉપાય શોધે છે જેવાં કે,

(૧) પાંચ ઇંદ્રિયોપર સંયમ વધારવો, ખાવા પીવાની અને ભોગ ઉપભોગની જરૂરીઆતો ઘટાડવી.

(૨) સાદુ જીવન બનાવવું.

(૩) વ્યસન માત્ર ન રાખવાં.

(૪) ખોટાં ખર્ચ કે આડંબરી કામો ન કરવાં.

(૫) સત્તાવીશ પ્રકારે (મન, વચન, કાયાથી કરવું, કરાવવું, ભલું જાણવું, ત્રણે કાળની અપેક્ષાએ) વધારે અહિંસા ધર્મ જે માર્ગે પાળી શકાય તે આદરતા જવું.

(૬) ચૌદ ગુણુ સ્થાનક (ગુણુનાં ઠેકાણાં છે) તે ઉપર ઉંચે ચઢતા જવું.

(૭) મન, વચન અને કાયાની પ્રવૃત્તિ ઘટાડવી, ત્રણે ઉપર સંયમ ગુણુ વધારવો જેથી હિંસા ઘટશે.

(૮) ધ્યાન, મૌન, તત્ત્વ ચિંતવન, સત્સંગ, સંયમ, તપશ્ચર્યા, આદિ ગુણો વધારવાથી હિંસા ઘટશે.

(૯) વિવેક શીખવાથી એટલે સમજણુપૂર્વક કામ કરવાથી અહિંસાનું પાલન કરી શકાય છે.

૨૦૭ પ્રશ્ન—છકાયમાં જન્મ મરણ કરવાના દુઃખથી કોણ બચી શકે છે ?

ઉત્તર—(૧) જે માર્ગાનુસારી (નૈતિક જીવન) એટલે ધર્મને સન્મુખ કરે તેવા પાંત્રીશ ગુણો આદરે છે તે છકાયમાં દુઃખપૂર્ણ ગતિમાં જતા નથી અને સુખપૂર્ણ મનુષ્ય ગતિ પામે છે.

(૨) જે માર્ગાનુસારી થઇ બહુ દાન તપશ્ચર્યા ત્યાગ કરે તે દેવગતિમાં જાય છે.

(૩) આત્મસ્વરૂપ ઓળખી હિંસા, ક્રોધ, મોહ આદિ અઢારે પાપ છોડી શુદ્ધ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર પાલન કરે છે તે સર્વથા પ્રકારે છકાય જીવની અશુદ્ધ અવસ્થા (કર્મથી થયેલ મેલી અવસ્થા) છોડી શુદ્ધ સિદ્ધ અવસ્થા પામે છે, મોક્ષમાં જાય છે. 'ઇતિશ્રી છકાય સ્વરૂપ (થોકડા) સંપૂર્ણ."

માર્ગાનુસારી (નૈતિકજીવન)નું સ્વરૂપ.

૨૦૮ પ્રશ્ન—માર્ગ એટલે શું ?

ઉત્તર—માર્ગ એટલે રસ્તો. જે ખરાબ સ્થાને લઈ જાય તે કુમાર્ગ કહેવાય છે અને જે સારે સ્થાને લઇ જાય તે સુમાર્ગ કહેવાય છે. કુમાર્ગ દુઃખનું કારણ છે અને સુમાર્ગ સુખનું કારણ છે. હિંસાદિ અઢાર પાપ તે કુમાર્ગ અને અઢાર પાપનો ત્યાગ તે સુમાર્ગ છે.

૨૦૯ પ્રશ્ન—માર્ગાનુસારી એટલે શું ?

ઉત્તર—જે માર્ગને અનુસરે, જે માર્ગ ઉપર ચાલે તેને માર્ગાનુસારી કહે છે.

૨૧૦ પ્રશ્ન—સુમાર્ગના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—ગુણોની વૃદ્ધિ પ્રમાણે સુમાર્ગના અનેક પ્રકાર છે ને તેની મુખ્ય ચાર અવસ્થા છે (૧) નીતિ ધર્મ (૨) સમકિત ધર્મ (૩) શ્રાવક ધર્મ અને (૪) સાધુ ધર્મ. આચારમાં ઉંચું પદ લેનારમાં નીચેના સદ્‌ગુણો અવશ્ય જોઇએ.

૨૧૧ પ્રશ્ન—નીતિધર્મમાં દાખલ થવાના કેટલા ગુણ છે?

ઉત્તર—પાંત્રીશ છે. તેને પાંત્રીશ માર્ગાનુસારીના ગુણ કહે છે. તેથી નીતિમય જીવન બને છે અને તે સમકિત ગુણને પાત્ર થઇ શકે છે.

૨૧૨ પ્રશ્ન—માર્ગાનુસારી એટલે નૈતિક જીવનના ૩૫ ગુણો કયા કયા છે?

ઉત્તર—નૈતિક જીવન એટલે માર્ગાનુસારીનાં ૩૫ બોલનાં નામ. ૧. ન્યાયસંપન્ન ધન ૨. સાત કુવ્યસન ત્યાગ (જુગાર, સટ્ટો, વાયદો, હોડ, રેઇસ, લોટરી, પરસ્પર વગર મહેનતની હાર જીત થાય તે સર્વ જુગાર છે) ૩. અભક્ષ્ય ત્યાગ ૪. ગુણ પરીક્ષા વિના લગ્ન સંબંધ ન કરે ૫. પાપભીરૂ ૬. દેશ હિતકર વર્તન ૭. પરનિંદા ત્યાગ ૮ અતિ પ્રગટ, અતિ ગુપ્ત તથા ઘણાં દ્વારવાળું ઘર ન રાખે ૯. સદ્‌ગુણીનીજ સોબત કરે ૧૪. બુદ્ધિના આઠ ગુણો ધારણ કરે ૧૧. કદાગ્રહી ન હોય, સરળ પ્રકૃતિ હોય ૧૨. સેવાભાવી (પોષ્ય વર્ગનું પોષણ કરે) ૧૩. વિનયવાન ૧૪ ભયવાળા સ્થાનનો ત્યાગ કરે ૧૫. ઉપજ તથા ખર્ચનો હિસાબ રાખે ૧૬ ઉચિત વસ્ત્ર આભુષણ પહેરે ૧૭. હંમેશાં અમુક ધાર્મીક જ્ઞાન એકાગ્ર ચિત્તે સાંભળે અથવા વાંચે (સ્વાધ્યાય કરે) ૧૮. અજીર્ણમાં ભોજન વિષ તૂલ્ય જાણી છોડે (અજીર્ણનાં છ ચિન્હ—૧ વાયુ ૨ દસ્તમાં દુર્ગંધ આવે ૩ ભાંગી

દસ્ત ૪ ભૂખની અરૂચી ૫ ખરાબ ઓડકાર ૬ પેટ અથવા શરીર ભારે જણાય ૧૯. યોગ્ય વખતે યોગ્ય આહાર કરે ૨૦. વખતનો હંમેશાં સદુપયોગ કરે ૨૧ ધર્મ, અર્થ અને કામ ત્રણ પુરૂષાર્થમાં વિવેકી હોય. ૨૨. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ ભાવ, વિચારીને કામ કરે (સમયજ્ઞ) ૨૩. શાંત પ્રકૃતિ હોય, ક્રોધ આવે ક્ષમા કરે ૨૪. બ્રહ્મચર્યને પોતાનું ધ્યેય માને ૨૫. મન, વચન કાયાથી સત્યનું પાલન કરે ૨૬. દીર્ઘદ્રષ્ટિ, ૨૭. દયાળુ ૨૮. પરોપકારી ૨૯. ઉપકારીનો ઉપકાર ન ભૂલે અને અપકારી ઉપર ખરે વખતે ઉપકાર કરી તેને સુધારે ૩૦. આપ બડાઈ પોતે કરે નહિ તેમ બીજા પાસે કરાવે નહિ ૩૧. યોગ્ય અયોગ્યનો ભેદ સમજે ૩૨. લજ્જાવાન ૩૩. ધૈર્યવાન ૩૪. ૭ રિપુ (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ) નો નાશ કરે ૩૫. પાંચ ઇંદ્રીયને કાબુમાં રાખે.

લેશ્યાનું સ્વરૂપ.

૨૧૩ પ્રશ્ન--લેશ્યા કોને કહે છે?

ઉત્તર--ક્રોધાદિ કષાયથી મલીન યોગ્ય પ્રવૃત્તિને ભાવ લેશ્યા કહે છે. અને શરીરની આસપાસ પીળા, લાલ, આદિ રંગના પરમાણું એકઠા થાય તેને દ્રવ્ય લેશ્યા કહે છે.

૨૧૪ પ્રશ્ન--લેશ્યાના કેટલા ભેદ છે?

ઉત્તર--૭ ભેદ છે. ૧ કૃષ્ણ લેશ્યા, ૨ નીલ લેશ્યા, ૩ કાપોત લેશ્યા, ૪ તેજુ લેશ્યા, ૫ પદ્મ લેશ્યા, ૬ શુકલ લેશ્યા.

૨૧૫ પ્રશ્ન--લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ કયા કયા છે?

ઉત્તર—જેવી લેશ્યા હોય છે તેવા પુદ્ગલ આત્માની આસપાસ એકઠા થાય છે. ૧ કૃષ્ણ લેશ્યાનો રંગ કાળો આંજણ જેવો, અને રસ અફીણથી પણ અનંત ગુણો કડવો છે. ૨ નીલ લેશ્યાનો રંગ લીલો (પોપટની પાંખ જેવો) ને રસ મરચાંથી અનંત ગુણો તીખો છે. ૩ કાપોત લેશ્યાનો રંગ, કાપોત કહેતાં પારેવાની ડોક જેવો અને રસ કાચી કેરી, કાચું કબીઠ (કોઠું) ના રસથી અનંત ગુણો કષાયલો. આ ત્રણ અશુભ લેશ્યાની ગંધ સડેલા મનુષ્યનાં મડદાં, પશુનાં મડદાં, સર્પનાં મડદાંથી અનંત ગુણો દુર્ગંધી છે. આ ત્રણ લેશ્યાનો સ્પર્શ કરવતની ધાર, તલવારની ધારથી અનંત ગુણો તીક્ષ્ણ છે.

કાપોત લેશ્યા કરતાં નીલ લેશ્યાના વર્ણ ગંધ રસ સ્પર્શ અનંત ગુણા વધારે અશુભ છે અને નીલ લેશ્યા કરતાં કૃષ્ણ લેશ્યાના વર્ણગંધ રસ સ્પર્શ અનંત ગુણા અશુભ છે એવું જાણી અશુભ વિચારથી અનંત દુઃખો પોતાને જ ભોગવવાં પડે છે માટે કદી અશુભ વિચાર કરવા નહિ.

દોહરો.

મહા દુઃખકો બીજ હૈ, અશુભ રૂપ પરીણામ;
તાકે ઉદય અનંત દુઃખ, ભુગતે આતમરાંમ. ॥ ૧ ॥

૪ તેજુલેશ્યાનો રંગ લાલ (હીંગળા જેવો) અને રસ પાકેલ કેરીથી અનંત ગુણો મીઠો છે, ૫ પદ્મલેશ્યાનો રંગ પીળો (તરતની ભાંગેલ હલદર જેવો) અને રસ શેલડીના રસથી અનંત ગુણો મીઠો છે. ૬ શુકલ લેશ્યાનો

વર્ણ-સફેદ (દૂધની ધાર જેવો) અને રસ ખજુર, ખીર, સાકરથી અનંત ગુણો મીઠો છે.

આ ત્રણ શુભ લેશ્યાનો ગંધ સુગંધી પદાર્થને વાટવાથી જેવી સુગંધ નીકળે તેથી અનંત ગુણો સુગંધી છે.

આ ત્રણ શુભ લેશ્યાનો સ્પર્શ માખણથી પણ અનંત ગુણો કોમળ છે.

તેજુલેશ્યાથી પદ્મ લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અનંત ગુણા શુભ છે અને પદ્મ લેશ્યાથી શુક્લ લેશ્યાના વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ અનંતગુણા શુભ છે.

૨૧૬ પ્રશ્ન—કૃષ્ણ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચાર હોય ?

ઉત્તર—૧ હિંસા, ૨ અસત્ય, ૩ અપ્રમાણિકતા, ૪ વિષયભોગ, ૫ ધનમોહ, ક્રોધ, માન, કપટ, લોભ આદિ અઢાર પાપમાં બહુ આનંદ માને, ૬ ક્રુર ભાવ હોય, ૭ પોતાના થોડા લાભ ખાતર બીજાનું બહુ નુકશાન કરતાં ન ડરે, ૮ કોઈનું મરણ (ઘાત) ચિંતવે વિગેરે ભાવ થાય ત્યારે કૃષ્ણ લેશ્યા જાણવા.

૨૧૭ પ્રશ્ન—નીલ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય ?

ઉત્તર—૧ ઈર્ષા કરે. ૨ ત્યાગ ન ગમે, ૩ કુજ્ઞાન એટલે વિષયવર્ધક જ્ઞાનપ્રીય હોય, ૪ ભોગમાં ગૃદ્ધ (આશકત) ૫ ઠગ, ૬ પ્રમાદી, ૭ રસલોલપી, ૮ શરીર સુખની ચિંતા કરે, ૯ આરંભ (હિંસાદિ) ન છોડે. ૧૦ ક્ષુદ્ર (તુચ્છવૃત્તિ) ૧૧ પાપમાં હિંમતવાન ૧૨ ક્રોધાદિ કષાય કરે વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે નીલલેશ્યા જાણવી.

૨૧૮ પ્રશ્ન—કાપોતલેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય ?

ઉત્તર—૧ વક્ર, ૨ કપટી, ૩ સરલતારહિત, ૪ ઠગ (થોડે અંશે) ૫ વિપરીત સમજણવાળો. ૬ કડવું બોલનાર, ૭ ચોર (નાની ચોરી કરે) ૮ થોડી ઇર્ષા કરે, વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે કાપોતલેશ્યા જાણવી.

૨૧૯ પ્રશ્ન—તેજુલેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય?

ઉત્તર—૧ પોતાની લઘુતા કરે, ૨ ચપલતારહિત, ૩ કષાય, (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) રહિત. ૪ હાસ્યરહિત, ૫ વિનયી ૬ ઇંદ્રિય દમન કરનાર. ૭ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર તપનું પાલન કરનાર. ૮ પ્રિયધર્મી, ૯ દ્રઢધર્મી, ૧૦ પાપભીરૂ ૧૧ બધાનું હિત ઇચ્છનાર, વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે તેજુ-લેશ્યા જાણવી.

૨૨૦ પ્રશ્ન—પદ્મ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય?

ઉત્તર—૧ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ બહુ શાંત હોય, ૨ શાંત ચિત્ત, ૩ અતિશય ઇંદ્રિય દમન કરનાર ૪ મન, વચન, કાયા ઉપર સંયમ વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે પદ્મ લેશ્યા જાણવી.

૨૨૧ પ્રશ્ન—શુકલ લેશ્યાવાળાના કેવા વિચારો હોય?

ઉત્તર—આર્ત્ત, રૂદ્ર ધ્યાન (અશુભ અને શુભ વિચાર) છોડી ધર્મ શુકલ ધ્યાન (તત્વ વિચાર, આત્મવિચાર) ચિંત્વન કરે. ૨ અતિશય શાંત ચિત્ત, ૩ અતિશય ઇંદ્રિય દમન, (સંયમ) ૪ મન, વચન, કાયા ત્રણે ઉપર પૂર્ણ સંયમ, વિગેરે ભાવ હોય ત્યારે શુકલ લેશ્યા જાણવી.

૨૨૨ પ્રશ્ન—લેશ્યાનું ફળ શું?

ઉત્તર—સારી લેશ્યા એટલે સારા વિચારોથી અહિંજ આત્મ શાંતિ અને સુખ મળે તથા પરલોકમાં શ્રેષ્ઠ ગતિ મળે છે અને ખરાબ લેશ્યા એટલે ખરાબ વિચારોથી અહીં જ ચિંતા, ભય, શોક દુઃખ મળે અને પરલોકમાં દુઃખમય ગતિ મળે છે.

૨૨૩ પ્રશ્ન—લેશ્યાના જ્ઞાનથી શું શિક્ષા લેવી ?

ઉત્તર—અશુભ વિચારોથી આસપાસ ખરાબ પરમાણુઓ એકઠા થઇ આત્મા દુઃખી તથા મલીન થાય છે માટે ખરાબ વિચાર કદી કરવા નહિ અને સારા વિચારો હંમેશાં કરવા જોઈએ જેથી સુખી અને શુદ્ધ થઈએ.

સંયમનું સ્વરૂપ.

૨૨૪ પ્રશ્ન—સંયમ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણ ઉપર કાબુ રાખવો અને હિંસા, અસત્ય, ક્રોધ, માન, કપટ, લોભ; આદિ અઢાર પાપનો ત્યાગ તે સંયમ.

૨૨૫ પ્રશ્ન—સંયમ માર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—સાત. પાંચ ચારિત્ર, એક અસંયમ, એક શ્રાવકપણું એટલે સંયમાસંયમ (થોડા ભાગનો સંયમ અને થોડા ભાગનો અસંયમ).

૨૨૬ પ્રશ્ન—ચારિત્ર પાંચ કયાં કયાં છે ?

ઉત્તર—૧ સામાયિક ચારિત્ર, ૨ છેદોપસ્થાપનીય ચારિત્ર, ૩ પરિહાર વિશુદ્ધચારિત્ર, ૪ સૂક્ષ્મ સંપરાયચારિત્ર, ૫ યથાખ્યાતચારિત્ર.

જ્ઞાનનું સ્વરૂપ.

૨૨૭ પ્રશ્ન—જ્ઞાનમાર્ગણાના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર— આઠ. પાંચ જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન. (જુઓ પ્રશ્ન ૪૧ થી પ્રશ્ન ૫૦ સુધી.)

ગુણસ્થાનનું સ્વરૂપ.

૨૨૮ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—મોહ અને યોગના નિમિત્તથી સમ્યગ્ જ્ઞાન, સમ્યગ દર્શન, સમ્યગ્ ચારિત્રરૂપ આત્માના ગુણોની ન્યૂનાધિક (ચડઉતર) અવસ્થાને ગુણસ્થાન કહે છે.

પહેલાથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી ચડવા માટે એક મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ છોડવી પડે છે માટે તેનો નાશ કરવો એજ મોક્ષ પ્રાપ્તિનો સરળ ઉપાય છે. ચૌદમા ગુણ સ્થાનમાં યોગનો ત્યાગ થાય છે.

૨૨૯ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાનની અપેક્ષાએ સંસારી જીવના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—ગુણસ્થાન ચૌદ છે જેથી તેમાં રહેલ જીવો ચૌદ પ્રકારના છે.

૨૩૦ પ્રશ્ન—ગુણસ્થાન ચૌદ કયા કયા છે?

ઉત્તર—૧ મિથ્યાત્વ, વિપરીત બુદ્ધિ એટલે બાહ્ય-વસ્તુ શરીર, ધન ભોગ, વિગેરે પોતાના માને. નય પ્રમાણ દ્વારા જીવ અજીવ આદિ નવ તત્ત્વનો યથાર્થ નિશ્ચય (શ્રદ્ધા) થયો નથી.

૨ સાસ્વાદાન, સ=સહિત, આસ્વાદ=કંઇક સ્વાદ જે સમકિતથી પડતાં મિથ્યાત્વ ન પામેલ હોય તેવી વચલી

અવસ્થા જેમાં થોડે અંશે સમકિતના આનંદનો અનુભવ (સ્વાદ) છે. આત્મિક સુખનો અલ્પ સ્વાદ છે.

૩ મિશ્ર--જેમાં અમુક અંશે સમકીત અને અમુક અંશે મિથ્યાત્વ એ બંન્નેના ભાવ હોય તેવી આત્માની અ-વસ્થાને મિશ્ર ગુણુસ્થાનક કહે છે. શીખંડમાં મીઠાશ અને ખટાશ બંન્ને છે. તેમ સત્યાસત્ય બંન્ને હોય.

૪. અવિરત સમ્યગ્ દૃષ્ટિ–જેમાં નય પ્રમાણુના જ્ઞાનથી યથાર્થ તત્વ નિશ્ચય થાય, આત્માનુભવ થાય પણુ હજુ હજુ ત્યાગ વ્રત ન લીધાં હોય તેવી અવસ્થા, અહીં સ્વરૂપાચરણ ચારિત્ર હોય એટલે આત્મ સ્વરૂપમાં રમણુતા પ્રગટે, અનંતાનુંબંધી નામની ચારિત્ર મોહનીય પહેલી ચોકડી નાશ થવાથી જે ચારિત્ર ગુણુ (આત્મરમણુતા) પ્રગટે તેને સ્વરૂપાચરણુ ચારિત્ર કહે છે.

અનંતાનુંબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, મિથ્યાત્વ-મોહનીય, મિશ્ર મોહનીય અને સમકિત મોહનીય આ સાત પ્રકૃતિઓનો અભાવ થયે ચોથું ગુણુ સ્થાનક (સમદૃષ્ટિપણું) પ્રગટ થાય.

૫. દેશવિરતિ—સમકીત સહિત અમુક પ્રમાણુમાં હિંસાદિ અઢાર પાપના ત્યાગ કર્યો હોય.

ઉપરની કહેલ સાત અને અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ, માન માયા, લોભ,–૧૧ (અગીઆર) પ્રકૃતિનો અભાવ થએ પાંચમું ગુણુસ્થાનક (શ્રાવકપણું) પ્રાપ્ત થાય.

૬ પ્રમાદી વિરતિ--સમકીત સહીત સર્વ પાપના ત્યાગ કર્યો હોય પણુ પ્રશસ્તકષાય (ઉપકાર ભાવના)

આહારની ઇચ્છા (સંજ્ઞા) નિંદ્રા આદિ પ્રમાદ બાકી છે તે આત્મરમણુતામાં થોડી અસ્થિરતા કરે છે જેથી તેને પ્રમાદી સંયતી કહે છે.

પૂર્વે કહેલ અગીઆર ને પ્રત્યાખ્યાનાવરણુનો ચોક (ક્રોધ, માન, માયા, લોભ) એમ મોહનીય ૧૫ (પંદર) પ્રકૃતિના ત્યાગથી છઠું ગુણુ સ્થાનક (સાધુપણું) પ્રાપ્ત થાય.

૭ અપ્રમાદી સંયતિ—જેમાં પ્રમાદ (પાંચ પ્રમાદ. મદ, વિષય, કષાય, નિંદ્રા, વિકથા) નો ત્યાગ સંજ્વલનના ક્રોધનો ત્યાગ કરી ૧૬ પ્રકૃતિનો અભાવ થયે એકાંત ધર્મધ્યાન (આત્મ સ્વભાવ, આત્મ સ્વરૂપ વિચાર) પ્રગટે ત્યારે સાતમું ગુણુસ્થાનક આવે,

૮ નિયટ્ટિબાદર—નિવર્તેલ છે બાદર કષાયથી. અહિં વિપાકમાં (અનુભવરૂપ) કષાયોદય ન હોય, પ્રદેશમાં (અવ્યક્ત) હોય કારણુ કષાયના અભાવમાં અપૂર્વ કરણુ, શુકલ ધ્યાન પ્રગટ થાય છે. પૂર્વની ૧૬ (સોળ), સંજ્વલનનું માન મળી ૧૭ (સત્તર) પ્રકૃતિના ત્યાગથી આઠમું ગુણુ સ્થાન પ્રગટે. અહિં બે શ્રેણી છે. મોહની પ્રકૃતિ ક્ષય સર્વથા નાશ કરે તે ક્ષપક શ્રેણી અને મોહની પ્રકૃતિ ઉપશમાવે (ઢાંકે) તે ઉપશમ શ્રેણી. પાણીમાં મેલ નીચે જામી રહે ને નિર્મલ દેખાય તેમ મોહ સર્વથા ઉપશમ થવાથી પરિણામ નિર્મલ થાય.

ઉપશમશ્રેણીવાળો જીવ અગ્યારમા ગુણુ સ્થાનકથી નીચે પડે ને પાછો ક્ષપકશ્રેણી કરે તો તેજ ભવે મોક્ષે જાય, નહિ તો ઉત્કૃષ્ટ સંસારમાં રહેતો દેશઊણો અર્ધ

પુદ્‌ગલપરાવર્તન કાળ (અનંત કાળ) રહે, ક્ષપક શ્રેણીવાળો જીવ તેજ ભવે નિશ્ચયે મોક્ષે જાય.

૯. અનિયટ્ટિબાદર—સર્વથા પ્રકારે બાદર (જાડી) સંપરાય ક્રિયાથી નિવૃત્તિ થઇ નથી. પૂર્વની ૧૭ (સત્તર) ને સંજ્વલનની માયા તથા ત્રણ વેદ (પુરૂષ વેદ, સ્ત્રી વેદ, નપુંસક વેદ) એમ એકવીશ પ્રકૃતિના અભાવથી નવમું ગુણસ્થાનક પ્રાપ્ત થાય.

જેમાં કષાયના ઉદયનો અંશ છે તેને સંપરાય કહે છે. જેટલી કષાય તેટલા ચીકણા કર્મ બંધાય. કષાયના અભાવમાં કર્મબંધન થાય.

૧૦. સૂક્ષ્મસંપરાય–સૂક્ષ્મ કહેતાં અતિ અલ્પ પ્રદેશોદય રૂપ સંજ્વલનનો લોભ છે તેથી સૂક્ષ્મ (બહુ થોડી) સંપરાય ક્રિયા છે. જ્યાં સુધી મોહ છે ત્યાં સુધી સંપરાય (ભારે સંસારવર્ધક) ક્રિયા (કર્મ) આવે છે. મોહના અભાવથી તેનો અભાવ થાય છે.

૧૧. ઉપશાંત મોહ–જ્યાં મોહનીની ૨૮ પ્રકૃતિમાંની એક પણ ઉદયમાં નથી, સર્વ ઢંકાયેલ (ઉપશાંત) છે.

૧૨. ક્ષીણ મોહ–જ્યાં મોહનીની સર્વ ૨૮ પ્રકૃતિ ક્ષય (સર્વથા નાશ) પામેલી છે.

૧૩. સયોગી કેવલી–કેવલ એટલે શુદ્ધ જેમના ચાર ઘનઘાતી કર્મ (જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, મોહનીય, અંતરાય) ક્ષય થવાથી જીવના મુખ્ય ચાર ગુણો કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, અનંત આત્મ શક્તિ

પ્રગટે. માત્ર મન વચન કાયાના યોગ (નામ કર્માધીન છે તે) બાકી છે.

૧૪. અયોગી કેવલી–જ્યાં યોગનો ત્યાગ કરી યોગ રહિત અયોગી, અલેસી થાય. આઠમા ગુણ સ્થાનકથી તેરમા ગુણ સ્થાનક સુધી આવતાં અંતર્મુહૂર્ત્ત (૪૮ મિનીટની અંદરનો કાળ) લાગે. તેરમા ગુણ સ્થાનકમાં જઘન્ય અંતર્મુહૂર્ત્ત ઉત્કૃષ્ટ દેશઉણા (આઠ વરસ ન્યૂન) ક્રોડ પૂર્વ રહે, ચોદમા ગુણ સ્થાનકમાં પાંચ લઘુ અક્ષર અ, ઇ, ઉ, ઋ, લૃ, બોલતાં જેટલો વખત લાગે તેટલો વખત રહે ને મોક્ષ પધારે એટલે ઉન્નતિમાં વધુ સમય લાગતો નથી શુદ્ધ ભાવનીજ કીંમત છે માટે સદા હિંસા, અસત્ય, વિષય, ક્રોધ, લોભનો નાશ કરવો. ઉચું ગુણ સ્થાનક ક્રોધાદિ ૨૮ મોહનીની પ્રકૃતિ દૂર થતાં મળે છે માટે તેના ત્યાગ માટે સદા ઉદ્યમ કરવો.

આત્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ.

૨૩૧ પ્રશ્ન—આત્મજ્ઞાન, તત્ત્વજ્ઞાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—છ દ્રવ્ય, નવતત્ત્વનું નય, પ્રમાણથી યથાર્થ જ્ઞાન કરી ભેદજ્ઞાન કરે, દ્રવ્ય કર્મ (આઠ કર્મ) ભાવ કર્મ (રાગ, દ્વેષ, મોહ) નો કર્મ (શરીર, ઇંદ્રિય, ભોગાદિ,) ને ભિન્ન જાણે, પોતાના શુદ્ધ આત્મ સ્વરૂપનો અનુભવ કરે તેને આત્મજ્ઞાન-તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે.

૨૩૨ પ્રશ્ન—૧. ભાષા જ્ઞાન (વ્યાકરણ જ્ઞાન) ૨. સાહિત્ય જ્ઞાન ૩. નય જ્ઞાન, અને આત્મજ્ઞાન (તત્ત્વજ્ઞાન) એક એકથી ચઢીઆતાં છે તે કેવી રીતે ?

ઉત્તર—૧. ભાષાજ્ઞાન (વ્યાકરણ) વિષયને સમજાવે તે સાધારણ તારાના પ્રકાશ જેવું છે. ૨. સાહિત્ય જ્ઞાન. વિષયને વિસ્તારથી સમજાવી સ્પષ્ટ સમજણ કરે તે શુક્રના તારા સમાન છે. ૩. નયજ્ઞાન, સ્થીતિ, અવસ્થા, આશય, ગુણ દોષ આદિ નિશ્ચય કરાવે તે ચંદ્રના તેજ સમાન છે. ૪. આત્મજ્ઞાન, સર્વ સ્થળના અંધકારનો નાશ કરી સાચી શાંતિ, સત્ય સુખ આપે છે તે સૂર્યના તેજથી પણ અનંત ગુણા પ્રકાશવંત છે. જ્ઞાન સૂર્ય સમાન છે તેજ સમ્યગ્ જ્ઞાન છે. ચાર ઘનઘાતીઆં કર્મ ક્ષય થયાં ન હોય છતાં આત્મજ્ઞાન થયે ભાવશ્રુત કેવલી કહેવાય છે એટલે કેવળજ્ઞાની પ્રત્યક્ષ સર્વ, દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય જાણે છે જ્યારે શ્રુતજ્ઞાની પરોક્ષ સઉપયોગી સર્વ દ્રવ્ય, ગુણ પર્યાય જાણે છે.

નવતત્ત્વનું સામાન્ય સ્વરૂપ.

૨૩૩ પ્રશ્ન—મુખ્યતત્ત્વ બે છે તો નવતત્ત્વ કેવી રીતે થાય છે?

ઉત્તર—જીવ અને પુદ્ગલના નિમિત્ત (સંયોગ યા વિયોગ)થી બીજા સાત તત્ત્વ થાય છે તે મેળવતાં નવ તત્ત્વ બને છે.

(૧) જ્ઞાનાદિ ગુણ સમુહ જીવ છે.

(૨) વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ, લક્ષણ યુક્ત જડ પદાર્થ (પુદ્ગલ) અજીવ તત્ત્વ છે.

(૩) જીવ સાથે શુભ પદાર્થોનો યોગ તે પુણ્ય.

(૪) જીવ સાથે અશુભ પદાર્થોનો યોગ તે પાપ.

(૫) શુભાશુભ પદાર્થ પ્રાપ્તિના કામ તે આશ્રવ.

(૬) શુભાશુભ પદાર્થોનો ઉપયોગ પૂર્વક સંયમ તે સંવર.

(૭) પૂર્વ સંબદ્ધ શુભાશુભ બંધનનો અમુક અંશે (દેશ થકી) નાશ તે નિર્જરા.

(૮) જીવ અને શુભાશુભ ફળદાયી શક્તિવાળા કર્મ પરમાણુનું એકરૂપ થવું તે બંધ.

(૯) સર્વ પદાર્થ માત્ર (કર્મરજ)નો સર્વથા ત્યાગ (નાશ) તે મોક્ષ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ અને બંધા એ ચાર તત્વ જીવને પુદ્ગલના સંયોગથી બને છે અને સંવર નિર્જરા તથા મોક્ષ એ ત્રણ તત્વ જીવ અને પુદ્ગલના વિયોગથી બને છે.

છ દ્રવ્યનું સામાન્ય સ્વરૂપ.

૨૩૪ પ્રશ્ન—અજીવતત્વના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—અજીવના મુખ્ય પાંચ ભેદ (૧) ધર્માસ્તિકાય (૨) અધર્માસ્તિકાય (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) કાલદ્રવ્ય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય.

૨૩૫ પ્રશ્ન—છ દ્રવ્યના ગુણ પર્યાય કેટલા છે ?

ઉત્તર—દરેક દ્રવ્યમાં અનંત ગુણ અને અનંત પર્યાય છે તેની અપેક્ષાથી દરેકના ચાર ચાર ગુણ અને ચાર ચાર પર્યાય કહેલ છે. જીવદ્રવ્યના શુદ્ધ ગુણ ૪ છે–અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંત આત્મિક સુખ, અનંત વીર્ય શકિત. જીવદ્રવ્યના અશુદ્ધ ગુણ ૪ છે—અલ્પ જ્ઞાન તથા કુજ્ઞાન અલ્પ દર્શન તથા કુદર્શન, ઇંદ્રિયજન્ય સુખ દુઃખ અને બાલવીર્ય (કુપુરૂષાર્થ). પુદ્ગલના ચાર ગુણ–અચેતન (જડ) રૂપી, સક્રિય અને મિલન વિખરન ગુણ. ધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ–અચેતન, અરૂપી, અક્રિય અને ચલનસહાય.

અધર્માસ્તિકાયના ચાર ગુણ—અચેતન, અરૂપી, અક્રિય, સ્થિર સહાય. આકાશાસ્તિકાયના ચાર ગુણ—અચેતન, અરૂપી, અક્રિય, જગ્યા આપે (અવકાશ દાન).

કાલ, અચેતન, અરૂપી, અક્રિય, વર્તના ગુણ દરેક દ્રવ્યની ચાર ચાર પર્યાય (હાલત) છે. જીવદ્રવ્યની શુદ્ધ પર્યાય (હાલત) અવ્યાબાધ, અટલ અવગાહના (અશરીરી) અરૂપી, અગુરૂલઘુ, અશુદ્ધ પર્યાય (હાલત) બાધા પીડા (શાતા અશાતા વેદનીય) શરીરમાં સ્થિતિ, રૂપીપણું, ઊંચ નીચપણું પુદ્ગલ દ્રવ્યની ચાર પર્યાય–ખંધ, દેશ, પ્રદેશ અને વર્ણાદમાં અગુરૂ લઘુ પર્યાય. છગુણી હાનિ વૃદ્ધિનુ થવું. ધર્માસ્તિકાયની ચાર પર્યાય–ખંધ, દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂ લઘુ. અધર્માસ્તિકાયની ચાર પર્યાય ખંધ, દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂ લઘુ અકાશાસ્તિકાયની ચાર પર્યાય–ખંધ, દેશ, પ્રદેશ, અગુરૂ લઘુ. કાલ દ્રવ્યની ચાર પર્યાય ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ, ભવિષ્યકાળ ને અગુરૂ લઘુ.

૨૩૬ પ્રશ્ન—જીવના ચાર ગુણ અશુદ્ધ કરનાર કોણ છે ?

ઉત્તર—ઘનઘાતી કર્મ જે ઘન કહેતાં અતિશય ગુણની ઘાત કરે, બહુ દુઃખનું તથા સંસારના ભ્રમણનું મૂળ કારણ છે તે ઘનઘાતી ચાર કર્મ છે, (૧) જ્ઞાનાવરણ (૨) દર્શનાવરણ (૩) મોહનીય અને (૪) અંતરાય આ ચાર મૂળ ગુણનો ઘાત કરવાથી ઘનઘાતી કહેવાય છે.

૨૩૭ પ્રશ્ન—છ ગુણી હાનિ વૃદ્ધિ શું છે ?

ઉત્તર—(૧) અનંતમો ભાગ (૨) અસંખ્યાતમો ભાગ (૩) સંખ્યાતમો ભાગ (૪) સંખ્યાતગુણી, (૫) અસંખ્યાત

ગુણી (૬) અનંતગુણી. આ છ પ્રકારે હાનિ ને વૃદ્ધિ થાય તે છગુણી (ષટ્ગુણ) હાનિવૃદ્ધિ કરે છે.

૨૩૮ પ્રશ્ન—પુદ્ગલનાં થોડાં લક્ષણો કહો?

ઉત્તર—(૧) શબ્દ, (૨) રૂપ, (૩) ગંધ, (૨) રસ (૫) સ્પર્શ (૬) અંધકાર (૭) પ્રકાશ (૮) પ્રભા (રત્નાદિની) (૯) છાયા, (૧૦) તડકો, વિગેરે.

૨૩૯ પ્રશ્ન—પુદ્ગલની કઇ કઇ હાલત (પર્યાય) છે?

ઉત્તર—(૧) એકપણું (૨) સમુહપણું (૩) સંખ્યા (૪) આકાર (૫) સંયોગ (૬) વિયોગ જુદા પડવું વિગેરે.

૨૪૦ પ્રશ્ન—પુદ્ગલના છ પ્રકાર કયા કયા છે?

ઉત્તર—(૧) સ્થૂલ સ્થૂલ–ટૂટવાથી પાછા સ્વયં તરત એકરૂપ ન થાય (ન જોડાય) પત્થર, ઇંટ, લાકડું વિગેરે.

(૨) સ્થૂલ જે છૂટા પડી પાછા તરત એકરૂપ થઈ શકે, પાણી દૂધ તેલ વિગેરે.

(૩) સ્થૂલ સૂક્ષ્મ–જે આંખથી ગ્રહણ થઇ શકે જેથી સ્થૂલ પણ બીજી ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ ન થઇ શકે માટે સૂક્ષ્મ જેવા કે, છાયા, તડકો, અંધકાર, પ્રકાશ વિગેરે.

(૪) સૂક્ષ્મ સ્થૂલ–જે આંખથી ગ્રહણ ન થઇ શકે જેથી સૂક્ષ્મ પણ બીજી ઇંદ્રિયોથી ગ્રહણ થઈ શકે માટે સ્થૂલ શબ્દ, ગંધ વિગેરે.

(૫) સૂક્ષ્મ જે પુદ્ગલનો સમૂહ કોઇથી રોકી ન શકાય અને જે બીજાને પણ ન રોકે તથા જે કોઇ પણ ઇંદ્રિયથી ન જાણી શકાય તે કર્મ પુદ્ગલ વિગેરે.

(૬) સૂક્ષ્મ સૂક્ષ્મ–પરમાણુ માત્ર જે અવિભાગી હોય

એટલે જેના બે કટકા ન થઈ શકે, કદી નાશ ન પામે તે શુદ્ધ પુદ્દગલ દ્રવ્ય છે.

૨૪૧ પ્રશ્ન—પુદ્દગલ દ્રવ્યના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ અને ગુણ શું છે ?

ઉત્તર—દ્રવ્ય એટલે વસ્તુ અપેક્ષાએ એક પરમાણુ પુદ્દગલ દ્રવ્ય છે અને તેવા અનંત પરમાણુઓ છે તથા બે પરમાણુ (પ્રદેશી) યાવત્ અનંત પરમાણુ મળી બનેલ અનંત સ્કંધો છે. ક્ષેત્રથી–સર્વ લોકમાં સર્વ સ્થળે પુદ્દગલ દ્રવ્ય ભરેલ છે. કાળથી–પુદ્દગલ દ્રવ્ય અનાદિ અનંત છે. ભાવથી–વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શયુક્ત છે, ગુણથી મળવા અને વિખરવાનો તેનો ગુણ છે (સંયોગ વિયોગ–એ પુદ્દગલનો સ્વભાવ જ જાણી કોઈ દિવસ હર્ષશોક–રાગ દ્વેષને કરતાં સદા સમભાવમાં રહેવું).

૨૪૨ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય અને ભાવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અહિં નવતત્ત્વના સ્વરૂપમાં–જે જીવ સાથે સંબંધ રાખે છે તે ભાવ છે અને જે પુદ્દગલ સાથે સંબંધ રાખે છે તે દ્રવ્ય છે.

દોહા—દ્રવ્યભાવ દો ભેદ હૈ, નવોં પદારથ માંહિ ।
દ્રવ્ય ભેદ પુદ્દગલ વિષે, ભાવ જીવપર છાંહિ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—નવ પદાર્થમાં દ્રવ્ય, ભાવ એવા બે ભેદ છે. દ્રવ્યભેદ પુદ્દગલ વિષે છે. ભાવ જીવની પ્રવૃત્તિ છે. પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, બંધ, ચાર પુદ્દગલ પ્રધાન છે. સંવર, નિર્જરા, મોક્ષ એ ત્રણ જીવ પ્રધાન છે.

૨૪૩ પ્રશ્ન—પુણ્ય કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે જીવને સુખદાયી વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવે તેને.
૨૪૪ પ્રશ્ન—પાપ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જે જીવને દુઃખ દેવાવાળી વસ્તુની પ્રાપ્તિ કરાવે તેને.
૨૪૫ પ્રશ્ન—પુણ્યની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—મન, વચન, કાયાની શુદ્ધ પ્રવૃત્તિથી પુણ્યની પ્રપ્તિ થાય છે. જેમ-મનથી અહિંસા, સત્ય, પ્રમાણીકતા, બ્રહ્મચર્ય, સંતોષ, દાન આદિના વિચાર-વચનથી એવી ઉત્તમ વાતો બોલવી, પાપરહિત હિતકર વચન બોલવું, કાયાથી તેવા ગુણોનું પાલન કરવું.
૨૪૬ પ્રશ્ન—પાપની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય છે ?

ઉત્તર—મન, વચન, કાયાની અશુભ પ્રવૃત્તિથી પાપની પ્રાપ્તિ થાય છે, હિંસા, અસત્ય, અપ્રમાણિકતા, વિષય કષાય આદિ અઢાર પાપમાં વચન, કાયાની પ્રવૃત્તિ થાય ત્યારે પાપની પ્રાપ્તિ થાય છે.
૨૪૭ પ્રશ્ન—આશ્રવ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—બંધના કારણને આશ્રવ કહે છે, પુણ્ય અને પાપના કર્મ પુદ્ગલ એકત્ર થાય તે આશ્રવ.
૨૪૮ પ્રશ્ન—આશ્રવના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—(૧) દ્રવ્ય આશ્રવ, (૨) ભાવ આશ્રવ, આત્માના હમેશાં હર સમય રાગ દ્વેષાદિ શુભ અશુભ વિચારો (પરિણામ) કે જે વિચારથી કાર્મણ વર્ગણારૂપ પુદ્ગલ કર્મ રૂપ થઈ જાય તે વિચારને ભાવ આશ્રવ કહે છે અને કાર્મણ વર્ગણા કર્મરૂપ થાય છે તેને દ્રવ્યાશ્રવ કહે છે.

૨૪૯ પ્રશ્ન--ભાવ આશ્રવના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર--મુખ્ય પાંચ ભેદ છે. (૧) મિથ્યાત્વ. (૨) અવ્રત (૩) પ્રમાદ (૪) કષાય (૫) યોગ.

૨૫૦ પ્રશ્ન—દ્રવ્ય આશ્રવના કેટલા ભેદ છે ?

ઉત્તર—જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારના કર્મ થવા યોગ્ય જે પુદ્ગલ દ્રવ્ય આવે છે તે અનેક પ્રકારના દ્રવ્ય આશ્રવ છે.

૨૫૧ પ્રશ્ન—સંવર કોને કહે છે ?

ઉત્તર—આવતા કર્મને રોકવા તેને સંવર કહે છે. આત્માની સાથે કર્મનો સંબંધ ન થાય તે સંવર છે.

૨૫૨ પ્રશ્ન—સંવરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—(૧) દ્રવ્યસંવર અને (૨) ભાવસંવર. રાગદ્વેષ મોહ રહિત આત્માનો શુદ્ધ ઉપયોગ ભાવસંવર છે અને આવો શુદ્ધોપયોગ હોય ત્યારે કર્મનું આવવું ન થાય તે દ્રવ્યસંવર છે.

દોહા—જો ઉપયોગ સ્વરૂપ ધરી, વર્ને જોગ વિરક્ત;
રોકે આવત કર્મકો. સો હૈ સંવર તત્ત્વ ॥ ૧ ॥

૨૫૩ પ્રશ્ન—ભાવસંવરના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—મુખ્ય પાંચ પ્રકાર છે-(૧) સમકિત (૨) વ્રત પચ્ચખાણ (૩) અપ્રમાદ (૪) અકષાય (૫) યોગસંયમ (મન વચન કાયાને વશ કરવાં).

૨૫૪ પ્રશ્ન—નિર્જરા કોને કહે છે ?

ઉત્તર—જીવના પહેલાંના બંધાયેલ કર્મ અમુક પ્રમાણમાં દૂર થાય તેને નિર્જરા કહે છે.

દોહા જો પુરવ સત્તા કરમ, કરી થીતિ પુરણ આઉ;
ખીરવેકો ઉદિત ભયે, સો નિર્જરા લખાઉ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—જે પૂર્વના કર્મ આત્માને લાગેલા છે (સત્તામાં છે) તેની સ્થિતિ પૂર્ણ કરી તે અમુક પ્રમાણમાં (દેશ થકી) છૂટી જાય તેને નિર્જરા કહે છે.

૨૫૫ પ્રશ્ન—બે. એક દ્રવ્યનિર્જરા બીજી ભાવનિર્જરા. જે રાગદ્વેષ મોહરહિત શુદ્ધ ઉપયોગથી કર્મ ક્ષય થાય તે શુદ્ધ ઉપયોગને ભાવનિર્જરા કહે છે અને જે કર્મના પુદ્ગલ ક્ષય થાય તેને દ્રવ્ય નિર્જરા કહે છે તથા નિર્જરાના બીજી અપેક્ષાએ સકામ-નિર્જરા અને વિપાકનિર્જરા એવા પણ બબ્બે ભેદ છે.

૨૫૬ પ્રશ્ન—સકામ એટલે શું ?

ઉત્તર—સ=સહિત કામ=ઇચ્છા, રૂચી, આનંદ, જેમાં આત્માના સત્ય સ્વરૂપનો નિશ્ચય થયેલ છે અને આત્મહિતની રૂચિ છે. આત્મિક સુખનો આનંદ છે. કોઇપણ બાહ્ય રૂચી નથી તેને સકામ કહે છે. આ સમદૃષ્ટિને જ હોય. આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગથી કર્મ ક્ષય થાય તે સકામ નિર્જરા અને આત્માના શુદ્ધોપયોગમાં જે મરણ થાય તે સકામ મરણ કહેવાય છે. એમ બધે ઠેકાણે સકામનો અર્થ સમજવો.

૨૫૭ પ્રશ્ન—અકામ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અ=એટલે નહીં. કામ=એટલે ઇચ્છા, રૂચી આનંદ આત્માના સત્યસ્વરૂપનો નિશ્ચય થયો નથી અને આત્મહિતની ઇચ્છા રૂચી થઈ નથી. આત્મિક આનંદ વિના અથવા કોઇપણ બાહ્ય ઇચ્છાથી જે કાર્ય થાય તેને અકામ

કહે છે. આત્માના શુદ્ધોપયોગ વિના જે કર્મ ક્ષય થાય તેને અકામ નિર્જરા કહે છે અને શુદ્ધોપયોગ વિના જે મરણ થાય તેને અકામ મરણ કહે છે. આપણો જીવ અનાદિ કાળ થયાં અકામ નિર્જરા અને અકામ મરણ કરે છે. આ અજ્ઞાન તથા મિથ્યાત્વ અવસ્થા છે.

૨૫૮ પ્રશ્ન—સવિપાક નિર્જરા કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ ઉદયમાં આવે સુખ અથવા દુઃખરૂપ ફળ આપી ક્ષય થાય તેને સવિપાક નિર્જરા કહે છે.

૨૫૯ જે કર્મ સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને ધ્યાન દ્વારા સ્થિતિ તથા ફળ આપવાની શક્તિ ઘટાડી વિપાકમાં આવ્યા વિના જ પ્રદેશથી ક્ષય થઈ જાય તેને અવિપાક નિર્જરા કહે છે. જેવી રીતે કોઇ લેણુદારના રૂપીઆ તેને ઘેર મુદત પહેલાં પહોંચાડી દે તો તે લેણુદાર દુઃખ ન દે તેમ સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તપ અને ધ્યાનથી જે કર્મ ક્ષય કરે તેને કર્મનાં ફળ ભોગવવાં ન પડે.

૨૬૦ પ્રશ્ન—અવિપાક તથા સકામ નિર્જરા કરવામાં કેટલો મહાન્ લાભ છે?

ઉત્તર—સમદૃષ્ટિ જીવ શુદ્ધ ઉપયોગમાં એક શ્વાસોચ્છ્વાસમાં જેટલાં કર્મ ક્ષય કરે છે તેટલા કર્મ મિથ્યાત્વ દશામાં ક્રોડો વર્ષના તપથી ક્ષય થઇ શકતાં નથી એટલે જેમ ખરે વખતે લેણુદારને જરૂર છે અને થોડા રૂપીઆમાં ઘણાં કરજની ફારગતિ કરી દે છે તેમ અવિપાક સકામ નિર્જરામાં ક્રોડોનું દેણું કોડીઓમાં ચુકવે છે અને નવા કર્મ બંધાતા નથી જ્યારે સવિપાક અકામ નિર્જરામાં ઘણે દુઃખે થોડા

કર્મ ક્ષય થાય છે અને રાગદ્વેષથી પાછા અનંત કર્મ નવાં બંધાય છે માટે અવિપાક સકામ નિર્જરા કરવી શ્રેયકર છે. જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કરેલ દોષ પાછો પ્રવેશ થતો નથી. તેમ જ્ઞાનપૂર્વક ક્ષય કરેલ કર્મ ફરી બંધાતા નથી.

૨૬૧ પ્રશ્ન—બંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—અનેક ચીજોમાં એકપણાનું જ્ઞાન કરાવનાર સંબંધ વિશેષને બંધ કહે છે. જીવ અને કર્મ પુદ્દગલ એકરૂપ થાય તેને કર્મબંધ કહે છે. જેવી રીતે દુધ અને પાણી, લોઢાનો ગોળો અને અગ્નિ, એકરૂપ થાય છે.

૨૬૨ પ્રશ્ન—બંધના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—બે પ્રકાર છે, દ્રવ્યબંધ અને ભાવબંધ, ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્રેષ, હાસ્ય, રતિ (હર્ષ), અરતિ (નારાજી) ભય, શોક, દુગંછા (તિરસ્કાર), વિષયવિકાર (સ્રીવેદ, પુરૂષવેદ, નંપુસકવેદ) મિથ્યાત્વ અને અજ્ઞાનના વિચારો તે ભાવબંધ છે અને જે આવા ક્રોધાદિ વિચારોથી કર્મ પુદ્દગલ આત્મા સાથે એકરૂપ થાય છે તેને દ્રવ્યબંધ કહે છે. એટલે ભાવબંધદ્વારા દ્રવ્યબંધ થાય છે.

૨૬૩ પ્રશ્ન—આઠ કર્મનો બંધ કેટલા પ્રકારે થાય છે ?

ઉત્તર—બંધના ચાર પ્રકાર છે (૧) પ્રકૃતિબંધ (૨) પ્રદેશબંધ, (૩) સ્થિતિબંધ, અને (૪) અનુભાગબંધ.

૨૬૪ પ્રશ્ન—પ્રકૃતિબંધ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—રાગ, દ્વેષ, મોહના પરિણામ થવાથી કર્મ પુદ્દગલ જીવની સાથે સંબંધ કરે છે તે કર્મોમાં જ્ઞાનદર્શનાદિ જીવના આઠ ગુણ ઘાત કરવા–મલીન કરવારૂપ સ્વભાવ થવો

તેને પ્રકૃતિબંધ કહે છે. એટલે જીવની સાથે બંધાએલ કર્મ પુદ્ગલમાં આઠ પ્રકારના જુદા જુદા ફળ દેવાની પ્રકૃત્તિ થવી તેને પ્રકૃત્તિબંધ કહે છે.

૨૬૫ પ્રશ્ન—પ્રદેશબંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ પુદ્ગલ આત્મા સાથે બંધાય છે તેના સમુહને પ્રદેશબંધ કહે છે.

૨૬૬ પ્રશ્ન—સ્થિતિબંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—જે કર્મ બંધાય છે તેનો સંબંધ જીવ સાથે કેટલો વખત રહેશે તે વખતના પ્રમાણને સ્થિતિબંધ કહે છે.

૨૬૭ પ્રશ્ન—અનુભાગ બંધ કોને કહે છે?

ઉત્તર—કર્મોમાં તીવ્ર અથવા મંદ ફળ દેવાની શકિત તથા રસ પડે તેને અનુભાગ બંધ કહે છે.

૨૬૮ પ્રશ્ન—આ ચાર બંધ પડવાના કયા કયા કારણો છે?

ઉત્તર—પ્રકૃતિ અને પ્રદેશ બંધ થવાનું કારણ મન, વચન, કાયાના યોગ છે અને સ્થીતિ તથા અનુભાગ બંધનું કારણ ક્રોધ, માન, માયા, લોભ અને રાગદ્વેષ છે. સર્વ કર્મમાં એક મોહનીય કર્મ પ્રધાન છે, આઠ કર્મમાં રાજા છે અને જયાં સુધી મોહનીયનો ઉદય છે ત્યાં સુધી જ કર્મનો બંધ થયા કરે છે. જયારે દર્શનમોહ (મિથ્યાત્વભાવ) નાશ થાય છે ત્યારે મોક્ષ સન્મુખ થવાય છે અને ચારિત્ર મોહ (રાગદ્વેષ હાસ્ય વિષયાદિ) નાશ થાય ત્યારે અનંતસુખ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ વૃક્ષનું મૂળ નાશ થતાં વૃક્ષ વિનાશ પામે છે, સેનાધિપતિ નાશ પામતા સેના હારી

જાય છે તેમ મોહનીય કર્મનો નાશ કરવાથી સકલ કર્મ નાશ પામે છે. માટે મોહને જીતવા હમેશાં ભેદભાવના ચિંત્વન કરી વિષય કષાય ઘટાડવાં જોઇએ.

૨૬૯ પ્રશ્ન—અંતરાય કર્મની આત્મા ઉપર શું અસર થાય છે?

ઉત્તર—આત્માની શકિતને ઢાંકે તેને અંતરાય કહે છે. આત્માની શક્તિના મુખ્ય પાંચ ભેદ છે. ૧ દાન, ૨ લાભ, ૩ ભોગ, ૪ ઉપભોગ અને ૫ વીર્ય. જ્યારે તીવ્ર અંતરાય કર્મનો ઉદય હોય ત્યાર અન્ન વસ્ત્ર પુસ્તક ઔષધ આદિ બાહ્ય (જડ) પદાર્થોનું દાન દેવા મન થતું નથી, તેવી વસ્તુનો ભોગોપભોગ (ઉપયોગ) સ્વયં કરી શકતો નથી, અને કોઇ પણ કામમાં બલ હોતું નથી; જ્યારે થોડા પ્રમાણમાં અંતરાય કર્મ દૂર કરે છે ત્યારે અન્ન વસ્ત્ર પુસ્તક ઔષધાદિ બાહ્ય પદાર્થોનું દાનાદિ હર્ષથી કરી શકે છે. જ્યારે વધારે પ્રમાણમાં અંતરાય કર્મ દૂર કરે ત્યારે સમ્યગ્ જ્ઞાન દર્શન ચારિત્રનું પોતાની આત્માને અને અન્યને દાન આપે છે તેવા ગુણોનો લાભ (પ્રાપ્તિ) થાય છે, તેમાંજ આનંદ માને છે. આત્મિક સુખનો ભોગોપભોગ કરે છે અને તેવા ઉત્તમ કામમાં વીર્ય શક્તિ લગાવે છે અને સર્વથા અંતરાય કર્મનો નાશ કરવાથી અનંત જ્ઞાન દર્શન સુખ શક્તિનું પોતાની નિજ આત્માનેજ દાન આપે છે. આ ગુણો પ્રકટ કરવારૂપ લાભ પામે છે, તેમાં રમણરૂપ ભોગોપભોગ કરે છે અને તે અવસ્થા અક્ષયરૂપ પરિણમે છે તે અનંત વીર્ય છે. આ પ્રમાણે અંતરાયનું સ્વરૂપ જાણી સર્વથા તે ક્ષય કરવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઇએ. ભાવના અને પુરૂષાર્થથી સર્વ કર્મ ક્ષય થાય છે.

૨૭૦ પ્રશ્ન—જીવ ઉપર લોકના અગ્ર ભાગે સિદ્ધ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ રૂપ થઇ કયારે બિરાજે ?

ઉત્તર—પાંચ આશ્રવનો ત્યાગ કરી ઉત્કૃષ્ટ સંવર નિર્જરા ધારણ કરે ત્યારે ચારે જાતના બંધનો નાશ કરી આઠ કર્મ રહિત થાય અને સિદ્ધ ગતિ પામે અને પોતાનો ઉંચે જવાનો ગુણ પ્રગટ કરે.

૨૭૧ પ્રશ્ન—મોક્ષ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—(૧) સર્વ કર્મનો સર્વથા નાશ થાય (૨) જીવ ચારે પ્રકારના બંધથી રહિત થાય અને (૩) અનંત આત્મિક ગુણો પ્રગટ થાય તેને મોક્ષ કહે છે.

૨૭૨ પ્રશ્ન—મોક્ષના કેટલા પ્રકાર છે ?

ઉત્તર—બે (૧) દ્રવ્ય મોક્ષ, અને (૨) ભાવ મોક્ષ. રાગ, દ્વેષ, રહિત આત્માના શુદ્ધ ઉપયોગને ભાવ મોક્ષ કહે છે અને તે દ્વારા કર્મ દળ દૂર થાય તેને દ્રવ્ય મોક્ષ કહે છે કારણ કર્મદલનું દૂર થવું તે દ્રવ્ય છે અને આત્મો-પયોગ તે ભાવ છે.

સમકિત ગુણ પ્રગટ થતાં અંશથી (દેશ થકી) ભાવ મોક્ષ થાય છે એટલે ચોથા ગુણ સ્થાનકથી જીવ મોક્ષના સુખનો અનુભવ કરે છે જેને આત્મિક સુખ કહે છે અર્થાત્ સર્વ ઈચ્છા, વાંછા, અભિલાષા રહિત સંકલ્પ વિકલ્પ રહિત આત્મ ધ્યાનમાં સ્થિરતા થવી તેજ ભાવ મોક્ષ છે.

૨૭૩ પ્રશ્ન—મોક્ષ પ્રાપ્તિના કેટલા ઉપાય છે ?

ઉત્તર—મોક્ષ પ્રાપ્તિના મુખ્ય બે ઉપાય છે (૧) વ્ય-વહાર મોક્ષ માર્ગ અને (૨) નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ.

૨૭૪ પ્રશ્ન—વ્યવહાર મોક્ષ માર્ગ કોને કહે છે ?

ઉત્તર—વ્યવહારના બે ભેદ છે (૧) અશુદ્ધ વ્યવહાર જેમાં આત્મ ભાવના જાગી નથી (૨) શુદ્ધ વ્યવહાર જેમાં આત્મ ભાવના જાગૃત થઈ છે અને જે નિશ્ચયને પ્રાપ્ત કરાવવા સમર્થ છે. તેના ચાર પ્રકાર છે (૧) સમ્યગ્ જ્ઞાન (૨) સમ્યગ્ દર્શન (૩) સમ્યગ્ ચારિત્ર અને (૪) સમ્યગ્ તપ.

૨૭૫ પ્રશ્ન—નિશ્ચય મોક્ષ માર્ગ કોને કહે છે?

ઉત્તર—નિશ્ચય નયથી સમ્યગ્ જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર સ્વરૂપ શુદ્ધ આત્માજ પોતે મોક્ષનું કારણ છે.

દોહા—" પરમ જ્ઞાન તે આત્મ હૈ, નિર્મલ દર્શન આત્મ;
શુદ્ધ ચારિત્ર આત્મ છે, નિર્મલ તપ પણ આત્મ ॥૧॥
દર્શન જ્ઞાન ચરણ કહે, શિવ મારગ વિવહાર;
એક રૂપ ચેતન લખૈ, નિશ્ચય મોક્ષ વિહાર ॥ ૨ ॥

ધ્યાનનું સ્વરૂપ.

૨૭૬ પ્રશ્ન—આત્માની શુદ્ધિ શાથી થાય છે?

ઉત્તર—ઉત્તમ ધ્યાનથી.

૨૭૭ પ્રશ્ન—ધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—ચિંત્વન કરવાને ધ્યાન કહે છે.

૨૭૮ પ્રશ્ન—ધ્યાનના કેટલા પ્રકાર છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે (૧) આર્ત્ત ધ્યાન (૨) રૂદ્ર ધ્યાન (૩) ધર્મ ધ્યાન અને (૪) શુકલ ધ્યાન.

૨૭૯ પ્રશ્ન—આર્ત્ત ધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—હર્ષ અથવા શોક કરવો; આત્મહિત સિવાયના વિચારો કરવા તે આર્ત ધ્યાન છે. તેના મુખ્ય ૪ ભેદ છે (૧) સુખ સંયોગમાં હર્ષ અને સુખ વિયોગમાં શોક અથવા ચિંતા કરે (૨) દુઃખ સંયોગમાં ખેદ અને દુઃખ વિયોગમાં

ખુશી થાય (૩) ભવિષ્યની ચિંતા કરે (૪) ઇંદ્રિય સુખ (વિષય સુખ)ના વિચારો કરે.

૨૮૦ પ્રશ્ન—આર્ત્ત ધ્યાનના ચિન્હ કેટલા છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચિન્હ ચાર છે. (૧) રૂદન કરે (૨) શોચ ફીકર કરે (૩) આંસુ લાવે (૪) વારંવાર યાદ કરે વિગેરે.

૨૮૧ પ્રશ્ન—રૂદ્ર ધ્યાન કોને કહે છે?

ઉત્તર—હર્ષ શોકના તીવ્ર વિચાર (પરિણામ)ને રૂદ્ર ધ્યાન કહે છે. તેના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે.

(૧) દ્રવ્ય પ્રાણ (શરીર, મન, વિગેરે), ભાવ પ્રાણ (જ્ઞાન, ચારિત્ર વિગેરે)ની હિંસા કરવામાં આનંદ માને (૨) અસત્યમાં આનંદ માને (૩) અનીતિ, ચોરી, ઠગાઇ, વિશ્વાસઘાત વિગેરે કરવામાં આનંદ માને (૪) શરીર ધન પરિવાર ભોગોપભોગના રક્ષણ માટે તીવ્ર મોહ રાખે અને તે માટે બહુ પાપ કરે વિગેરે.

૨૮૨ પ્રશ્ન—રૂદ્ર ધ્યાનના ચિન્હ કેટલાં છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (૧) પાપ કરવામાં આતુર હોય તે ઉષ્ણ દોષ (૨) આરંભ પરિગ્રહ ભોગાદિની બહુ તૃષ્ણા હોય તે (બહુલ દોષ) (૩) વસ્તુ સ્વરૂપને બિલકૂલ સમજે નહિં તે અજ્ઞાન દોષ, (૪) મરણ સમય નિકટ આવ્યા છતાં ભોગથી તૃપ્ત ન થાય–પોતાની ભુલ ન સુધારે, અપરાધની માફી ન માંગે "ખમત ખામણ" ન કરે એ મરણાંત દોષ ઇત્યાદિ.

દોહરા—પંચ પાપમેં હર્ષ જો, રૌદ્ર પાપકી ખાન;
હર્ષ શોકને જો ધરે, સો આર્ત પહિચાન ॥ ૧ ॥

૨૮૩ પ્રશ્ન—આર્ત રૂદ્ર ધ્યાનનું શું ફળ છે?

ઉત્તર--આર્ત્ત ધ્યાનથી પ્રાય: આ લોકમાં વ્યગ્રતા ચિંતા ભય અને પરલોકમાં તિર્યંચ ગતિ (પશુ પક્ષીનું) અને રૂદ્ર ધ્યાનથી પ્રાયઃ આ લોકમાં મહા ભય, રોગ, દુઃખ અને પરલોકમાં નરક ગતિનું આયુષ્ય બંધાય છે. આ બન્ને ધ્યાન અશુભ છે, આત્માને દુઃખનું કારણ છે. માટે બન્ને ખોટાં ધ્યાન છોડવા યોગ્ય છે.

૨૮૪ પ્રશ્ન--આર્ત ધ્યાન શુભ ક્યારે કહેવાય ?

ઉત્તર--કષાયના મંદ ઉદયથી ધર્મ (જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર) ધર્મી (પંચ પરમેષ્ટી) અને ધર્મના ફળ (મોક્ષ) ની પ્રીતિ-રૂચી થાય અને ધર્મમાં વિઘ્ન આવતાં દુઃખ થાય તે શુભ આર્ત ધ્યાન છે. કોઇ દુઃખી જોઇ દયા આવે, જ્ઞાન વૈરાગ્ય ન થવા માટે તથા પાપ થવા માટે પશ્ચાતાપ થાય વિગેરે સારા કામોમાં રાગ અને ખરાબ કામમાં પશ્ચાતાપ તે શુભ આર્ત ધ્યાન છે. તેનાથી પાપ ક્ષય થાય, પુણ્યની વૃદ્ધિ થાય અને દેવ તથા મનુષ્યની સુગતિ મળે.

૨૮૫ પ્રશ્ન--ધર્મ ધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર--ધર્મનો અર્થ સ્વભાવ અથવા શુદ્ધ ગુણ છે ધ્યાન એટલે વિચાર-ચિંત્વન. આત્માના શુદ્ધ સમકિત જ્ઞાન ચારિત્રાદિ ગુણોનું ચિંત્વન મનન કરે તેને ધર્મ ધ્યાન કહે છે, તેના ચાર પ્રકાર છે.

(૧) જીવાદિ નવ તત્ત્વનો વિચાર કરવો (આજ્ઞા વિચય)

દોહો—શ્રીજીન આજ્ઞામેં કહ્યો, વસ્તુ સ્વરૂપ જું માનિ;
ચિત્ત લગાવે તાસુમેં, આજ્ઞા વિચય સુ જાનિ. ॥૧॥

(૨) મોક્ષમાર્ગમાં વિઘ્નકારી મિથ્યાત્વ, અવ્રત, પ્રમાદ, કષાય, અશુભ યોગ છોડવાના વિચાર (અપાયવિચય)

દોહો—મોક્ષમાર્ગમેં વિઘ્નકો, મિટે કિણ વિધિ સોય;
ઇમ ચિંતે જ્ઞાની જબે, વિચય અપાય સુહોય. ॥૨॥

(૩) કર્મસ્વરૂપ વિચારી સુખદુઃખમાં સમભાવ રાખવો. (વિપાકવિચય)

(૪) લોકનું સ્વરૂપ છ દ્રવ્ય લોકમાં છે તેનો વિચાર કરી આત્માનું સ્વરૂપ વિચારવું (લોકવિચય).

દોહો—લોક સ્વરૂપ વિચારિકે, અપના રૂપ નિહાર;
પરમારથ વ્યવહાર મુનિ, મિથ્યા ભાવ વિદાર ॥૩॥

૨૮૬ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનના લક્ષણ કેટલાં છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે (રૂચિ એટલે આત્મદર્શન પણ થાય છે) (૧) તત્વજ્ઞાનથી આણારૂઇ (આત્માનુભવ) (૨) વિશેષ ક્ષયોપશમથી, સ્વભાવથી આત્માનુભવ (નિસર્ગરૂઈ) (૩) ઉપદેશની રૂચી, સત્ય વાણી સાંભળી આત્માનુભવ થાય. (૪) સુત્ર, અર્થ અને ભાવાર્થના વાંચન મનનથી આત્માનુભવ થાય.

૨૮૭ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનને વિચારવાના સાધન (અવલંબન) કેટલાં છે?

ઉત્તર—મુખ્ય ચાર છે. (૧) આત્મહિત થાય તેવું જ્ઞાન વાંચવું (૨) આત્મહિતના પ્રશ્ન પુછવા (૩) આત્મહિત થાય તેવું જ્ઞાન ચિંત્વન કરવું (પરિયટ્ટણા) (૪) ધર્મ સંબંધી વાર્તાલાપ (વ્યાખ્યાન વાંચવું વિગેરે ધર્મકથા)

૨૮૮ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનમાં કેવા વિચાર કરે?

ઉત્તર—અણુપેહા કરે (૧) એકત્વભાવના ભાવે. હું એક છું, શુદ્ધ છું, બુદ્ધ, અનંત જ્ઞાનાદિ સહિત છું (૨) અનિત્યભાવના ભાવે-શરીર ભોગ પરિગ્રહના સમાન વિચારી

તેનો મોહ છોડે (૩) અશરણભાવના ભાવે–દુઃખથી બચાવવા ધર્મ સિવાય કોઇ શરણભૂત નથી. (૪) સંસારભાવના ભાવે–દ્રવ્યથી આખા લોકના સર્વ પુદ્‌ગલ અનંતવાર ભોગવ્યા છતાં તૃપ્તિ નથી ને બદલામાં મિથ્યા સુખ કરતાં અનંત દુઃખ મળ્યું છે. ક્ષેત્રથકી આખા લોકના સર્વસ્થાન અનંતવાર જન્મ મરણથી સ્પર્શ કરેલ છે. કાળથી અનંત પુદ્‌ગલ પરાવર્તન ભ્રમણ કરેલ છે ભાવથી સર્વ કષાયના પરિણામમાં જન્મમરણ કરેલ છે. (અનુભાગ બંધના સર્વસ્થાન ભોગવેલ છે.)

૨૮૯ પ્રશ્ન—શુકલધ્યાન કોને કહે છે ?

ઉત્તર—ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, હાસ્યાદિ, સર્વકષાય, તથા નોકષાય રહિત આત્માના શુદ્ધ વિચાર (પરિણામ)ને શુકલધ્યાન કહે છે. તેના મુખ્ય ચાર પ્રકાર છે. (૧) પોતાની આત્મામાં જ્ઞાન ચારિત્ર આદિ ગુણો જુદા જુદા વિચારે. ભેદસ્વરૂપ વિચાર (પૃથકત્વ વિતર્કસપ્રવિચાર) આઠમા ગુણઠાણાથી બારમા સુધી હોય (૨) જ્ઞાનાદિ સર્વ ગુણોના પિંડસ્વરૂપ આત્માને નિર્વિકલ્પપણે વિચારે અભેદ સ્વરૂપ વિચાર અહિં કેવળ જ્ઞાન પ્રગટ થાય, બારમે ગુણ-સ્થાનથી તેરમે જતાં અને તેરમા ગુણઠાણામાં કાયમ રહે (૩) મન, વચન, કાયાના બાદરયોગ સ્થિર કરી સૂક્ષ્મયોગ સ્થિર કરવા લાગે તે "સૂક્ષ્મક્રિયા અપ્રતિપાતિ" તેરમા ગુણસ્થાનકની અંતે ને ચૌદમા ગુણસ્થાનકે હોય (૪) સૂક્ષ્મ તથા બાદર બંને યોગનો નાશ કરે. અહિં બાકીના ચાર અઘાતીકર્મ ક્ષય કરી મોક્ષમાં પધારે "સમુચ્છિન્ન કિરિય અનિયટ્ટિ"

૨૯૦ પ્રશ્ન—ધર્મધ્યાનનું ફળ શું ?

ઉત્તર—બહુ કર્મની નિર્જરા થાય અને આત્મા મોક્ષ-પ્રાપ્તિને નજીક થાય.

દોહો—ધર્મધ્યાનનો ફળ ભલો, પદ અહમેંદ્ર સુરેંદ્ર ।
પરંપરા શિવપુર લહે, જો નર ધરે વિતંદ્ર ॥૧॥
(વિતંદ્ર–પ્રમાદને છોડીને)

૨૯૧ પ્રશ્ન—શુક્લધ્યાનનું ફળ શું?

ઉત્તર—અતિશયપણે કર્મ ક્ષય થાય અને અંતરમુહૂર્તમાં ચારે ઘનઘાતી કર્મ નાશ કરી કેવળ જ્ઞાન, કેવળ દર્શન, અનંત આત્મિકસુખ અને અનંત આત્મશક્તિ એ ચાર જીવના મુખ્ય ગુણ પ્રગટ થાય.

દોહરા–સકલ કષાય અભાવ તે, ઉજવલ ચેતન ભાવ;
શુકલ ધ્યાન હોય તબે, કર્મ નિર્જરા ધાવ. ॥ ૧ ॥
સરવ કરમકા નાશ કરી, દેત મોક્ષ એ ધ્યાન;
શુકલ ધ્યાન હોય તબે, રહે સદા શુદ્ધ ધ્યાન. ॥૨॥

૨૯૨ પ્રશ્ન—હમેશાં ત્રિકાળ કેવી ભાવના ચિંત્વન કરવી જોઇએ?

ઉત્તર—દ્રવ્યાનુયોગ–તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક હિંસા વિષય કષાય અજ્ઞાન મિથ્યાત્વનો નાશ કરી અકષાયી પરમ શુકલધ્યાન ચિંત્વન કરી સર્વ દુઃખ રહિત અનંત અતીંદ્રિય નિરાકૂલ આત્મિક સુખ (મોક્ષ) પ્રાપ્ત કરીશ ત્યારે ધન્ય થઇશ.

આદિનાથ આદિ દઇ, વંદુ શ્રી વર્ધમાન ।
સ્યાદ્‌વાદ વંદુ સદા, પ્રગટો અતિશય જ્ઞાન ॥

સંગ્રાહક—તત્ત્વપ્રેમી.

શ્રી જૈન સસ્તુસાહિત્ય પ્રચારક કાર્યાલય, કલોલ.

સ્થાપન તા. ૧ માર્ચ ૧૯૨૮.

જ્ઞાનદાન એ જ સર્વોત્કૃષ્ટ દાન છે, એ પરમસત્યનો પ્રકાશ કરવા વર્તમાનના સાહિત્ય–યુગમાં ખૂબ જ જરૂર છે તે સર્વોત્કૃષ્ટ દાન કરવાની મુરાદ બર લાવવા–કાર્યાલયના સ્થાનને કેન્દ્રિત કર્યું છે. દરેક સજ્જન આ કાર્યાલય દ્વારા જ્ઞાન–પ્રચાર કરાવી શકે છે.

કાર્યાલયની વ્યવસ્થા.

૧ એકી વખતે રૂા. ૨૫૦) આપનાર મૂખ્ય આશ્રયદાતા, રૂા. ૧૦૦) આપનાર જીવનભરના માનવંતા સભાસદ ગણાય છે.

૨ રૂા. ૫) થી વધુ આપનાર વાર્ષીક મેમ્બર થઇ શકે છે.

૩ કાર્યાલયનું વર્ષ તા. ૧ માર્ચ ૧૯૨૮ થી ગણાશે. વચમાં થનાર મેમ્બરનું વર્ષ આખરે લવાજમ ખલાસ થશે.

કાર્યાલયનું કામકાજ.

૧ આ કાર્યાલય પોતાના ભંડોળમાંથી પ્રતિ વર્ષે અચોક્કસ સંખ્યામાં જાતિ અને ધર્મનાં સરલ ભાષામાં લખાયેલાં ઉત્તમ પુસ્તકો પ્રગટ કરી **અતિ અલ્પ મૂલ્યે** પ્રચાર કરશે. દરેક પુસ્તકની પાંચ, પાંચ નકલો મેમ્બરને મોકલવામાં આવશે (તેનું પો. ખ. મેમ્બરો ઉપર છે.)

૨ ગમે તે ગૃહસ્થ પોતે પોતાના નામ તરફથી પુસ્તક છપાવવા ઇચ્છશે અને તેનું અલ્પ મૂલ્ય રાખી પ્રચાર કરવા ઇચ્છશે તો તેવાં દરેક પુસ્તકોનું છપાવવા. બંધાવા અને પ્રચાર કરવાનું બધું કામકાજ, કરકસરથી અને નિઃસ્વાર્થપણે કરી આપવામાં આવશે.

૩ અન્ય સેવાભાવી સંસ્થાઓના સમાન રેષામાં ઉભવાની આ કાર્યા
અતિ આતુરતા ધરાવે છે અને તે માટે દરેક પ્રચારકાર્ય
રહેલ છે.

૪ કાર્યાલયના એકસો ઉપર મેમ્બરો થયે તેની કમીટી અને સુ
ધારાધોરણો પણ ઘડવાનાં છે ત્યાં સુધી પ્રતિવર્ષ કાર્યાલય પોત
કાર્યવાહિનો અને નાણાં વિષયનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ રીપોર્ટ
પ્રકાશન કરશે.

૫ ફી સિવાય પણ છુટક રકમો સ્વીકારવામાં આવશે.

વિશેષ માટે પત્ર વ્યવહાર કરવાનું સ્થળઃ—

શ્રી જૈન સસ્તુસાહિત્ય પ્રચારક કાર્યાલય, કલોલ.

નામ નોંધાવશો ?

પડતરથી પણ ઓછી કિંમતે મળનાર પુસ્તકો.

૧ શ્રી નિત્યનિયમની ભાવના	૦—૧—૬
૨ શ્રી વિદ્યાર્થીની ભાવના	૦—૦—૬
૩ નૈતિક જીવન	૦—૪—૦

(પો. ખ. અલગ.)

ભેટ મંગાવનાર મહાશયે પોષ્ટ ખર્ચ મોકલી આપી પુસ્તક મંગાવવું.

ભાવાઓનાં નાનાં ટ્રેકટ અમો તૈયાર કરીએ છીએ. થોડા ખર્ચમાં વધુ નકલો છપાવતાં બહોળો ફેલાવો થાય છે. લાભ લેનાર સજ્જને તુરત લખવું:—

ઘેલાભાઈ પ્રાણલાલ શાહ.

કલોલ